

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ПОЛТАВСЬКА ПОЛІТЕХНІКА
ІМЕНІ ЮРІЯ КОНДРАТЮКА»
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ
ФІНАНСІВ, ЕКОНОМІКИ, УПРАВЛІННЯ ТА ПРАВА
КАФЕДРА МІЖНАРОДНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН ТА ТУРИЗМУ
Спеціальність 292 - „Міжнародні економічні відносини”

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА МАГІСТРА
«Сучасні виклики та стратегічні пріоритети розвитку
глобальної економіки»

601-ФМ

КРМ

Розробила студентка гр.601-ФМ

__ . __ 2021 р. _____ С.В. Пустовіт

Керівник кваліфікаційної роботи

__ . __ 2021 р. _____ І.Б. Чичкало-Кондрацька

Консультанти

із глобальної економіки

__ . __ 2021 р. _____ І.Б. Чичкало-Кондрацька

із етики міжнародного бізнесу

__ . __ 2021 р. _____ Л.М. Титаренко

із міжнародного менеджменту

__ . __ 2021 р. _____ Н.В. Безрукова

Робота допущена до захисту:

Завідувач кафедри міжнародних економічних відносин та туризму

_____ І.Б. Чичкало-Кондрацька

__ . __ . 2021 р.

Полтава, 2021

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. СУТНІСТЬ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ	
СУСПІЛЬСТВА	6
1.1. Економічна глобалізація: зміст, передумови і рушійні сили.....	6
1.2. Глобалізація і національна держава: минуле, сучасність і виклики на майбутнє.....	16
1.3. Протиріччя і наслідки глобалізації	31
Висновки до розділу 1.....	44
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ ТА ВИКЛИКІВ	
ГЛОБАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ	46
2.1. Тенденції глобалізації світової економіки	46
2.2. Глобалізація і структурні зрушення у світовому виробництві.....	58
2.3. Особливості нової фази глобалізації.....	68
Висновки до розділу 2.....	88
РОЗДІЛ 3. СТРАТЕГІЧНІ ПРІОРИТЕТИ РОЗВИТКУ ГЛОБАЛЬНОЇ	
ЕКОНОМІКИ.....	90
3.1. Концепція "глобальних суспільних благ" в контексті сучасних питань глобального управління.....	90
3.2. Інноваційне лідерство як особливість сучасного етапу глобалізації.	101
3.3. Кібертехнології впливу в глобальному світі.....	116
ВИСНОВКИ.....	126
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	128
ДОДАТКИ.....	140

					601-ФМ	КРМ		
		<i>П.І.Б.</i>	<i>Підпис</i>	<i>Дата</i>				
Розроб.	Пустовіт С.В.				Сучасні виклики та стратегічні пріоритети розвитку глобальної економіки	<i>Стадія.</i>	<i>Арк.</i>	<i>Аркушів</i>
Керівник	Чичкало-Кондрацька І.Б.					3	140	
Н. контр.	Свічкарь В.А.					НУ імені Юрія Кондратюка Кафедра МЕВ та туризму		
Зав. кафедри	Чичкало- Кондрацька І.Б.							

ВСТУП

Не можна заперечувати той факт, що глобалізація та інформаційно-телекомунікаційна революція стали факторами, що сприяли кардинальним зрушенням в самих системних і інфраструктурних складових сучасного світу. Ці зрушення очевидні.

У найважливіших сферах суспільного життя спостерігається тенденція до безпрецедентного взаємопроникнення внутрішньої і зовнішньої політики. Зростає значимість внутрішньополітичних наслідків зовнішньої політики та зовнішньополітичних наслідків внутрішньої політики. Принцип виключної юрисдикції національної держави над своєю територією де-факто піддається сумніву. Спостерігається, що все чіткіше проявляється тенденція до перегляду положення Статуту ООН про недопущення втручання однією державою у внутрішні справи іншої. Констатуючи ці та інші пов'язані з ними тенденції, деякі автори намагаються обґрунтувати висновок про те, що суверенітет перетворює національну державу в пережиток минулого. Допускається можливість істотного ослаблення ролі національної держави на світовій арені, навіть її зникнення. Стверджується, що йде процес денационалізації народів, що, природно, зробить національну ідентичність реліктом минулого.

Об'єктом дослідження кваліфікаційної роботи є функціонування глобальної економіки в сучасних умовах.

Предметом дослідження є теоретичні і практичні аспекти становлення, функціонування та розвитку глобальної економіки в умовах сучасних викликів.

Мета кваліфікаційної роботи полягає у вивченні теоретичних аспектів глобалізації світового господарства, узагальненні сучасних протирічч і викликів функціонування глобальної економіки та визначенні подальших стратегічних перспектив і напрямів її розвитку.

Мета роботи передбачає виконання таких завдань:

- охарактеризувати сутність, передумови і рушійні сили економічної глобалізації;

- розглянути еволюцію і сучасний стан розуміння співвідношення «глобалізація і національна держава», а також окреслити виклики на майбутнє;
- визначити протиріччя і наслідки глобалізації;
- проаналізувати основні тенденції розвитку глобалізації світової економіки;
- проаналізувати структурні зрушення у глобальному виробництві;
- визначити особливості нової фази глобалізації;
- охарактеризувати концепцію "глобальних суспільних благ" в контексті удосконалення глобального управління;
- визначити переваги інноваційного лідерства країн на сучасному етапі розвитку глобалізації;
- розглянути кібертехнології впливу в глобальному світі.

У роботі використані такі методи дослідження: економіко-статистичного аналізу, синтезу, порівняння, графічний та табличний методи та ін.

Інформаційною базою дослідження є міжнародні та вітчизняні монографічні дослідження та наукові публікації, законодавчі та інші нормативні акти, періодична економічна література, власні узагальнення, зроблені під час переддипломної практики.

РОЗДІЛ 1

СУТНІСТЬ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ СУСПІЛЬСТВА

1.1. Економічна глобалізація: зміст, передумови і рушійні сили

Глобалізація загалом і економічна глобалізація зокрема включає різні процеси, механізми дії, сфери і форми прояву і наслідків. Оскільки вони надзвичайно багатоманітні, відтак щодо суті глобалізації немає єдності думок.

У сучасній глобалістиці переважає думка, що економічна глобалізація є новою фазою прискорення розвитку світо господарських зв'язків у кількісному та якісному відношенні. При цьому розмежовуються поняття «глобалізація господарського життя» означає процес, у результаті якого «світова економіка» здійснює перехід у новий стан «глобальної економіки».

Отже, результатом економічної глобалізації або глобалізації економіки, господарського життя має стати формування феномену глобальної економіки, яка, за визначенням американського соціолога, фахівця в галузі становлення інформаційного суспільства, професора Каліфорнійського університету в Берклі Менуеля Кастальса, є «економікою, що в реальному часі працює як єдине ціле у світовому масштабі, незалежно від того, стосується це капіталу, менеджменту, праці, технології, інформації чи ринків» [1].

Тобто в процесі глобалізації, в основі якої покладена «інтеграція національних та регіональних ринків у цілісний простір планетарного обміну», відбувається становлення цілісної мета системи глобальної економіки, яка є формальним втіленням економічного синтезу цивілізацій.

Значна частина дослідників пов'язує економічну глобалізацію передусім із процесами інтеграції та інтернаціоналізації світового господарства. Вони «економічну глобалізацію» трактують як перетворення «світової економіки» з сукупності національних економік, пов'язаних між собою системою МПП та потоками товарів та капіталів, рухом робочої сили, обміном технологіями,

кредитно-валютними відносинами, в єдину виробничу зону і єдиний ринок, в яких вільно перемішуються капітал, товари, послуги, технології та робоча сила.

Ці процеси доповнюються: уніфікацією законодавчих актів, що регулюють МЄВ; формуванням відносно єдиного культурного процесу під впливом стандартизації освіти та взаємодії широких мас населення у міжнародних контрактах. Подібне визначення економічної глобалізації дають і представники МВФ: «швидка всесвітня інтеграція економіки через торгівлю, фінансові потоки, передачу технологічних досягнень, через інформаційні мережі і культурні процеси» [2].

В процесі глобалізації, глобальних трансформацій розрізнені національні економіки об'єднуються у глобальну економіку із взаємозалежними компонентами. Згідно з цією інтерпретацією глобальну економіку, слід розглядати як «глобальну мережу взаємозалежних та економічно інтегрованих економічних систем та їх складових – місцевих регіонів, - де інтенсивність взаємозалежностей між національними системами є не наслідком їх близькості чи потреби, а результатом впливу ринків, ресурсів, переваг собівартості, технологій, глобальної політики та конфліктів історії тощо. Мережу, в якій два чи більше економічні регіони, що знаходяться в різних економічних системах, можуть взаємодіяти через економічні взаємовідносини, так само тісно і глибоко, як і сусідні місцеві економіки сусідніх економічних систем» [1]. При цьому процеси глобалізації, тобто глобальні трансформації, не реалізуються стихійно. Водночас здійснюються процеси формування наднаціональних механізмів управління глобалізацією.

В майже класичному стилі економічну глобалізацію трактує Європейська комісія – як «процес, за допомогою якого ринки і виробництво в різних країнах світу стають усе більше взаємозалежними завдяки рушійним силам торгівлі товарами і послугами і потоків капіталів і технологій» [3]. Саме це трактування глобалізації можна вважати класичним, оскільки глобалізація тут розглядається не як новий феномен, а як продовження обставин, які одержали розвиток впродовж тривалого часу.

Як бачимо, дати вичерпне визначення процесу глобалізації економіки, яке б визначило сутність та всебічно охопило багатогранні аспекти суперечливої нелінійної динаміки та багатовекторної трансформації світогосподарського життя, на сьогодні навряд чи можливо. Аналіз наведених та інших наявних у сучасній літературі підходів до визначення глобалізації економіки як процесу її становлення засвідчує, що майже кожен із них викликає серйозну критику опонентів (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Критичний аналіз сучасних визначень глобалізації економіки [1]

Визначення глобалізації економіки	Аргументи опонентів
1	2
Глобалізація економіки - це процес безпрецедентного зростання обсягів міжнародних трансакцій у торгівлі, фінансовій та інвестиційній сферах, переміщення інформації, ідей та культурних цінностей, пов'язаних із технологічним обміном	Визначення глобалізації на основі кількісних характеристик обсягів міжнародних трансакцій не може бути вичерпним, оскільки саме по собі зростання обсягів міжнародної торгівлі та інвестицій не є якісно новим феноменом і характеризує тривалий історичний процес розвитку міжнародних економічних відносин
Глобалізація економіки - це нова (специфічна) стадія (етап, конкретно-історична форма) процесу інтернаціоналізації або наслідок інтенсифікації дії закону інтернаціоналізації господарських зв'язків різних підсистем світової економіки	Глобалізація як система транскордонних і наддержавних взаємодій не тотожна інтернаціоналізації, основними дійовими особами якої залишаються національні держави; інтернаціоналізація не настільки поширена у сучасному світі, щоб ототожнювати її з глобалізацією, оскільки переважна більшість результатів економічної діяльності провідних держав світу не є об'єктом транскордонних відносин
Глобалізація економіки - посилення ресурсної, технологічної, фінансової взаємозалежності національних економік на основі стрімкого зростання обсягів та урізноманітнення світогосподарських зв'язків	Визначення, засновані на понятті взаємозалежності, не придатні для розуміння новітніх глобалізаційних процесів, оскільки сучасні світогосподарські зв'язки характеризуються не взаємозалежністю, а деякими її асиметричними виявами

Продовження табл.1.1

1	2
Глобалізація економіки - процес міжнародної інтеграції у сфері фінансів, торгівлі, виробництва, інформатизації та телекомунікації; новий етап у процесі об'єднання та взаємопроникнення національних господарсько-економічних комплексів	Сучасна економіка ще далека від інтегрованої, вона відрізняється поверховою інтеграцією (у сфері обміну), водночас глибинна інтеграція, пов'язана зі сферою виробництва, характерна для найбільш розвинених країн США, Західної Європи та Японії. За цих умов доцільно вести мову про тріадизацію, регіоналізацію, а не глобалізацію економіки
Глобалізація економіки - процес становлення "світу без кордонів", втрата значення та "кінець національної держави", зведення нанівець її регулювальних функцій	Глобалізація не "скасовує" державу, швидше навпаки: подальший розвиток глобальних процесів потребує сильної, дієздатної національної держави, виражених політичних рішень, заснованих на державному суверенітеті
Глобалізація економіки - результат гегемоністської стратегії транснаціональних корпорацій і супердержав, які під гаслом лібералізації, створення вільних ринкових економік та уніфікації національних економік навколо набору однакових "правил гри" реалізують власні інтереси	Неоліберальна модель глобалізації, заснована на ортодоксальному ринковому фундаменталізмі та спрямована на реалізацію інтересів розвинених країн, не є обов'язковою та єдиною можливою. Існує об'єктивна потреба переходу до синергетичної, системної моделі глобалізації, покликаної оптимізувати співвідношення ринкових і регулювальних засад розвитку світогосподарських відносин

Як бачимо, зміст економічної глобалізації зводиться до трансформаційних процесів, що відбуваються в сучасних умовах у світовій економіці (СЕ), призводять до швидкого інтегрування світу в єдиний економічний простір у наслідок розширення міжнародної торгівлі, інтернаціоналізації виробництва та фінансових ринків, а також інтернаціоналізації товарної культури, поширення якої сприяє об'єднана в єдину мережу глобальна інформаційно-телекомунікаційна система.

Відтак, глобалізація економіки – це процес системної трансформації світового господарства, пов'язаної з якісними перетвореннями традиційних міжнародних економічних відносин, що набувають загальнопланетарного масштабу.

Метою та результатом цього процесу є становлення глобальної економіки – якісно нового формату та етапу розвитку світової економіки, яка поступово

перетворюється на цілісний глобальний організм, утворений гігантською виробничо-збутовою, глобальною фінансовою та планетарною інформаційною мережею.

Цієї ж думки дотримується і один із найбільших соціологів сучасності, який спеціалізується в галузі інформаційного суспільства, вже згадуваний американський соціолог-постмарксист, Мануель Кастельс: «глобалізація економіки є процес об'єднання найважливіших секторів національних економік у цілісну мета систему планетарного масштабу – глобальну економіку, яка у своїй цілісності функціонує в режимі реального часу» [4].

Як бачимо, глобалізація є наслідком переходу людської цивілізації від індустріальної до постіндустріальної стадії економічного розвитку, формування основ ноосферно-комісної цивілізації. А її економічна складова пов'язана насамперед із джерелами та формами господарського поступу, а саме із:

1. Різким зростанням міжнародної торгівлі та потоків інвестицій.
2. Небаченим збільшенням фінансового сегмента світового господарства.
3. Інтенсифікацією міграційних процесів.
4. Посиленням глобальної конкуренції.
5. Появою та посиленням впливу транснаціонального капіталу [1].

Отже, глобалізація економіки – це новітній, складний, багатогранний та багаторівневий процес закономірних якісних перетворень світової економіки, що відбуваються на основі усупільнення виробництва та поглиблення інтеграційних процесів у результаті безпрецедентного зростання і прискорення міжнародних переміщень товарів, послуг, капіталів, широкого розвитку новітніх інформаційних технологій, глобальних телекомунікаційних мереж тощо.

Розкривши сутність процесу глобалізації, можна переходити до визначення її передумов. На нашу думку, всі передумови можна об'єднати у такі блоки: науково-технологічні передумови; соціально-економічні передумови; політико-ідеологічні передумови; культурні передумови.

До науково-технологічних передумов слід віднести створення та масове поширення швидкодіючої комп'ютерної техніки, оптико-волоконних технологій передачі сигналів, супутникового й мобільного телефонного зв'язку, кібернетики, цифрових технологій кодування, нових поколінь телевізійних технологій, портативних електронних пристроїв, глобальної мережі Інтернет тощо. Розвиток науково-технічного прогресу спричинив модифікацію систем транспорту та зв'язку, інформаційного та телекомунікаційного секторів, це сприяло активному впровадженню технологічних інновацій у процес виробництва, обміну та розподілу. У результаті значно знизилась собівартість продукції, виникли нові можливості для транскордонного переміщення товарів, послуг, капіталу, робочої сили, ідей, інформації. Науково-технічний прогрес сприяв переходу більшості розвинутих країн світу від постіндустріального типу розвитку до інформаційного, про що свідчить подвоєння кожні півтора року загального обсягу існуючої інформації у світі за останні 5-10 років.

Науково-технологічні передумови безпосередньо пов'язані з соціально-економічними. Розвиток телекомунікаційних технологій призводить до інтенсифікації міжнародних зв'язків, які в свою чергу сприяють уніфікації системи людських потреб. У результаті товари, які виробляються в одній країні, користуються попитом в іншій, незалежно від рівня розвитку останньої. І навпаки, пошуки шляхів підвищення конкурентоспроможності вимагають від суб'єктів господарювання запроваджувати новітні технології для зниження собівартості виробництва та покращення якості готової продукції. Крім того, шукаючи вільний доступ до обмежених ресурсів виробники вимушені переносити виробничий процес до інших країн, що стає можливим завдяки глобалізації. Передумовами цього виступають: міжнародний поділ праці, спеціалізація, кооперація, інтернаціоналізація виробництва, активний розвиток міжнародної торгівлі, а також концентрація та централізація капіталу. Як наслідок, у світі наприкінці ХХ ст. з'являється велика кількість міжнародних, транснаціональних корпорацій. До соціально-економічних передумов глобалізації слід також віднести становлення нової системи економічних

взаємовідносин, яка склалася після Другої світової війни. Перш за все вона включила в себе прийняття долара як єдиної валюти для проведення міжнародних розрахунків, підписання в 1944 році в Бретон-Вуді низки міжнародних угод щодо торгівлі, тарифів і вільних економічних зон.

Наступний блок політико-ідеологічних передумов так само пов'язується з попереднім, оскільки вільний рух факторів виробництва можливий лише за сприятливою державною політикою. Сьогодні спостерігається тенденція пропаганди лібералізації господарського життя, дерегулювання ринків товарів, послуг і капіталу з боку розвинутих країн Півночі. Неолібералізм виступає новою ідеологією, яка прийшла на зміну модернізації в найбільш розвинених країнах у 80-90-ті рр. ХХ ст. – саме в той період, коли почав чітко простежуватися процес глобалізації, посилення взаємозв'язку й цілісності світу. На базі неоліберальної економічної ідеології у 1980-і рр. під впливом урядів США й інших розвинених країн експертами МВФ і Всесвітнього банку сформульований «вашингтонський консенсус» як набір принципів господарювання, рекомендованих для впровадження країнам, що розвиваються, і, пізніше, країнам з перехідною економікою. Геополітичні зрушення у світі, пов'язанні з розпадом СРСР так само виступили каталізатором глобалізації, але ми вважаємо їх результатом неолібералізму. Крім того, на сьогоднішній день спостерігається практика надання МВФ кредитів різним країнам у разі виконання певних вимог. Розвитку процесу глобалізації сприяло і створення міжнародних регулюючих, фінансових, економічних та інших організацій. Таким чином уряди більшості країн світу й України в тому числі повинні корегувати власну політику. Впливають на політику країн і транснаціональні корпорації, в яких річний виторг може перевищувати ВВП окремих країн. У науковій літературі останнім часом з'являються припущення, що централізація та концентрація капіталу в найбільш розвинених країнах в майбутньому призведе до поступової втрати суверенітету, а національні держави зникнуть.

Сукупність перелічених передумов доповнюється культурним аспектом. У результаті постійних контактів між різними цивілізаціями протягом всього

розвитку людства відбувається поступове їх зближення та взаємопереплетіння. Діяльність транснаціональних корпорацій, використання новітніх телекомунікаційних технологій безпосередньо впливають на зміни у традиціях, звичаях, світосприйнятті. Завдяки дії цих чинників широкого поширення сьогодні набуває американський спосіб життя. Американський політолог Бенджамін Барбер запропонував власне визначення культурному імперіалізму: «МакСвіт – бездушний споживчий капіталізм, який перетворює світ на сліпий уніфікований ринок». МакСвіт за Б. Барбером з'явився в Америці між 1950-1960 роками та поширився завдяки комерційним інтересам. Музика, кіно, театр, книги – все створювалося для того, щоб формувати попит у споживачів, за рахунок використання слоганів, брендів, пісень, торговельних марок тощо [1]. Культурною передумовою також виступає визнання англійської мови міжнародною. Це відбулося завдяки масовому поширенню світової мережі Інтернет, яка раніше використовувалася в США для потреб Пентагону і мала лише англійський інтерфейс. Крім того, англійську мову використовують практично всі міжнародні організації як робочу; міжнародні наукові праці так само публікуються англійською. На сьогоднішній день завдяки поширенню вивчення у світі міжнародної мови стала можливою освіта у різних країнах світу та міжнародний обмін студентами. Разом з тим уряди намагаються зберігати національні особливості. Оскільки вони впливають на свідомість громадян та на розвиток туризму, який виступає важливою статтю ВВП практично всіх країн світу. Активізація туристичних потоків у свою чергу стала можливою з використанням сучасних транспортних засобів, новітніх інформаційних технологій тощо.

Базуючись на класичному підході, були систематизовані передумови глобалізації (рис. 1.1). Попри феноменальні вияви, економічна глобалізація не є універсальною, оскільки реально не охоплює всіх країн, регіонів і галузей, хоч і має такий, що прогресує, потенціал розвитку в цьому напрямку. Вона не настільки прямолінійна і гомогенна, особливо з огляду на позитиви і негативи вияву, коли витрати і переваги, що пов'язані з процесом економічної

глобалізації, розподіляються нерівномірно, асинхронно і непропорційно насамперед у міжкrajовому плані.

Рис. 1.1. Передумови глобалізації

Підкреслюючи позитивний характер глобалізації для розвитку глобальної економіки, необхідно разом з тим відзначити і ті негативні наслідки, які вона матиме як для окремих країн, так і для світу у цілому, не лише для бідних, але й для багатих країн.

Переваги економічної глобалізації не реалізуються автоматично й проявляються по-різному в різних країнах. Відсутні і доведені свідчення того, що цей процес сприяв забезпеченню стійкого економічного зростання на нашій планеті. Глобальні показники залежать поки переважно від внутрішніх умов і політики економічно найбільш сильних країн. Проблема стійкого, динамічного зростання світової економіки все ще чекає на своє розв'язання, і, очевидно, потенціал економічної глобалізації поки що недостатньо використовується для цього. Вигоди від глобалізації розподіляються нерівномірно і з точки зору багатьох країн - несправедливо.

Міжнародний поділ праці дозволяє краще задовольняти потреби населення тих країн, які беруть у ньому участь, і більш ефективно використовувати працю у глобальному масштабі. Розвиток міжнародного поділу праці проявляється у посиленні процесів глобалізації, підвищенні продуктивності праці в глобальній економіці на основі концентрації і централізації капіталу, транснаціоналізації господарського життя - зростанні і розвитку великих транснаціональних компаній та фінансових груп. Значний вплив на сучасні глобалізаційні процеси здійснює така міцна сила, що стимулює глобалізацію, як ринкова конкуренція у світовому масштабі. Головні засоби конкуренції - зниження витрат, підвищення якості та розширення асортименту товарів і послуг - стають «мотором» глобалізації.

Друга рушійна сила глобалізації - розвиток науково-технічного прогресу, прогрес технологічних інновацій, що найбільшою мірою проявляється в модифікації транспорту і зв'язку, сектора інформації і телекомунікацій, створює невідомі раніше можливості для швидкого і малозатратного трансграничного переміщення товарів і послуг, фінансових засобів, ідей та інформаційних продуктів. Принципово нові можливості, відкриті завдяки новаціям у сфері інформаційних і комунікаційних технологій, дозволяють говорити про справжню інформаційно-інноваційну, основу на знаннях революцію, що стимулює розвиток процесів глобалізації.

1.2. Глобалізація і національна держава: минуле, сучасність і виклики на майбутнє

Глобалізація і національна держава - комплексні, багатогранні поняття. Це ідеології, політичні проекти, культурні ідеали, осередки величезних матеріальних інтересів. Їх складна взаємодія, в якій переплітаються співпраця, що поглиблюється, і протистояння, що загострюються, багато в чому визначає динаміку сучасного світу.

За кожним з цих понять стоять фундаментальні перетворення, що склали суть історичного процесу останніх п'ять століть, Нового і Новішого часу: формування національних держав і становлення глобального світу. Довгий час вони розвивалися паралельно, нерідко сприяючи формуванню одне одного. Але час від часу між ними спалахують гострі колізії.

Перший етап можна назвати «протоглобалізація».

П'ять століть поспіль, з XVI по XX ст., лабораторією цих процесів служила європейська цивілізація, яка здійснила справжній історичний прорив і перетворилася на світового гегемона. Відносно невеликий, компактний Західноєвропейський регіон став осередком піонерського пошуку і вершителем долі людської ойкумени.

Спочатку, протягом трьох століть (XVI-XVIII) на першому плані було формування життєздатних націй-держав. З феодалної вольниці викристалізувалися прообрази сучасних державних утворень. Порядок повинен був бути саме таким, для будівництва глобального світу необхідний більш-менш міцний фундамент національної державності. Найбільш передові нації-держави стали мотором, що запусив процес глобалізації.

У XVI-XVIII ст. паралельно зі становленням національних держав з'являються елементи іншої, набагато більш масштабної конструкції - глобального світу. Йде "нульовий цикл", протоглобалізація. Тордесільяський договір (1494 р.) поділив світовий простір, що існував тоді в уявленнях європейців, між двома першопроходьцями глобальної експансії європейської

цивілізації - Іспанією і Португалією. Проведена епоха Великих географічних відкриттів дозволила дітям старого континенту намалювати більш-менш адекватну картину світу, закласти в усій границі форпости європейської цивілізації.

Відродження відновлює в правах в європейській свідомості земне буття людини. Реформація підриває монополію церковної ієрархії на істину в кінцевій інстанції. Століття Просвіти дає потужне підживлення світському раціоналізму. Допитливий розум мешканців Старого Світу постійно рухає вперед наукове пізнання і технічний прогрес. Створюються нові технології, готується промисловий переворот, революціонується виробництво.

Наступний етап можна умовно назвати «глобалізація 1».

Поява залізниць і парових судів поклала кінець ізольованому існуванню міриад замкнених і самодостатніх сільських громад, життя в яких мало змінювалася на протязі століть. Відходить у минуле ієрархічно вибудований, освячений церковним авторитетом сільський світ з його жорстко заданими соціальними ролями. Народжується секуляризована, високомобільна, густо обплутана мережами комунікацій міська цивілізація.

Моря і океани з важких перешкод перетворюються в хайвеї, що зв'язують народи і цивілізації. У новій системі міжнародних комунікацій особлива роль належить Атлантиці, міцно з'єднала Старий і Новий Світи. Становлення трансатлантичних ринків надає потужне прискорення розвитку світогосподарських зв'язків.

У XIX ст. глобалізм і націоналізм йдуть рука об руку, багато в чому доповнювали і підсилювали один одного. І той, і інший постають в новому обличчі. Глобалізм від створення передумов переходить до активного творення глобального світу, «глобалізації 1». Націоналізм зі зняття верховної влади, призначеного для встановлення абсолютистських режимів, перетворюється в масову ідеологію з великим демократичним потенціалом, який взятий з арсеналу Великої французької революції кінця XVIII ст.

У кожного - своя зона відповідальності, свій порядок денний. Стихія націоналізму - державне будівництво. Відстаючих він надихає на створення своїх, незалежних націй-держав (Італія, Німеччина, Балканські країни); передовикам допомагає зберегти стабільність в епоху змін. Справа в тому, що явний підрив традиційних соціальних структур, що скріпляли суспільство, і систем цінностей під впливом швидкої модернізації створював небезпечний вакуум, породжував страхи, що на зміну цивілізованим нормам людського життя прийде "закон джунглів". Утворені пустоти заповнював націоналізм, покликаний якось скріпити розхитані європейські соціуми. У подальшому він зарекомендував себе потужним знаряддям соціально-політичної мобілізації, універсальної опори національної держави.

Глобалізм ХІХ століття - проекція ліберального світогляду передових спільнот на зовнішній світ, ідеологія промисловців, аграріїв, фінансистів, яким стає тісно в національних межах. Він сфокусований на господарській діяльності, його лозунг "Свобода підприємництва!", що передбачає насамперед зняття перешкод і обмежень на шляху розвитку міжнародних торгово-економічних зв'язків. І дійсно, світова торгівля, вивезення капіталу, транскордонні міграційні потоки зростають по експоненті.

Глобалізм ХІХ ст. освячує колоніальну епопею могутньої купки західноєвропейських націй. У його ідеалізованої картині світу йдеться про те, щоб модернізувати "тубільні спільноти", долучити їх до досягнень передового заgonу людства, цивілізувати неєвропейський світ.

У своїй основі імперії були продуктом промислової революції, яка забезпечила Європі вирішальну перевагу в технологіях і озброєнні. Європа стала локомотивом світового виробництва і торгівлі. Революція в медицині, новітнє спорядження дали можливість дослідникам проникнути вглиб Африканського континенту, а християнським проповідникам - організувати місії в тропіках. Поєднуючи різні методи - економічне закабалення, політичний примус, військове поневолення, - Західна Європа швидко утверджувалася в світовому просторі. До 1914 р. Європа так чи інакше контролювала його більшу частину.

Всепроникаючий європейський колоніалізм створив особливий вигляд глобального світу - це парадоксальне поєднання ліберальних західноєвропейських метрополій і колоніальної периферії. Відповідно, за визначенням - це обмежений набір ієрархічних, вертикально інтегрованих структур. Іншими словами, на глобальному полі діє кілька ключових гравців в особі найбільш сильних держав. Одне з них – Великобританія - виривається в лідери.

Тільки поєднання економічної глобалізації з політичної централізацією створює глобальний світ. Його відмінною характеристикою, фірмовим знаком є формування системи глобальної влади. Її основні компоненти: національні держави, найбільші та найвпливовіші господарюючі суб'єкти, міждержавні глобальні інститути, а в останні десятиліття - формуються елементи глобального громадянського суспільства (Greenpeace, Human Rights Watch). Вони вступають в складні мережеві взаємовідносини один з одним, в процесі яких йде постійний розподіл і перерозподіл владних повноважень.

На вищому рівні глобальної влади ключову роль відіграють національні держави, в першу чергу супердержави, великі і регіональні держави. Їх особлива роль базується на тій підставі, що вони і тільки вони мають політичну легітимність, підтверджену народним голосуванням. Найбільш виразно вона проявляється в періоди великих потрясінь, таких як світові війни, глобальні економічні кризи, природні катастрофи, пандемії. Національні держави також підтримують стійкість світопорядку в умовах кризи глобального світу, переходу від однієї його моделі до іншої [5].

В принципі поєднана міць націоналізму і глобалізму здатна творити чудеса. Так, феноменальні досягнення людської цивілізації в XIX ст. багато в чому обумовлені комбінованим впливом ударного національного будівництва і інтенсивного формування першої моделі глобального світу. Те й інше зійшлося в одній точці, відносно невеликій острівній державі на північному заході Європи - Великобританії. Англія - батьківщина промислового перевороту, перша індустріальна нація світу, колыска парламентської демократії, прапороносець

лібералізму і втілення правопорядку. У той же час горда Британія - володарка морів, повновласна розпорядниця супервалюти, що спирається на золотий стандарт, господиня імперії, над якою ніколи не заходить сонце.

У світовому просторі міць Великобританії підкріплюється швидкою і успішною модернізацією передового заgonу західноєвропейських націй-держав. Його лави поповнюються двома новими сильними гравцями - Німеччиною і Італією. На обмеженій території далекого Заходу Євразії створюється унікальний генератор світової динаміки, що вперше в історії дозволяє людству оформитися як більш-менш цілісний організм.

Як зазначено вище, в цьому організмі ключову роль відіграє зв'язка Старого і Нового Світу. Завдяки новим технологіям, що революціонізували світове господарство (пароплави і паровози, телеграф, електроенергетика, нафтовидобуток, промислова хімія, двигун внутрішнього згорання, доменна металургія і сталеливарне справа і т.д.), бурхливо розвиваються трансатлантичні ринки. Фінансові потоки, торговельні обміни, велике переселення народів в Західну півкулю перетворюють Європу і її заокеанських нащадків в єдине поле господарської діяльності. Зв'язки західно європейців з їхніми величезними колоніальними володіннями носять скоріше адміністративний характер, але вони настільки сильні, що здаються вічними. А безкраї простори в центрі, на сході та півдні Євразії міцно контролюють три великі континентальні імперії: Австро-Угорська, Російська і Османська. Ніколи до цього світ не був настільки міцною конструкцією, ключі від якої знаходяться в руках десятка урядів.

Влітку фатального 1914 р. ця конструкція в миттєво з оглушливим тріском розвалилася на шматки. Чому на піку успіхів і досягнень європейська цивілізація власноруч знищила своє унікальне творіння всесвітньо-історичного значення? Найкоротша і проста відповідь: фатально розійшлися шляхи наших героїв, націоналізм взяв верх над глобалізмом. Своя сорочка виявилася ближчою до тіла, хоча вона швидко покрилася брудом і просочилася кров'ю. Короткозоро егоїстичні розрахунки й інтереси національних еліт перевісили всі стратегічні вигоди глобального світу.

Початок ХХ ст. було відзначено низкою циклічних криз (1900-1903 рр., 1906-1907 рр., 1910-1913 рр.). Породжені спекулятивними операціями на фінансових ринках, вони по банківським і торговельним каналах поширювалися на всю економіку. Економісти схильні пояснювати це тим, що великі європейські народногосподарські комплекси ще не повністю оговталися від потужних ударів затяжної депресії 1873-1895 рр. Але можливе й інше трактування. А саме: весь наспіх сколочений каркас глобального світу відчував недопустиме перевантаження.

У міру того як століття рухалося до кінця, все голосніше і наполегливіше звучали голоси противників глобалізації. Багато хто себе почували обділеними на європейському святі життя. Атака на глобальні системи і практики розвивалася за двома основними лініями: захист "вітчизняного виробника" від недобросовісної іноземної конкуренції і обмеження допуску чужинців в свої країни.

Найважливішим структурним недоліком всієї «глобалізації 1» була відносна слабкість гегемона. Треба сказати, що Великобританія взагалі не дуже підходила на цю унікальну роль - порівняно невеликий острів на північно-західній периферії Європейського континенту з досить обмеженими природними ресурсами. Перед початком Першої світової війни Англія помітно поступалася іншим грандам європейської політики (Росії, Німеччині, Австро-Угорщині) за чисельністю населення, що в умовах загальної мобілізації мало чимале значення. Вона давно втратила положення економічного лідера індустріального світу (1845-1875 рр.). За обсягом виробництва її впевнено обійшли спочатку Сполучені Штати, потім Німеччина. Їх промисловість була оснащена більш сучасним обладнанням, їх методи організації праці - більш ефективні. Великобританія залишалася першою за питомою вагою у світовій торгівлі, але її частка неухильно скорочувалась.

Невисоку боездатність англійської армії показала друга англо-бурська війна (1899-1902 рр.). Англійці задіяли в ній третину своїх збройних сил, мобілізували підкріплення з колоній, застосовували тактику випаленої землі.

Незважаючи на велику перевагу в живій силі й озброєннях, їм знадобилося довгих три роки, щоб зломити запеклий опір нерегулярних загонів нащадків голландських переселенців на півдні Африканського континенту. У той же час німецька армія була більше, краще навчена, добре озброєна, мала у своєму розпорядженні першокласний офіцерський корпус.

Серед найбільш цінних активів англійців можна виділити панування в світових фінансах, величезну колоніальну імперію, яка не знала собі рівних в історії, і найпотужніший у світі флот, як військовий, так і комерційний. Звичайно, з такими козирами можна вести велику гру, але успіх був аж ніяк не гарантований.

Етап "коротке XX століття" (1914-1991 рр.), що виділяється істориками, став саме періодом суворого переходу від однієї моделі глобального світу до іншої, від «глобального світу 1» до «глобального світу 2» [5, 6, 7, 8]. За недоліки глобального світу 1 людство заплатило сповна. Війни, революції і контрреволюції, масові репресії і геноцид, Великі криза і депресія 1930-х років, "іспанка" і голод принесли незліченні страждання, загубили багато мільйонів людських життів. У XX ст. історики нарахували 187 млн "мегасмертей", викликаних зовнішніми обставинами [6, с. 12]. Основний блок "мегасмертей" доводиться на першу половину століття.

Наступний етап характеризується як «глобалізація 2».

Ледве осів пил розбитого вщент каркаса глобального світу 1, починається новий цикл процесу глобалізації, будівництво глобального світу 2. Правда, у «глобалізації 2» був дивний початок [9]. Холодну війну трактують як непримириме глобальне протистояння двох суспільно-політичних систем. Це вірно, якщо приділити належну увагу визначенню "глобальне". На відміну від запеклого суперництва великих держав, що призвів до краху глобального світу 1, тут діють інші, куди більш масштабні величини. У вигляді двох протиборчих військово-політичних союзів вони оформляються у дві конкуруючі моделі глобального світу, кожна з яких вважає себе прообразом майбутнього.

У «глобалізації 2» ще більш яскрава і виразна роль національних держав. Це принципова справа двох супердержав - переможниць у Другій світовій війні. Решта можуть взяти участь, але не в силах приймати основні рішення. Загальну стрункність картини дещо порушує присутність великої групи держав, що не доєдналися, серед яких є значні величини (Китай, Індія, Індонезія). Але сам статус "неприєднаних" означає, що вони скоріше спостерігачі, ніж учасники "великої гри".

На відміну від першої половини століття її результат вирішувався не на полях битв, а в мирному змаганні двох моделей життєустрою. Тут державний соціалізм радянського зразка показав себе тупиковою гілкою розвитку, мало пристосованою для вирішення найскладніших проблем сучасного суспільства.

Вичерпавши свій руйнівний потенціал, криваве ХХ ст. завершилося парадоксально спокійним фіналом холодної війни, який породив ілюзії "кінця історії" [9]. Як би отямившись і надолужуючи згаяне, людство з подвоєною енергією продовжило будівництво другої моделі глобального світу за, здавалося, єдино вірному американському зразку. За два перших десятиліття після закінчення холодної війни воно сильно просунулося в цьому напрямку. На відміну від своєї історичної попередниці «глобалізація 2» стала справді глобальною, її об'єкт - весь світовий простір, всі, хто живе на Землі [10, 11, 12]. Є, правда, виключення, але це екзотика.

Таким чином, вперше в світовій історії людство - по крайній мірі, в господарських цілях - живе в більш-менш цілісному, глобальному світі [13]. За порівнянними показниками - світова фінансова система, міжнародна торгівля, транскордонна міграція - глобалізація 2 залишила позаду свою історичну попередницю. У неї з'явилися принципово нові суб'єкти і характеристики, такі як ТНК, транснаціональні виробничі (вартісні) ланцюжки, загальносвітові системи регулювання. Ряд загальнозначущих норм (природоохоронне законодавство, гуманітарна проблематика) отримали - нехай в ряді випадків формально - офіційне визнання. Світова спільнота цементує цілий сонм макрорегіональних і глобальних інститутів.

Глобалізація 2 зачепила всі основні сфери людської діяльності, частково вторгаючись до компетенції національних держав. Світові ринки капіталів, товарів, послуг, робочої сили створюють загальні рамки, в яких вимушені діяти національні комплекси. Країна-гегемон проектує свій вплив на національні політики, а то і прямо впливає на внутрішньополітичні процеси. Рівень і спосіб життя передових товариств стає зразком для наслідування менш розвиненим соціумам. Культурні норми держав-лідерів оформляються в якості універсальних.

Глобалізація трансформує всю систему сформованих інтересів від верху до низу. Чим далі вона просувається вперед, тим глибше ці трансформації. Глобальний світ адаптує "під себе" сформовані форми життєдіяльності.

Прапорноносцем глобалізації виступає глобальна еліта, дуже зацікавлена в продовженні і поглибленні процесу. Тут верхівка айсберга - 3 тис. чоловік, які щорічно збираються на січневі форуми в Давосі (Швейцарія). "Партія Давосу" спирається на куди більш багаточисленне угруповання транснаціональної еліти, задіяної у всіх сферах життя сучасного суспільства, перш за все в економіці. Вони прямо або побічно виражають інтереси досить широких верств, які виграють від глобалізації і непогано вписалися в глобальний світ.

Святим письмом «глобалізації 2» стала ідеологія неолібералізму. Генетично вона перекликається з ліберальною ідеологією XIX ст., але її центр ваги зміщений з політико-правової сфери в область соціально-економічних відносин. Її розробка і практичне застосування були реакцією на будівництво держави "загального благоденства" зайшло занадто далеко, що призвело до структурної кризи 1970-х років з характерною для нього стагфляцією. Поряд з перерозподілом національного доходу на користь капіталу найважливішою характеристикою неоліберальної стратегії був форсований розвиток глобалізаційних процесів, що знімає перепони і обмеження на шляху розвитку транснаціональної підприємницької діяльності.

Ударною силою неоліберальної глобалізації знову виступили англосакси. На цей раз головну роль взяли на себе американці. У практичній політиці

сформувався тандем у вигляді президента Р. Рейгана (1981-1989 рр.) і прем'єра М. Тетчер (1979-1990 рр.).

Творці «глобалізації 2» виявилися в потрібний момент в потрібному місці. У світі після холодної війни, де єдиною супердержавою залишилися Сполучені Штати Америки, вони отримали таку свободу, про яку не могли мріяти їх попередники. В якості найважливішого інструменту вони використовували такі впливові глобальні інститути, як Міжнародний валютний фонд (МВФ), Світовий банк (СБ), Світову організацію торгівлі (СОТ), що проводили політику "структурної адаптації" світового економічного простору під потреби транснаціонального капіталу на базі "Вашингтонського консенсусу".

У ролі світового гегемона Сполучені Штати - звичайно, не рівня Великобританії. За всіма параметрами національної могутності вони набагато перевершують свою попередницю. Більш того, ніколи з часів Римської імперії жодна держава не грала такої значної ролі в світовій історії, як США протягом двох десятиліть після закінчення холодної війни. Вона була така велика, що «глобалізацію 2» стали все більше трактувати як американізацію світу. Тоді це звучало досить правдоподібно: уряд США діяв на свій розсуд, ні на кого не озираючись. Він багато в чому підмінив собою і глобальні інститути, використовуючи їх як інструменти віддаленого доступу.

І все-таки глобалізація занадто норавлива, щоб підкоритися волі навіть наймогутнішого гегемона. 2010-і роки переконливо показали, що все набагато складніше. Світове співтовариство рухалося своєю дорогою, мало схожою на "американізацію".

З самого початку неоліберальна глобалізація породжувала запеклі суперечки, ставлення до неї було і залишається неоднозначним [14]. Зовсім не будучи її апологетом, фахівці повинні визнати, що в її активі є дуже серйозні досягнення. Високі темпи зростання світового ВВП, швидка модернізація декількох десятків країн, що розвиваються, вихід багатьох сотень мільйонів людей з хронічної бідності та злиднів, формування глобального середнього

класу, зростання середньої тривалості життя більш ніж на 10 років кардинально змінили обличчя сучасного світу.

Однак з часом все більш ясно виявилися структурні вади «глобалізації 2». Само собою зрозуміло, що також, як в «глобалізації 1», в сучасному світі поряд з відібраними є і ті, хто програв. Проблема в тому, що з кожним роком їх ставало все більше, поки не накопичилась критична маса. Їх найсильнішою зброєю стала національна держава.

З двовікової історії проривів і зривів глобалізації ми знаємо, що неприйняття її загального ходу і основної спрямованості однією або декількома великими державами робить подальший розвиток вельми проблематичним. Так само, як і раніше, «глобалізація 2» може успішно розвиватися тільки до тих пір, поки глобальні процеси і провідні країни йдуть в одному напрямку. Однак сьогодні, як і на рубежі XIX-XX ст., вони все більше рухаються в різні боки.

З точки зору політичної динаміки тут особливо важливо почалося відторгнення глобального проекту багатьма - і серед еліт, і в масових шарах населення - в самій його серцевині, в англосаксонському світі. Парадокс історії: англосакси, вчорашні прапороносці глобалізації, раптом круто розвернулися проти неї.

Розглянемо особливості кризи глобального світу 2. Тріщини в глобальному світі пішли після світової фінансово-економічної кризи 2008- 2009 рр. Динаміка і турбулентність останнього десятиліття перетворили деякі з них в небезпечні розломи, що загрожують нормальному функціонуванню і навіть життєздатності всієї системи в цілому. На горизонті замаячила явна загроза деглобалізації і пов'язаних з нею масштабних потрясінь.

2020-й рік, останній рік переломного десятиліття, став моментом істини для глобального світу. У світовому співтоваристві роль законодавця, судді і шерифа самочинно взяв на себе незримий прибулець із зовнішнього середовища. І відразу все розставив по місцях, а точніше, змішав всі фігури на дошці. Та так, що невідомо, кому і як їх розставляти заново.

Поки ясно лише одне: глобальний світ провалив тест COVID-19. Невідомий вірус виявив його основний порок - неадекватність існуючого світопорядку глобальним викликам. Ні національні уряди, ні глобальні інститути не змогли протистояти не бозна якому страшному ворогу. Існуючий механізм вирішення глобальних проблем корисливими угрупованнями транснаціональних еліт показав свою неспроможність. Обмежена по масштабах і силі впливу пандемія викликала масову паніку, ввела в ступор світову економіку, змусила уряди приймати драконівські заходи, яких світ не бачив після закінчення Другої світової війни.

Справа, звичайно, не у вірусі як такому, скільки би шкідливим він не був сам по собі. Справа в стані світової спільноти, в глибокому і, можливо, незворотному кризі моделі неоліберальної глобалізації, під знаком якої світ розвивався протягом чотирьох останніх десятиліть. Накопичилася критична маса проблем, які блокують рух вперед і загрожують цивілізаційним зривом. У всіх сферах суспільного буття - відносини людини з природою, світове господарство, політсистеми, соціальні взаємодії, культурні зразки і норми поведінки, малюнок ідентичностей, міжнародні відносини - блимають червоні сигнали тривоги. Всі ці кризи переплітаються, підживлюють і підсилюють одна одну, створюючи виразну картину загального неблагополуччя. Звичайно, були серйозні обтяжуючі обставини (COVID-19, деглобалізаційний настрій попередньої американської адміністрації, тимчасова ізоляція ділового Китаю, загроза циклічної кризи господарської кон'юнктури, яка насувається, розбрат в стані постачальників нафти на світові ринки, біржова паніка), але вони лише підлили олії у вогонь.

Світ "зависнув" у небезпечному стані загальмованого глобального проекту; продовжувати рух по наміченому маршруту важко і небезпечно, а відносно надійних шляхів тимчасового відступу і перегрупування немає. Навіть поки досить слабкі деглобалізаційні тенденції не розряджають, а погіршують кризову ситуацію, в якій всі ми перебуваємо [14].

COVID-19 сильно погіршив існуючий і до нього тривожний стан справ в світі великої політики. Сьогоднішній світ найбільше потребує ретельної

діагностики його стану, встановлення фундаментальних причин системної кризи, пошуку новаторських рішень. Тут перша і головна проблема полягає в тому, що поки не видно, хто б міг взятися за цю справу. У наявності криза глобальної гегемонії, глобальної еліти, і відносна слабкість протиборчих їй контреліт. Утворився сяючий "зазор" між масштабами завдань глобального світоустрою і потенціалом суспільно-політичних сил, які, начебто, покликані їх вирішувати.

Найбільш очевидно це на прикладі англосаксонської еліти. Як ми бачили, у англосаксів з глобалізацією абсолютно особливі відносини. Обидві версії глобального світу - справа їх рук. Британія була піонером глобального світоустрою і трималась на владному Олімпі довго після того, як пік її могутності залишився позаду. Америка прийняла естафету з її рук і створила нову модель глобального світу, яка за охопленням і ефективністю набагато перевершувала свою попередницю.

Найважливішою характеристикою і тієї, і іншої моделі було те, що в системі управління глобальними процесами ключову роль грали національно-обмежені інструменти відповідно британської корони і американського президентства. Тому життєво необхідне створення глобальних інститутів сильно відставало від об'єктивних процесів глобалізації світової спільноти.

Будучи найбільшим і найвпливовішим компонентом глобальної еліти, англосакси мають унікальні можливості впливу на світові справи. Але сьогодні, схоже, вони не можуть навіть повністю контролювати ситуацію у себе вдома (обрання Трампа, Брекзїт), не кажучи вже про те, що відбувається на світових просторах. Можливо, їм важко критично оцінити себе, власний досвід, щоб спробувати розплутати гордієві вузли неоліберальної глобалізації.

У інших системних гравців просто немає достатньо серйозних ресурсів для вирішення завдань такого рівня. А об'єднання зусиль їм дається з великими труднощами і в дуже обмеженому діапазоні. До того ж найсильніший з них - китайський дракон - літає сам по собі.

Ось так ми опинилися без керма і вітрил під владою ідеального шторму. Сьогодні існує насущна необхідність об'єднання зусиль ключових гравців для спільного подолання перешкод, вузьких місць, підводних каменів. Чи будуть нинішні потрясіння досить переконливим аргументом для ґрунтовної корекції або навіть вироблення принципово нової стратегії глобалізації? Чи можна буде на цій основі консолідувати найбільш впливові угруповання світової еліти на таких майданчиках, як ООН, "двадцятка", Давоський форум, інші глобальні інститути? Навряд чи сьогодні хтось в змозі відповісти на подібні питання.

Який висновок можна зробити з тривалої історії непростих взаємин між глобалізацією і національною державою? Перший і головний: не треба протиставляти їх і вважати, що світові проблеми можна вирішити, зробивши основний акцент одне за рахунок іншого. Це рецепт катастрофи, яку світ пережив століття тому. Сьогодні потрібно зміцнювати і те, і інше. Сучасний світ вимагає сильних національних держав і ефективних глобальних інститутів. Потрібна модернізація всієї архітектури міжнародних відносин, в результаті якої буде знайдений новий *modus vivendi* національних інтересів і глобальних імперативів.

Наскільки реалістичною є подібна перспектива? На перший погляд це не має нічого спільного з суворими реаліями сучасного світу. Але ж мова йде про корінні інтереси всіх, хто живе на Землі, можливо, про виживання людства, в тому числі самих національних і глобальних еліт. Коли пандемія залишиться позаду, сильним світу цього так чи інакше доведеться формулювати свої позиції щодо перспектив глобалізації, глобального світу, глобальних інститутів. Важко не погодитися з авторами піонерського погляду на цю тему, коли вони пишуть: "Чи існуватиме глобальне управління, в якій мірі, на яких умовах і з якими наслідками - все це в значній мірі залежить від позицій еліт" [14].

Ці позиції далеко не однозначні: немає ні активної підтримки, ні явної протидії подальшому розвитку систем транспланетарного регулювання глобальних процесів. У цій невизначеності фахівці вбачають і можливість позитивного зрушення щодо пануючих еліт до подальшого оформлення

глобального світу. Загальний підсумок своєї роботи вони підводять наступним чином: "Отримані факти суперечать поширеним в деяких засобах масової інформації уявленням про те, що еліти нібито відвернулися від глобалізації. Дані про довіру еліт до глобального управління не свідчать про ймовірне зниження регулювання на наднаціональному рівні. Навпаки, загальне ставлення еліт могло б стати більш позитивним до процесу розширення глобального управління, якби деякі з його практик були змінені і поліпшені" [14].

Інші фахівці вважають, що для дійсно значущої корекції позицій національних істеблїшменів щодо перспектив загальнопланетарної співпраці буде недостатньо зміцнення демократичних основ і підвищення ефективності існуючих інститутів глобального управління (регулювання). Тут потрібно щось більш фундаментальне, ніж налагодження діючих механізмів.

Пошук неконфронтаційного виходу з системної кризи неоліберальної глобалізації, нових сполучень національного і глобального навряд чи буде плідним без внутрішньої готовності ключових гравців до "історичного компромісу". Його предметний зміст широкий і різноманітний: пріоритетні напрямки, форми і темпи подальшого просування до глобального світу, взаємини приватнопідприємницького і державного капіталізму, економічна ефективність і соціальна справедливість, глобальні системи управління і національний суверенітет, неформальне лідерство і формальна рівність суверенів і т. д.

В сумі це означає нову політичну філософію світового суспільства, якою ми маємо керуватися. Філософію з упором на співпрацю, а не жорстке суперництво. Можна припустити, що в елітарному середовищі присутнє більш-менш читке відчуття того, що фундаментальні проблеми світопорядку знову стоять на порядку денному. Тільки висновки з цієї констатації можна робити різні. Та й часу для цього буде потрібно чимало.

1.3. Протиріччя і наслідки глобалізації

Глобалізація й інформаційно-телекомунікаційна революція спричинили тектонічні зсуви в базових структурах суспільного життя спочатку Заходу, а за ним і решти світу. Передбачалося, що глобалізація призведе до єднання сучасного світу на принципах лібералізму, ринкової економіки та вільної торгівлі, "Вашингтонського консенсусу". Дійсно, інформаційні технології і глобалізація сприяють інтенсифікації економічних, політичних, культурних зв'язків народів, країн, регіонів, процесів інтеграції. Не можна не визнати той очевидний факт, що розвиваються так звані розломи цивілізацій - на Заході стає багато Сходу, а на Сході - багато Заходу.

Очевидно, що при такому стані речей виникають проблеми виживання національно-державного суверенітету, співвідношення національної самосвідомості й інтернаціоналізму, глобалізму, локалізму і т.д. У цьому контексті глобалізація багатьма авторами сприймається як процес неминучою інтеграції і гомогенізації сучасного світу, що передбачає необхідність розробки і реалізації нових форм міждержавного співробітництва, які ведуть в свою чергу до встановлення системи глобального управління. Як відзначали Ф. Дж. Серні і А. Прічард, така постановка питання, наприклад, в трактуванні оглядача *The New York Times* Т. Л. Фрідмана, включає в себе економічну глобалізацію, ідеологічну гегемонію неолібералізму, соціокультурну конвергенцію, технологічні інновації та зміни, ліберальний інтернаціоналізм і глобальне управління. З цього, на їхню думку, випливали "нормативні заклики до світової державі" як засобу, "за допомогою якого порядок і справедливість можуть підтримуватися на глобальному рівні" [15].

Виявляються тенденції до розмивання територіального імперативу, національно-державних кордонів, національної та державної ідентичності. Створюється враження, що сучасне людство, метафорично кажучи, дійсно перетворюється в свого роду глобальний комунальний мегаполіс, де кордони життєвого простору колективів, спільнот, народів на локальному,

регіональному, національному, наднаціональному рівнях неухильно стискаються. Світові та власне європейські реалії кидають виклик національній ідентичності кожного з окремо взятих народів. В результаті більшість з них виявляється перед перспективою втрати своїх національних, місцевих, регіональних, культурних, історичних ідентичностей. Для багатьох народів дуже важким стає дати відповідь на сакраментальне питання: "Хто ми?"

Створюється враження, що переживає кризу не та чи інша форма держави, а сам феномен держави, як такої. Виникає питання, чи не стала суверенна національна держава в якості головного актора міжнародної політики надбанням історії.

Але є і зворотний бік глобалізації. Для пошуку правильної відповіді на це питання необхідно розглянути іншу не менш важливу сторону глобалізації та інформаційно-телекомунікаційної революції. Йдеться про протилежну тенденцію фрагментації і деконструкції сучасного світу. Справа в тому, що в умовах, в яких народи як ніколи раніше зблизилися, і багатьма узами пов'язані один з одним, відносини між ними у все більш зростаючому ступені набувають суперечливий, конфліктний характер. Однак такий стан представляється парадоксом лише на перший погляд. Насправді ж дійсний, а не вигаданий, тобто такий, що не відповідає сучасним реаліям, парадокс глобалізації корениться в її суперечливій природі і призначенні, і не в останню чергу в не зовсім коректних, вірніше сказати, помилкових її трактуваннях.

Як показує досвід останніх десятиліть, глобалізація та інформаційно-телекомунікаційна революція, з одного боку, як би нівелюють, розмивають або навіть елімінують кордони, що розділяють народи, держави, культури, національні та етнічні ідентичності, з іншого - розширюють можливості вибору шляхів, форм, засобів реалізації, закладених в кожному окремо взятому індивіді, колективі, народі, культурі, державі, цивілізації. Виявилось, що процеси глобалізації, універсалізації та пов'язаної з ними космополітизації, а також певна уніфікація стилів життя і форм поведінки в масштабах цілих народів, країн і регіонів з великою ймовірністю породжують і зворотну реакцію до відродження

й інтенсифікації прихильностей національних культурних цінностей і традицій, прагнення підкреслювати свою унікальність. Більш того, чим сильніші тенденції до універсалізації зовнішніх сторін життя, тим сильніше люди схильні дорожити такими внутрішніми, характерологічними компонентами, як традиції, релігія, мова, культура, самобутність і, відповідно, національно-культурною ідентичністю свого народу.

З одного боку, створюються умови для формування транснаціональної глобальної міросистеми, де всі народи і держави становлять що єдине ціле. З іншого боку, що на перший погляд парадоксально, глобалізація та інформаційно-телекомунікаційна революція стають могутнім фактором локалізації, ренаціоналізації, ресуверенізації, фрагментації і деконструкції сучасного світу, висунення на передній план національних, релігійних, соціокультурних, політико-культурних та інших відмінностей.

Саме вони стали тією основою, завдяки якій розгорнулася зворотна тенденція - розпад багатонаціональних держав, їх фрагментація і утворення безлічі нових національних держав. Нині все більш зростаючі популярність і вплив отримують націоналістичні і сепаратистські рухи, організації і партії, які виступають проти глобалізму, універсалізму та транснаціоналізму. Вони намагаються захищати традиційні цінності й інститути, що лежать в основі іудео-християнської цивілізації. Тренд десуверенізації національних держав змінюється трендом їх ресуверенізації.

В результаті в лексикон політичної науки входять такі терміни і вирази, як "функціональна диференціація", "детериторіалізація", "неомедіавелізм" і ін. Більш прийнятними видаються поняття, запропоновані дослідниками З.Бауманом і Дж. Розенау. На думку З. Баумана, інтеграція і фрагментація, глобалізація і "территорізація" світу взаємопов'язані і є різними сторонами єдиного процесу. Тому разом з ним доречно застосування терміну "глокалізація", під яким розуміється процес, який об'єднує воедино тенденції глобалізації та локалізації [16, pp. 54-68]. Дж. Розенау розглядає глобалізацію як процес, заснований на двох протилежних процесах: централізації, інтеграції та глобалізації, з одного

боку, децентралізації, фрагментації і локалізації, з іншого. Для позначення взаємозв'язку цих двох основ він пропонує нелегкотравний штучний термін "fragmegration" для фіксації нерозривного зв'язку між індивідуальними і соціальними процесами, виокремлення меж між глобалізацією і протидіють їй тенденціями до фрагментації [17].

Наочне уявлення про обґрунтованість цих аргументів і доводів можна отримати на прикладі європейської інтеграції. Незважаючи на очевидні досягнення Євросоюзу в цьому напрямку, у міру розширення політичної інтеграції всезростаючого ступеня стали виявлятися протиріччя між наднаціональним і національним основами системи управління найважливішими сферами суспільного життя. Про це уже свідчив провал проекту Конституції Євросоюзу в 2005 р., яка була покликана легітимізувати зосередження досить серйозних владних повноважень в наднаціональних інститутах Брюсселя.

Зростаючі труднощі, з якими стикається Брюссель, особливо виразно проявилися в невдоволенні значної частини населення в тих чи інших формах і інтенсивності майже у всіх державах - членах Євросоюзу. В якості найбільш очевидних прикладів можна назвати референдуми про відокремлення Шотландії від Англії (18 вересня 2014 г.), Каталонії від Іспанії (1 жовтня 2017 г.), Брекзїт Великобританії (23 червня 2016 р.), правоконсервативний рух, організації, партії, об'єднані під загальною назвою "євроскептики". Від виборів до виборів, нарощуючи свою вагу і вплив у політичному житті, вони виступають проти самої політичної інтеграції, так як вона реально здійснюється, за повернення, за їхніми словами, урядам тих елементів національного суверенітету, які передані Брюсселю.

З даної точки зору показником тих тріщин, які виникають на політичному ландшафті Євросоюзу, можна вважати так звану неформальну асоціацію "Ініціатива трьох морів ", яка об'єднує 12 держав, розташованих в геополітичному просторі між Адріатичним, Балтійським і Чорним морями. У неї входять: Австрія, Болгарія, Хорватія, Чехія, Естонія, Угорщина, Латвія, Литва,

Польща, Румунія, Словаччина та Словенія. До речі, 11 країн (з 12) цього підтримуваного Вашингтоном об'єднання є членами НАТО. При певному збігу обставин дана асоціація в поєднанні з політикою інтеграції "Європи двох швидкостей", запропонованої провідними державами старої Європи, вносить до Євросоюзу елементи протиріч і розколу.

Одним з каменів спотикання у взаєминах між старою і новою Європою стало питання про квотування чисельності іммігрантів. При всіх суперечностях і дискусіях прийнятне для всіх сторін рішення цього питання в доступній для огляду перспективі є туманним, хоча Єврокомісія запустила механізм накладення Брюсселем штрафів і навіть економічних санкцій на найбільш непримиренні країни, такі як Польща і Угорщина, за категоричну відмову прийняти систему квот для іммігрантів. У той же час "Вишеградська четвірка" (Польща, Чехія, Словаччина та Угорщина) заявила про самостійне відстоюванні своїх прав в Європейському суді.

Можливо, буде перебільшенням стверджувати, що справді «бродить по Європі, привид націоналізму», за яким вже не тінню, а реальністю йде «привид сепаратизму». У цьому руслі з певними застереженнями можна констатувати невдачу спроб створення єдиної європейської ідентичності громадян держав - членів ЄС. Така мета була поставлена в силу одностороннього, не завжди відповідного реальному стану речей, тлумачення можливостей і перспектив самого проекту Маастрихтського договору 1992 року про створення Євросоюзу на засадах політичної інтеграції. Мова, по суті, йшла про фактичну денационалізацію національної ідентичності та формування на її основі єдиної європейської ідентичності. А це, в свою чергу, передбачає єдине громадянство Євросоюзу і, отже, єдиний європейський народ або єдину європейську націю.

Сила, життєздатність, перспективи Європи ґрунтувалися на багатстві і різноманітті культур, мов і національних ідентичностей. Кожен з членів Євросоюзу увійшов до його складу зі своїм історичним, духовним, соціокультурним, політико-культурною спадщиною. Поки що не простежуються скільки-небудь серйозні ознаки, які свідчили б про формування єдиного "народу

Європи" і можливості відмови в доступній для огляду перспективі більшості французів, англійців, німців, поляків, угорців та ін. від своєї національної ідентичності. В цьому сенсі можна погодитися з генеральним секретарем Ради Європи Т. Ягландом, на думку якого "існує Європа, але вона складається з різних частин і відрізняється від країни до країни багатополарністю, яку треба враховувати" [17]. Очевидно, що реальна єдність Європи в тому вигляді, в якому вона уявлялася ініціаторам політичної інтеграції з прицілом на створення наддержави у формі Сполучених Штатів Європи або в якому-небудь іншому форматі, поки що не спостерігається.

Сучасне світовий інформаційно-ідеологічний простір перетворюється в поле битви за вплив, владу, за переділ світових ринків, за світове лідерство. Американська, європейська, азіатська ідеї; англо-саксонська, континентально-європейська, японська, китайська, сингапурська моделі капіталізму - ось деякі з існуючих нині векторів розвитку сучасного світу, які взаємодіють, взаємно доповнюють одна одну і одночасно змагаються між собою.

У цьому контексті парадоксом глобалізації та інформаційно-телекомунікаційної революції є те, що, будучи цілком результатом соціально-економічного, технологічного, суспільно-політичного прогресу західного світу, вони стали поступово зазнавати свого роду інверсію, тобто міняти свої початкові вектори, призначення і функції. Її суть полягає в тому, що поступово вони почали в усе зростаючій мірі відповідати інтересам Сходу, який бурхливо піднімається.

Безпрецедентний економічний і технологічний зліт так званих нових індустріальних країн, насамперед Китаю та Сингапуру, цих за всіма критеріями авторитарних держав, ставить перед людством ряд питань щодо переваги західної цивілізації з точки зору соціально-економічного і науково-технічного прогресу. Їх досвід з усією очевидністю продемонстрував, що народи з авторитарною системою правління і іншими, ніж у Заході, ціннісними системами не гірше, а, можливо, навіть краще підготовлені для адекватної відповіді на нові виклики історії і, що особливо важливо, виклики сучасності.

В цілому в країнах Східної Азії досягнутий своєрідний синтез традиції і сучасності. Модернізація здійснена при збереженні найважливіших традиційних основ в соціокультурній і політико-культурній сфері. Тут важливе значення зберігають такі цінності, як ієрархія, борг, обов'язок, консенсус, підпорядкування інтересів особистості інтересам групи, прихильність принципам корпоративізму в стосунках між людьми в найважливіших сферах суспільного життя. Все це має мало спільного з верховенством ліберально-індивідуалістичних по своїй суті цінностей прав і свобод людини, політичної демократії в їх західному розумінні. Азіатська ідея відіграє не останню роль. Як окремі випадки азіатської ідеї на додаток до японської моделі ("японське чудо") висувуються китайська, сінгапурська і інші, які як би кидають виклик американській ідеї і англосаксонській моделі ринкової економіки. Кажуть навіть, що на зміну Вашингтонському консенсусу приходить консенсус Пекінський. Зрозуміло, це спірне питання, що вимагає самостійного дослідження, відповідно його значущості. Втім, в умовах неухильного ускладнення світової економіки як єдиної системи, все важче стає визначити, які з цих моделей в належній мірі відповідають соціокультурній та політико-культурній матриці кожного окремо взятого народу.

З урахуванням реалій сучасного світу виникають наступні питання: що таке людство - просто абстрактне поняття або єдина спільність, яка охоплює всю цілком Ойкумену з єдиною ідентичністю, єдиними характерологічними ознаками, виглядом, етносом, загальними для всіх країн і народів цінностями? Хто саме визначає всі названі якості, і де ті скрижалі, на яких вони вигравірувані?

При пошуках відповідей на ці та безліч інших питань кожен раз напрошується одна, суть якої полягає в тому, що єдине людство з комплексом названих вище складових можна уявити, образно кажучи, з пташиного польоту. При такому баченні "людство" являє собою поняття абстрактне, метафоричне, що об'єднує дуже різноманітні, суперечливі, конфліктуючі спільноти, що воюють одна з одною, котрі переслідують різні, часом протилежні інтереси і цілі. Навіть таке суто біологічне поняття, як "інстинкт самозбереження", представники

різних національно-культурних традицій, народів і конфесій трактують по-різному. Чим нижче ми спускаємося до землі, тим виразніше простежується його фрагментарність, різноманіття на тлі безлічі прикладів не тільки спільного життя в умовах миру і злагоди, взаємозв'язків і співпраці, а й постійних протиріч, взаємної недовіри, страху, ворожнечі, конфліктів і війн.

Хіба різні народи в усі часи не воювали один з одним не на життя, а на смерть? Де гарантія того, що людська природа радикально зміниться і придбає здатність досягнення істинної єдності, забезпечення миру і безпеки? Тим самим, виникає безліч подібних питань, на які мало хто може дати скільки-небудь розумні відповіді.

У людства, безсумнівно, є певний комплекс основоположних цінностей. Йдеться, в першу чергу, про запобігання загальної ядерної війни, протистояння різного роду природних катаклізмів, захисту природного середовища і т.д. Однак навіть ці цінності, коло яких досить вузьке, розуміються різними народами і навіть окремими людьми по-різному. У сучасному світі немає єдиного розуміння таких, здавалося б, очевидних і надзвичайно гуманістичних цінностей, як права і свободи людини. Одні народи розглядають людське життя як вищу цінність, а людину як міру всіх речей і в законодавчому порядку скасували смертну кару. Інші ж дотримуються інших позицій.

Крім названих і деяких пов'язаних з ними цілей і інтересів, що стосуються колективного самозбереження, у людства протягом всієї історії не було, не могло бути і не може бути єдиної системи цінностей, морально-етичних норм і стереотипів поведінки, які можна було б назвати універсальними, однаково придатними для всіх народів. Це стосується й прав і свобод людини, а також політичної демократії, які можна охарактеризувати як вищі досягнення західного суспільства. Навіть при прийнятті цих цінностей народами інших регіонів їх досягнення здійснюється тільки в історичних формах, по-різному у різних народів, спільнот і культурних кіл.

Більш того, людство не мало і не могло мати єдиної для всіх народів і країн історії, принаймні в періоди, що передували Великим географічним відкриттям.

Здавна воно складалося з безлічі цивілізацій і народів, частина з яких найчастіше просто не відали про існування один одного. По суті, мали місце кілька паралельних історій людських товариств, історій, які рухалися не по одній прямій, хоча між ними і можливо встановити ті чи інші лінії перетину. Симптоматично, що аж до середини XIX століття в основі політики Піднебесної лежала міфологія, згідно з якою не існувало більше цивілізацій за межами Китаю, ті ж, хто мешкав за її межами, були варварами, а китайський імператор в силу небесного мандата мав юрисдикцією над усім іншим світом. Для багатьох мислячих китайців неспроможність цієї міфології стала остаточно очевидна лише в результаті так названих опіумних війн XIX ст., в яких Великобританія, здобувши перемогу, захопила ряд китайських територій, в тому числі Гонконг.

У цьому сенсі історію людства можна було б зобразити як шлях, встелений системами цінностей, вірувань і істин, які пішли в минуле, як набір випадковостей, які людський розум болісно намагається загнати в штучно сконструйовані їм самим рамки закономірностей. Відбувається двоєдиний процес закриття, з одного боку, і збільшення відкритості світу, з іншого. Світ як би замкнувся в межах земної кулі, ставши єдиною Ойкуменою, але в той же час він в ще більшому ступені став відкритою нескінченністю, різноманітність і багатоваріантність якої неможливо укласти в систему. Світ стає одночасно більш однаковим і більш різноманітним, деякі можливості ростуть, в той час як інші зменшуються. Більш стандартні форми існування є результатом тих інновацій, які повідомляють людям потенцію робити різні речі і по-різному облаштовувати своє життя. Як стверджував ще в кінці XIX - початку XX ст. Е.Дюркгейм, зменшення колективного різноманіття в новий час між регіонами, націями і класами компенсувалося збільшенням різноманіття на індивідуальному рівні.

Для наших часів ця теза придбала ще більшу значимість. Гомогенізація економічних відносин, технологічних і індустріально-виробничих процесів супроводжується істотною диференціацією на національному та регіональному рівнях.

Тому єдиний світовий порядок можливий тільки як відкритий, динамічний простір для вільного співіснування різноманітних народів, культур, релігій, ціннісних та нормативно-правових систем. Кожен народ, так само як і кожна людина, має власне розуміння добра і зла, справедливого і несправедливого, правого і неправого, і тому спроби знайти для цих понять об'єктивні підстави та обґрунтування пов'язані з антиноміями, часто нерозв'язними.

Тут можна погодитися з англійським філософом І. Берліном, який, зокрема, писав, що "в суспільстві, в якому люди не є продуктом певної культури, не мають родичів і близьких, не відчують близькість якимось певним людям ... і не мають рідної мови, виникає загроза зникнення всього, що робить людину людиною". На його думку, якщо на зміну безлічі мов прийде єдина універсальна, яка навряд чи дасть можливість всім людям Землі висловлювати відтінки, емоції, внутрішнє життя, то це буде означати не створення загальносвітової єдиної універсальної культури, а її смерть [18, с.48].

Незважаючи на високий ступінь інтенсивності пересування природних ресурсів, товарів та інформації, важливою перешкодою на шляху прискорення процесів уніфікації і космополітизації, а також широкомасштабної міграції населення залишаються мовні та культурні бар'єри, традиції і т. д. Не можна заперечувати, що в світі, особливо на Заході, є чимало космополітично орієнтованих людей, які називають себе громадянами світу. Але все ж, переважна більшість людей продовжують вважати себе представниками певної нації або народу. Вони ще не готові бути представниками абстрактного людства, позбавленого базових етнонаціональних, антропологічних, культурних та інших ознак.

Однаковий космополітичний світ - місце для життя малопривабливе. Це особливо вірно стосовно сучасного світу, для якого характерний новий, незрівнянно більш високий рівень складності і різноманіття. Тому, як справедливо підкреслював відомий німецький філософ К. Ясперс, "обов'язковий для всіх єдиний світовий порядок (на відміну від світової імперії) можливий саме в тому випадку, якщо численні вірування залишаться вільними у своїй

історичній комунікації, які не складають єдиного об'єктивного загальнозначущого змісту віри" [19, с. 238]. Це означає, що різноманітні культури і вірування не виключають, а, навпаки, доповнюють і підсилюють одна одну.

У нинішньому різноманітному, поліцентричному світі всі без винятку як великі, так і малі народи, їх культури і сповідувані ними цінності і вірування мають для людства рівновелику значимість. Відмінності, специфічність, унікальність, особливість не завжди і не обов'язково означають відсталість від так званих передових культур, і не обов'язково прагнути до того, щоб наздогнати, перегнати або перевершувати їх. У всесвітньо-історичному плані не зовсім коректно ділити історію на хороші і погані, світлі і темні періоди, на нижчі і вищі ступені розвитку з точки зору морально-етичної досконалості і недосконалості народів.

За економічним і технологічним прогресом не завжди і не обов'язково слідує прогрес в морально-етичній сфері. Як свідчить історичний досвід людства, не виключається рух назад, деградація, пропорційна по співвідношенню прогресу в матеріальній сфері та регресу, в сфері духу. Саме експоненціальне зростання, що стало динамічною закономірністю сучасного світу, виключає прямолінійну екстраполяцію сучасних реалій на майбутнє і підсилює можливість багатовекторності або, вірніше, багатоваріантності процесів його суспільно-політичного розвитку і, відповідно, зміни геополітичних сил в поліцентричний світопорядок, який формується або вже сформувався. Як видається, саме для визнання цієї істини можуть бути знайдені шляхи досягнення реальної єдності сучасного світу.

Відзначено, що соціокультурна і духовна спадщина погано переносить трансплантацію. Характерологічні складові світобачення кожного окремо взятого народу втілюються в національно-історичні традиції. Вони можуть зміцнюватися, збагачуватися і відточуватися життєвою практикою, але вельми важко передаються від одного народу до іншого.

Наприклад, створена представником тієї чи іншої країни техніка по своїй суті носить універсальний характер, вона як така націлена на масове виробництво, на застосування всіх переваг, вона не знає національних чи інших політико-географічних кордонів. Як зазначав французький соціолог XIX в. Г. Лебон, "відкриття, зобов'язані розуму, складають загальне надбання людства; переваги або недоліки характеру складають виняткове надбання кожного народу. Це незламна скеля, в яку хвиля повинна бити день у день протягом століть, щоб обточити тільки її контури..." [20, с. 29].

Або ж, як образно висловився відомий американо-англійський поет Т.С.Еліот, демократія є чимось на зразок поєднання машини і рослини. Причому, якщо машина символізує принцип універсальності, однаково виявляється у всіх країнах, то рослина - принцип унікальності, вкорінений в кожній національній культурі. Саме таке поєднання унікальності і універсалізму ми зустрічаємо в трансформації сучасного Сходу.

Тут, природно, виникає питання: чому тільки в наші дні виявилася готовність Сходу прийняти й інтегрувати науково-технологічні та економічні досягнення Заходу? Це складне питання, що вимагає всебічного і самостійного розгляду. Тут відзначимо лише те, що технологія оперує речами і поняттями, що лежать на поверхні, вона носить безособовий, універсальний характер, вона націлена на типовість та масовість, на повсюдну "можливість застосувати". Тому її можна запозичувати і освоювати, успішно використовувати, не піддаючи себе ризику духовного закабалення, що в свою чергу робить її доступною практично всім народам.

Але технологія надає якщо не прямий, то, у всякому разі, побічний вплив на соціальні сили, пробуджуючи в них якісь приховані потенції, які до пори до часу не виявляли видимої готовності або бажання сприйняти і освоїти технологічні новації. Приклад країн Азіатсько-Тихоокеанського регіону свідчить, що нестримне поширення технологічних досягнень західного світу, до яких на Сході в цілому і в АТР зокрема протягом тривалого періоду проявляли стійку несприйнятливості, все ж в кінцевому рахунку сприяло визріванню у них

"моменту істини": вони не тільки освоїли новітні технології на найвищій точці їх розвитку, а й самі здійснили потужний прорив в розробці і впровадженні цих технологій. Інше питання: чому для більшості країн регіону саме на 1980-ті роки припав цей "момент істини", або "час ікс"? Симптоматично, що нові індустріальні країни буквально революціонізували теорію економічного зростання, продемонструвавши всьому світу можливість перестрибнути індустріальну і постіндустріальну фази і відразу зануритися в інформаційну економіку.

Наведемо наступний приклад. Спроба Заходу захопити Японію і Китай у XVI і XVII ст. закінчилася невдачею. Західні прибульці були вигнані за океан, звідки і прийшли, а Японія, Китай і Корея були закриті. Заходу вдалося досягти того, в чому він зазнав невдачі, лише в XIX ст. А. Тойнбі не без підстав вбачав причину в тому, що виклик, який стоїть перед далекосхідними народами, в кожному випадку був різний: "У XIX столітті західна цивілізація постала перед ними перш за все у вигляді незнайомій новій технології, в XVI ж вона виникла в образі нової незнайомої релігії" [20, с. 177].

Аналогічну ситуацію ми спостерігаємо і в наші дні. Незахідний світ готовий прийняти західні знання, ті чи інші принципи і інститути ринкової економіки, високі технології, деякі зовнішні атрибути, такі як одяг, манери поведінки, масову культуру і т.д. Однак, як то кажуть, саме синтез "японського духу" із західним технічним генієм за формулою "японський дух + західна техніка" вилився в "японське диво", що висунула Країну сонця, що сходить на перші ролі в світовій економіці.

При оцінці цих реалій особливо важливо врахувати той факт, що має місце розбіжність векторів економічної і технологічної глобалізації, з одного боку, і політичних реалій, суть яких проявляється в опорі народів тенденціям і процесам ослаблення і навіть втрати державного суверенітету і національної ідентичності, з іншого.

Зрозуміло, людство і окремо взятий народ ставляться один до одного як рід до виду, і в цьому сенсі абстрактна сфера загальнолюдського ширше сфери

окремо взятих племен і народів. Але без цих останніх саме людство в реальному значенні цього слова не існує і не може існувати.

Спрощення, однаковість ведуть до регресу і вмирання людських спільнот, а різноманіття - запорука їх прогресу і процвітання, запорука їх життєвості. В багатовимірних реаліях сучасного світу, ціннісні системи не можуть не бути багатовимірними. Ціннісні системи кореняться не тільки в соціально-економічній і політичній сферах, вони лежать глибше політики і економіки, складаючи незриму основу останніх. Тому очевидно, що в сучасних реаліях мова може йти не тільки про соціальний і політичний плюралізм, а й про плюралізм соціокультурний, етнонаціональний, конфесійний, ціннісний і т. д. Усвідомивши це, необхідно визнати реальність просторового плюралізму і багатоукладності життя різних народів, націй і людських спільнот. Характерологічні складові сучасного світу можуть скластися в різних регіонах і країнах з різними економічними, соціальними, політичними та іншими наслідками.

Навряд чи правомірно говорити також про єдину систему світового управління, здатного контролювати, регулювати і гармонізувати глобальні процеси. Для такої системи потрібна була б єдина для всіх народів і культурних кіл система цінностей, єдиний менталітет і універсальна ідеологія. Але світ надто багатоликий, занадто великий і складний, занадто швидко багатіє та стає грамотним і здатним відкривати й освоювати нові можливості, щоб їм можна було управляти з будь-якого одного центру; практично жодна інстанція не має шансів встановити свою гегемонію над таким світом.

Висновки до розділу 1

Глобалізація – це процес, за допомогою якого ринки і виробництво в різних країнах світу стають усе більше взаємозалежними завдяки рушійним силам торгівлі товарами і послугами і потоків капіталів і технологій. Глобалізація економіки - це процес безпрецедентного зростання обсягів міжнародних

трансакцій у торгівлі, фінансовій та інвестиційній сферах, переміщення інформації, ідей та культурних цінностей, пов'язаних із технологічним обміном.

Хоча економіка, яка не визнає державні кордони, стала глобальною, політична сфера погано піддається процесам глобалізації, оскільки вона пронизана ціннісними, соціокультурними, політико-культурними засадами, вкоріненими в глибинах самосвідомості будь то великих або малих народів, будь-яких більш-менш життєздатних громад. Вони не можуть не ускладнити пошук рівноваги між національними та наднаціональними принципами самоорганізації і функціонування суспільства і держави.

Неоліберальна глобалізація не приділяла необхідної уваги реальності національних держав. І натрапила на жорстку протидію в самому несподіваному місці. Вона змушена була пригальмувати свій триумфальний хід по планеті, десь дати задній хід. Це «з'ясування відносин» не на користь ні глобальному світу, ні - за великим рахунком - національним державам.

Сьогодні ми спостерігаємо зворотний феномен: "ренаціоналізацію" світової політики і - в певній міру - світової економіки. Його наслідки можуть бути ще більш серйозними. Глобальний світ, навіть в тій, вельми недосконалій формі, в якій він існує нині, - значне досягнення людства. І якір спасіння одночасно. Будь-які спроби повернення в світ національних держав - гра з вогнем. Незримий COVID-19 владно нагадав нам усім, що ми скуті одним ланцюгом. І доля у нас загальна, хочемо ми того чи ні.

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ ТА ВИКЛИКІВ ГЛОБАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

2.1. Тенденції глобалізації світової економіки

Згідно підходам, які утвердилися в економічній науці, ключовим напрямом розвитку світової економіки стала її інтернаціоналізація, а сучасний етап останньої, що почався приблизно з другої половини ХІХ століття, прийнято називати глобалізацією. Особливо інтенсивно цей процес перетворив світові фінансові ринки. Глобалізація розвивалася за двома основними напрямками. Зміни вшир полягали в стрімкому зростанні кількісних параметрів, в першу чергу обороті світової торгівлі. Рух углиб, тобто здійснення важливих інституційних змін, проявився у скасуванні різного роду обмежень на шляху транскордонного руху товарів і капіталів, в налагодженні кооперації між торговими і фінансовими інститутами різних країн, аж до повного їх злиття. Національні ринки стали взаємопов'язаними частинами єдиного, інтегрованого світового ринку.

Найважливішим показником глобалізації протягом попередніх періодів вважалося відношення обсягу світового товарообігу у вартісному вираженні до ВВП. Очевидно, що воно прямо пропорційне глобальному товарообороту і обернено пропорційне обсягу світового ВВП. За даними Світового банку, в період 1985-1994 рр. ця величина росла в середньому в два рази швидше, ніж в попереднє десятиліття. У 1999-2008 рр. вона збільшилася в порівнянні з періодом 1989-1998 рр. в 2,1 рази, а за 2009-2018 рр., в співставленні з 1999-2008 рр., - в 1,8 рази (табл. 2.1). Однак в силу ряду об'єктивних обставин, а також з-за кризових потрясінь темпи торгової глобалізації нині не можна вважати настільки ж суттєвими, як в 1980-1990-х роках. Так, середньорічна частка світового експорту в світовому ВВП за десятиліття 1999-2008 рр., в порівнянні з відповідним показником 1989-1998 рр., збільшилася на 5.4 п.п. - до 26,1%. А за

період 2009-2018 рр. в порівнянні з десятиліттям 1999-2008 рр. вона зросла відчутно менше - на 2,6 п.п. (до 28,7%).

Таблиця 2.1

Динаміка відношення обсягу сукупного експорту товарів і послуг до світового ВВП, 1989 – 2018 рр. * [21, 22, 23]

Показники	1989-1998 рр.	1999-2008 рр.	2009-2018 рр.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2018 р.
Вартість світового експорту, млрд. дол. США	5423	11465	21205	14935	17387	19874	15739	18696	22254	22486	23215	23593	20928	20522
Відношення вартості експорту до ВВП, %	20,7	26,1	28,7	29,8	30,8	32,1	26,1	28,4	30,4	30,2	30,4	30,0	28,2	27,3

*Середньорічні показники

Слід звернути увагу на те, що динаміка співвідношення величин транскордонної торгівлі та світового ВВП не односпрямована. Зокрема, його максимальна величина була зафіксована в роки глобальної фінансово-економічної кризи: в 2007 р. – 30,8%, а в 2008 р. – 32,1% (історичний максимум) [21]. У 2009 р. показник суттєво знизився - до 26,1%, а в наступні роки коливався в межах від 1/3 до 1/4 [22, 23].

Аналізуючи фактори, що діють в напрямленні стримування зростання частки транскордонної торгівлі в сукупному світовому виробництві, багато економістів (і з ними можна погодитися) вказують на ряд суттєвих зрушень в структурі сучасної світової економіки, зокрема, в прискоренні зростання сфери послуг на тлі звуження матеріального виробництва. Оскільки для реалізації послуг потрібно менший, ніж для обслуговування обігу товарів, обсяг платежів, то названий фактор якраз і діє в зазначеному напрямку. Значною мірою цей ефект

пояснюється також виникненням великого числа більш високих "очевидних" (або "неочевидних") протекціоністських бар'єрів в різних галузях сфери послуг (так званий "мікропротекціонізм").

У даному контексті має значення і процес наближення виробництва до споживання, що знижує роль міжнародного торгового посередництва, і, відповідно, стримує зростання показників розвитку глобалізації. Сюди відносяться, зокрема, зменшення потреби США в імпорті нафти і газу в результаті розширення власного видобутку на основі технології гідророзриву пласта; розширення міжнародних виробничих ланцюжків, особливо за рахунок країн Азії; розвиток виробничого досвіду і знань в Китаї, що дозволяє йому позбутися від імпорту багатьох компонентів, необхідних для випуску електронних виробів.

Нарешті, слід взяти до уваги високий ступінь волатильності більшості макроекономічних показників через нерегульовані коливання ринкових валютних курсів. Останні, в свою чергу, відображаються на динаміці цін і, відповідно, показників міжнародної торгівлі. З цього приводу американський економіст С. Маллабі наводить такий приклад: в 2015 р. ринкова ціна нафти в середньому була на 48% нижче рівня попереднього року. Це призвело до того, що навіть незважаючи на збільшення фізичного обсягу продажів нафти показник в вартісному вираженні скоротився на 891 млрд дол. Ціна на залізну руду знизилася в тому ж році на 43%, на пшеницю - на 24%. В результаті зниження цін на біржові товари і, відповідно, зміцнення долара обсяг світової торгівлі у відношенні до глобального ВВП скоротився порівняно незначно - з 60 до 58%, що рівнозначно зниженню на 4,5 трлн дол. [24, с. 9].

Ще більш різких коливань, що піддавалися протягом перших двох десятиліть нинішнього століття, зазнав інший показник рівня глобалізації, а саме співвідношення обсягів транскордонного фінансування і світового ВВП. Як і у випадку з міжнародною торгівлею, його коливання були викликані істотними зрушеннями в макроекономічній ситуації, пов'язаними в першу чергу з глобальною фінансово-економічною кризою 2007- 2009 рр. Загальна сума

міжнародного фінансування (виключаючи прямі закордонні інвестиції) зросла з 2311,4 млрд дол. в середньому за п'ятиріччя 2000-2004 рр. до 8832,8 млрд дол. в 2007 р. (або в 3,8 рази), його співвідношення зі світовим ВВП - відповідно з 10,2 до 15,7%, тобто в 1,5 рази [25]. У наступні два роки (2008-2009 рр.) сумарна величина транскордонного фінансування не тільки не зросла, але, навпаки, зменшилася в 5,8 рази, і його частка в глобальному ВВП скоротилася в 6,3 рази (до рівня 2,5%). Надалі показник стабілізувався на рівні, близькому до 2% (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Обсяг, структура і динаміка руху міжнародних кредитно-фінансових потоків, 2000 – 2014 рр.

Компоненти міжнародного кредитування	2000-2004 рр.	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.
Загальна сума міжнародного фінансування /	2311,4 10,2	4368,0 9,4	5972,2 11,9	8832,8 15,7	1791,4 2,9	1531,9 2,5	2413,1 3,7	1314,3 1,8	322,3 1,8	70,5 0,1	1500,3 1,9
Відношення до світового ВВП, %											
Міжнародні банківські кредити, що надаються всім категоріям позичальників /	806,7 3,5	2179,1 4,7	2823,5 5,6	4519,6 8,0	-1081,0 -1,7	-1637,1 -2,7	955,9 1,5	162,7 0,2	-1339,3 -1,8	-696,6 -0,9	685,5 0,9
Відношення до світового ВВП, %											
У т.ч. міжнародні кредити небанківському сектору (окрім кредитів банків один одному) /	205,5 0,9	544,0 1,2	925,9 1,8	1119,5 2,0	-196,3 -0,3	-462,8 -0,8	363,1 0,6	348,5 0,5	118,6 0,2	-66,7 -0,1	455,9 0,6
Відношення до світового ВВП, %											
Емісія міжнародних боргових цінних паперів усіма категоріями позичальників /	1322,3 5,8	1880,4 4,1	2777,4 5,5	3814,1 6,8	2480,2 4,0	2434,2 4,0	749,6 1,1	666,3 0,9	1017,0 1,4	626,1 0,8	814,8 1,0
Відношення до світового ВВП, %											
Емісія акцій на зарубіжних фінансових ринках /	182,4 0,8	308,5 0,7	371,3 0,7	499,1 0,9	392,2 0,6	734,8 1,2	707,6 1,1	485,3 0,7	н.д. -	н.д. -	н.д. -
Відношення до світового ВВП, %											

Слід зазначити, що скорочення міжнародних валютно-кредитних операцій в кризисні роки відбулося головним чином за рахунок міжнародних банківських

кредитів і депозитів. У 2008 і 2009 рр. кошти, залучені банками з-за кордону, перевищили ті, які вони надали своїм закордонним позичальникам - в першому випадку на 1081 млрд дол., у другому - на 1637 млрд дол. (-1,7% і -2,7% ВВП відповідно). Негативний підсумок міжнародних банківських операцій мав місце також в 2012 і 2013 рр. Згідно оцінки Глобального інституту McKinsey, на скорочення банківського кредитування між країнами за період 2007-2015 рр. припадає 3/4 скорочення сукупного обсягу транскордонного фінансування [24, с. 7]. Найбільших збитків від застою міжнародної кредитної діяльності, що виник, понесли європейські банки.

Ще один показник рівня фінансової глобалізації - емісія міжнародних боргових цінних паперів. Динаміка цього показника (виключаючи розміщення акцій на зарубіжних ринках) протягом перших двох десятиліть XXI ст. в основному відповідає еволюції всієї міжнародної фінансової сфери, правда з відносно меншою величиною коливань. Так, в 2007 р. випуск міжнародних бондів збільшився в порівнянні із середньорічною величиною за 2000-2004 рр. в 2,9 рази, а в підсумку кризових років (2008-2009 рр.) скоротився порівняно ненабагато - приблизно в 1.5 рази. Частка емісії транскордонних боргових паперів в глобальному ВВП в першому випадку зросла на 1 п.п., а в другому - зменшилася на 2.8 п.п. Суттєво те, що в наступні роки розмір відносин річної емісії цих паперів до ВВП не повернулася до колишніх рівнянь - в середньому за 2010- 2014 рр. він склав всього 1,05% [25].

Що стосується ринку акцій (портфельні інвестиції), то цей показник не відчував різких коливань (2000-2004 рр. – 0,8%, 2009 р. – 1,2% і 2011 р. – 0,7%) [25]. Тому він не робить суттєвого впливу на підсумкову динаміку транснаціонального кредитування. Експерти висловлюють різні судження щодо нинішніх обсягів і структури міжнародних фінансових потоків. Так, С.Маллабі вважає, що різке зниження рівня міжнародних потоків капіталу по відношенню до обсягу глобального виробництва, який протягом 2002-2004 рр. становив 9,9%, слід віднести головним чином за рахунок не тільки "деглобалізації" в конкретному сенсі слова (термін, що має негативну конотацію), скільки

посилення регулятивних обмежень з метою протидії ризикам, зростаючим в міру розширення трансграничного фінансування. За його словами, "якби оптимальне значення становило, наприклад, 5% (по відношенню до світового ВВП), то сьогоднішній рівень фінансової глобалізації можна було б визнати обґрунтованим" [24, с. 8]. Однак аргументацію на користь наведеного висновку навряд чи можна вважати невразливою. Маллабі сам визнає, що "якщо переваги фінансової глобалізації на практиці виявилися туманними, то її вади стають все більш очевидними" [24, с. 8].

Особливої уваги потребує, на наш погляд, розгляд ще одного компонента трансграничної економічної діяльності - прямих іноземних інвестицій (ПІІ). Останні створюють матеріальну основу міжнародного виробництва, формують його структурні елементи і напрямки еволюції. У дослідженні ЮНКТАД йдеться: "У порівнянні з портфельними інвестиціями, грошовими переказами і офіційною допомогою в цілях розвитку, ПІІ залишаються найбільшим і найбільш стабільним джерелом фінансування для країн, що розвиваються" [26].

Правда, згідно з наявними даними, середньорічні показники за перші п'ять років нинішнього століття не тільки не зросли, але, навпаки, зменшилися в порівнянні з останнім п'ятиліттям попереднього: приплив ПІІ скоротився на 10,4%, а його частка в сукупному світовому прирості валових вкладень в основний капітал на 2.2 п.п. Це стало наслідком фінансових криз кінця минулого століття. Однак в 2007 р., в порівнянні з 2006 р., приплив ПІІ зріс більш ніж на 1/3 (з 1,4 до 1,9 трлн дол.), а його частка в світовому прирості валових вкладень в основний капітал досягла рекордної величини 13,6%.

У 2008 р. під впливом світового фінансово-економічної кризи приплив ПІІ різко скоротився - до 1,5 трлн дол., тобто на 21,5%, а його частка в прирості валових вкладень в основний капітал - з 13,6% до 9,7%. У міру подолання кризи і поступового ослаблення напруги в глобальній економіці виявилася тенденція до стабілізації ПІІ, але на рівні значно нижче рекордного показника 2007 р.: в середньому за період 2008-2014 рр. приплив склав 1432 млрд дол., а його частка в прирості основного капіталу - 8,5%.

З 2016 року в обстановці млявого економічного зростання і хворобливих політичних пертурбацій глобальні потоки ПІІ знову показали деяке скорочення - з 1774 у попередньому році до 1746 млрд дол., або на 2%. У той же час за підсумками 2017 р. передбачається приріст загального обсягу глобальних ПІІ приблизно до 1,8 і в 2018 р. - до 1,85 трлн дол., в тому числі збільшення прямих інвестицій в країни, що розвиваються, склало близько 10%. Однак, за оцінкою ЮНКТАД, цей обсяг ПІІ в цілому залишився набагато нижче того рівня, який щорічно потрібно для досягнення поставлених ООН Цілей сталого розвитку 2030 р.". При цьому наголошується, що досягненню очікуваних параметрів "можуть перешкодити політична невизначеність і геополітичні ризики, а також зміни в податковій політиці, які можуть серйозно відбитися на міжнародних потоках інвестицій" [26, с. 6].

У доповіді ЮНКТАД охарактеризовані основні зміни в напрямках потоків світових інвестицій в 2019 р. в порівнянні з 2018 р., стосовно окремих груп країн. Згідно з наведеними даними, особливо відчутних втрат зазнали країни, що розвиваються, де інвестиції скоротилися на 14% до 646 млрд дол., В тому числі: в Азії - на 15%, до 443 млрд дол. ; в Африці - на 3%, до 59 млрд дол., головним чином через низькі ціни на сировинні товари; в Латинській Америці і Карибському басейні - на 14%, до 742 млрд дол. в результаті триваючого економічного спаду й експортних труднощів; в країнах зі структурно слабкою і вразливою економікою - на 13%, до 38 млрд дол. [26].

За наявними оцінками, приплив фінансових коштів в країни, що розвиваються, в 2019 р. склав 1,4 трлн дол. в порівнянні з більш ніж 2 трлн дол. в 2010 р. Потік інвестицій в розвинені країни, навпаки, продовжував зростати: у 2019 р., порівняно з попереднім роком він збільшилися на 5%, до 1032 млрд дол. Частка цих країн у глобальному притоці ПІІ збільшилася до 59%.

Після дворічного різкого спаду потоки ПІІ в країни з перехідною економікою практично подвоїлися - до 68 млрд дол. Важливу роль в цьому грали великі приватизаційні угоди і зростання інвестицій в гірничодобувні проекти. Найбільшим одержувачем ПІІ залишаються США (391 млрд дол.), далі йдуть

Сполучене Королівство (254 млрд дол.) і Китай (134 млрд дол.). Збільшення інвестицій в розвинені держави з перехідною економікою частково компенсувало скорочення їх припливу в економіки, що розвиваються.

Зарубіжні філії багатонаціональних підприємств (ТНК) в цілому продовжують нарощувати міжнародне виробництво. Однак динаміка цього процесу в останні роки відчутно уповільнилася. Протягом 2011-2019 рр. середньорічні темпи зростання ключових показників скоротилися, а саме продажу зарубіжних філій ТНК на 7,3%, нарощування обсягів доданої вартості на підприємствах зарубіжних філій - на 4,9 і збільшення зайнятості - також на 4,9%. Це значно менше, ніж протягом п'яти років до 2010 р (відповідно, 9,7, 10,7 і 7,6%) [24, с. 11].

З 2019 р. в порівнянні с попереднім роком обсяги продажів закордонних філій ТНК і їх доданої вартості зросли відповідно на 4,2 і 3,6%. У той же час норма прибутку на обсяг ПІІ, тобто на інвестиції, що вкладаються в закордонні філії в країнах базування, продовжувала скорочуватися: з 6,2% в 2018 р. до 6,0% в 2019 р. Чисельність зайнятих в іноземних філіях досягла 82 млн [24].

При очевидних перевагах міжнародного виробництва практика показує, що транскордонні фінансові операції пов'язані з серйозними макроекономічними ризиками. Надмірний приплив капіталу з-за кордону посилює інфляцію, небезпека виникнення фінансових "бульбашок" і валютних криз (особливо в невеликих країнах з відкритою економікою). У той же час недостатній приплив капіталу, тим більше масова втеча іноземних "гарячих" грошей, гальмують економічне зростання окремих країн, сприяють поглибленню рецесії. Експерти ЮНКТАД справедливо звертають увагу на тісну взаємозалежність між рухом окремих компонентів світової економіки: "Уповільнення міжнародного виробництва веде і до зниження темпів зростання торгівлі" [25, с. 11]. Звідси постійні пошуки оптимальних, збалансованих і безпечних рівнів транскордонного фінансування.

ЮНКТАД справедливо вказує на суттєву роль, яку в міжнародній економічній і фінансовій сферах грає діяльність держави. Згідно з даними

ЮНКТАД, державі належать 15 компаній у списку 100 провідних глобальних нефінансових ТНК і 41 компанія з числа 100 найбільших ТНК, що базуються в країнах, що розвиваються, і країнах з перехідною економікою. Понад половину державних ТНК знаходяться в країнах, що розвиваються (в тому числі 18% в Китаї), приблизно третина - в ЄС. У 2010 р їх частка в загальному обсязі інвестицій в нові проекти становила 8%, а в 2019 р. - 11% [26, с. 12].

Основна частина державних ТНК (це більше 1000 компаній, або майже 70% загальної чисельності) діє в сфері послуг, приблизно 23% в галузях обробної промисловості і 8% - в сировинному секторі [26, с. 14]. Нарешті, все більш значний вплив на структуру і динаміку глобальних ПІІ роблять найбільш крупні економічні угруповання, такі як G20 і АТЕС. Приплив ПІІ в країни G20 вперше досяг рекордного рівня 1 трлн дол. [26, с. 8].

С початку нинішнього століття надзвичайно важливу роль в еволюції глобалізації став грати стрімкий розвиток цифрової економіки. Це сформувало практично ще один канал розвитку глобалізаційних процесів. Вже близько 900 млн осіб використовують соціальні мережі для зв'язку зі своїми колегами з інших країн [27, с. 7]. Відповідно, цифрова глобалізація надає відтепер більш відчутний вплив на економічне зростання, ніж торгівля товарами.

Одним з істотних породжень цифрової економіки стала поява анонімної криптовалюти (біткойн і ін.). Колишній директор Департаменту стратегії, політики і аналізу МВФ М. Мюлейзен визнає статус нових фінансових інструментів: "Базова технологія, що лежить в основі цих валют, ймовірно, радикально змінить фінанси, зробивши операції більш швидкими і безпечними, тоді як більш якісна інформація про потенційних клієнтів може поліпшити встановлення ставок за кредитами завдяки кращій оцінці ймовірності погашення". У той же час він зауважує: "Але те, що робить ці активи привабливими, робить їх також потенційно небезпечними". Справа в тому, що неконтрольована емісія криптовалюти чревата при певних умовах розладом макроекономічного механізму, зокрема, посиленням інфляції. У зв'язку з цим ускладнюються

проблеми боротьби з відмиванням грошей, нелегальною торгівлею наркотиками, зброєю, хакерськими інструментами і токсичними речовинами [27, с. 6].

Широке використання криптовалюти дає новий поштовх дискусії, яка давно ведеться в економічних і політичних колах щодо заміни національних резервних валют, в першу чергу американського долара, універсальної інтернаціональною валютою. Вже існуючі в МВФ спеціальні права запозичення (СДР) - на відміну від національних валют - не можуть бути використані для операцій на приватних валютних ринках, а також в якості інструменту валютних інтервенцій. На сучасному етапі наділення СДР такого роду функціями не представляється можливим.

Наявність подвійних наслідків розвитку цифрової технології спонукає до використання політичних і нормативно-правових інструментів, які були б покликані "забезпечувати фінансову цілісність і захищати споживачів, сприяючи при цьому ефективності та інноваціям" [27, с. 6]. Шлях до вирішення зазначеного протиріччя «полягає не в запереченні, а в розробці» розумних "заходів політики, які максимізують вигоди від нової технології і зводять до мінімуму неминучі короткострокові порушення. Ключовим є загострення уваги на заходи політики, які реагують на організаційні зміни, що викликаються цифровою революцією» [27, с. 7].

Без належного регулювання інтенсивне поширення цифрових технологій буде супроводжуватися зростанням соціальної нерівності, збільшенням розриву між багатством і бідністю. У зв'язку з цим головний економіст МВФ М.Обстфельд зазначає: "Глобалізація надає перспективу придбання потенційних економічних вигод усіма учасниками економічної діяльності; при цьому немає ніяких гарантій того, що цей потенціал вдасться реалізувати без здійснення рішучих державних дій, які б робилися на підтримку тих, хто відчуває на собі побічні хворобливі ефекти, що відбуваються. Роки глобальних перетворень, що відбувалися з початку 1990-х років, укупі з фінансовою кризою зі стійко низьким економічним зростанням залишили у важкому положенні як багато фізичних

осіб, так і цілі співтовариства. Однак в XXI ст. не залишається іншого вибору, крім зміцнення взаємозалежності" [28, с. 16].

Заходи державної політики, що використовуються з метою сприяння розвитку інформаційних технологій і, відповідно, глобалізації економіки, в залежності від складу їх учасників можуть бути національними, регіональними та міжнародними. Формування національних регулятивних механізмів визначається особливостями вихідних економічних структур відповідних країн, їх традиційних соціальних переваг і домінуючих ідеологічних установок. Близькість тих чи інших держав згідно зазначених характеристик спонукає до утворення регіональних угруповань.

В кінцевому рахунку коригування процесів глобалізації, вироблення, в першу чергу з урахуванням цифрової революції, що називається, "правил гри" національних держав здійснюється за допомогою універсальних міжнародних організацій: в першу чергу СБ, МВФ, ЮНКТАД, ЮНІДО, Банку міжнародних розрахунків і ін. Для досягнення ефективних результатів ці організації повинні своєчасно реагувати на мінливі обставини і виробляти установки, відповідні потребам окремих держав.

Особливо значна роль залишається за МВФ. Перший заступник директора-розпорядника МВФ стверджує: "Зараз не час покладатися на традиційні підходи. Час потребує лідерства та міжнародного співробітництва, які повинні доповнювати один одного. Багато з проблем, які здаються такими, що важко вирішити, переходять національні кордони, і лідерам країн було б важко здійснити бажання своїх народів без співпраці. Механізми співробітництва - в рамках існуючих багатосторонніх організацій, G20 і інших політичних форумів - можуть допомогти реалізувати надії, що покладаються на глобалізацію і обмежити її негативні наслідки" [29, с. 17].

Серед проблем, слід назвати відсутність прогресу на Дохійському раунді переговорів в рамках СОТ, неясність через позицію США щодо подальшої долі Угоди по Транстихоокеанському партнерству (ТТП) і Трансатлантичному торговельному та інвестиційному партнерству (ТТІП). Під тиском США в

підсумкове комюніке саміту G20 в Гамбурзі (липень 2017 р.) вперше не було включено вимогу до країн-учасниць надавати протидію протекціоністським заходам. У 2018 р. Д. Трамп ввів додаткові митні тарифи в торгівлі рядом товарів з країнами ЄС, Канадою і Китаєм. Крім того, встановлюються приховані протекціоністські торговельні бар'єри. Несподіваним стало рішення Великобританії про вихід з Європейського союзу.

Було б перебільшенням стверджувати, що вищезгадані факти ставлять під удар базові структури сформованої раніше глобальної системи міжнародних економічних зв'язків і що на зміну глобалізованій економіці знову приходить традиційний протекціонізм. Однак і ігнорувати те, що відбувається також немає підстав. Очевидно, що зміни мають в значній мірі невпорядкований характер. Однак домінуючою їх тенденцією стало неухильний перехід від однополюсної до багатополлярної системи світової економіки.

На закінчення ще раз звернемося до публікації С. Маллабі. У загальному підсумку він оцінює нинішній стан основних традиційних напрямків глобалізації наступним чином: "Сьогоднішня картина виглядає не настільки однозначно. Міжнародні потоки капіталу різко скоротилися. Торгівля перебуває в стані стагнації. Лише темпи переміщення людей між країнами продовжують рости. Чи означає все це початок нової ери - можливо, ери деглобалізації? Такий поворот подій не виключений: стрімка глобалізація в кінці ХІХ ст. змінилася на початку ХХ ст. деглобалізацією. І все ж в порівнянні зі станом, що виник з Першою світовою війною або Великою депресією 1930-х років, історія навряд чи повториться. Якщо зазирнути глибше, то приходиш до висновку, що глобалізація трансформується, а не стагнує і тим більше не повертає назад. Найбільш ймовірним варіантом є продовження глобалізації" [24, с. 7].

При цьому до сказаного слід додати щонайменше два міркування. По-перше, немає підстав припускати, що розвиток глобалізації матиме рівномірно поступальний характер, як це було в недавньому минулому, а, по-друге, беручи до уваги стрімке впровадження різного роду інновацій, особливо цифрових інформаційних технологій, можна очікувати ґрунтовної трансформації

структури і механізмів міжнародних економічних відносин. Це передбачає також і можливу перспективу збільшення диверсифікації використовуваних в міжнародних розрахунках національних і регіональних валют.

2.2. Глобалізація і структурні зрушення у світовому виробництві

Глобалізація відкрила широкі можливості для включення країн і регіонів в міжнародний поділ праці, торгівлю, транскордонне переміщення капіталу і в результаті призвела до серйозних структурних зрушень в світовому виробництві. З'явилися нові великі ринки в Азії, Африці, Латинській Америці, Центральній і Східній Європі, на пострадянському просторі. Конкурентне поле розширилося, охопивши віддалені райони планети. Виробнича кооперація між країнами переросла в глобальні ланцюжки створення вартості і виробничо-збутові мережі.

Склалася унікальна ситуація в світовій економіці - практично повністю зникли обмеженість з боку виробництва. Будь-який товар може бути провезений в будь-яких кількостях і доставлений в будь-яку точку планети. Згідно з даними ЮНІДО, по основній групі споживчих товарів тривалого користування (телевізори, холодильники, пральні машини, мобільні телефони та ін.) як в розвинених країнах, так і в тих, що розвиваються, досягнуте практично повне насичення ринків і 80 - 100%-ве охоплення домашніх господарств [30, с. 54].

Відбулася зміна полюсів економічної могутності. Японія виявилася витиснута із трійки світових лідерів, центрами економічної сили стали США, Китай і Європейський союз. Світова першість по ряду найважливіших економічних показників (ВВП, обсяг промислового виробництва, експорт товарів) поступово перейшла від США до Китаю, позиції якого з роками тільки зміцнюються.

Останнім часом глобалізаційні процеси сповільнюються. Світова фінансово-економічна криза 2008-2009 рр. (Велика рецесія) знизила їх швидкість, більш того, в окремих сферах стали спостерігатися деглобалізаційні тренди. В ході тривалого посткризового відновлення і на тлі відносного млявого

зростання світової економіки в 2015 і 2016 рр. стався вельми чутливий спад у світовій торгівлі (на 13% і 3% відповідно), глобальних виробничо-збутових ланцюжках, міжнародному аутсорсингу [31].

Два десятиліття, що передували кризі 2008 - 2009 рр., були періодом високих темпів економічного розвитку, випереджаючого зростання інноваційної складової глобальної економіки, активного становлення високотехнологічних галузей інформаційно-комунікаційного комплексу та широкого застосування продукції, що випускається ними, у виробництві і домашніх господарствах. В результаті відбувалися структурні зрушення в продуктивних силах, з'явилися нові статистично значущі галузі, що зайняли міцні позиції в світовому господарстві - виробництво комп'ютерів, електроніки і супутньої техніки, інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) і послуг, альтернативна енергетика та ін.

Одночасно з перетворенням виробничих сил інтенсивно диверсифікувалась просторова структура розміщення виробництва. Прискорена індустріалізація, що почалася в країнах Південно-Східної Азії, перемістилася в Китай, а потім і в Індію. За даними ЮНКТАД, з 11 неострівних держав, що найбільш динамічно розвивалися з 1980 р., 9 розташовані в Азії [32, с. 6]. У промисловість та інфраструктуру цих країн і регіонів йшли великі іноземні інвестиції, закріплюючи їх роль як потенційних і перспективних індустріальних держав регіонального і глобального значення.

Відбувається в світовій економіці трансформаційний процес - результат поєднання безлічі різномірних чинників і умов: економічних і політичних, інституційних і просторових, технологічних і фінансових, організаційних і управлінських. Їх одночасна дія знаходить відображення в зміні макроекономічних показників розвитку, в першу чергу валового внутрішнього продукту (ВВП) і його похідних.

ЮНКТАД виділяє три основні тенденції, пов'язані з економічним зростанням і збільшенням ВВП, які сприяли трансформації світового виробництва з кінця 1980-х років [32, с. 6]: стійке уповільнення динаміки ВВП

розвинутих країн; високі показники розвитку економіки в ряді азіатських країн; нерівномірне (за часом і регіонах) зростання економіки в інших країнах, що розвиваються.

Аналіз макроекономічних показників, зокрема темпів щорічного приросту ВВП на душу населення для основних країн і регіонів світу (табл. 2.3), дозволяє виділити ряд важливих структурних зрушень в світовому виробництві:

1. Довга висхідна хвиля позитивної динаміки макроекономічних показників розвитку світового виробництва, що почалася в другій половині 1980-х років і тривала до Великої рецесії. У цей період темпи приросту світового ВВП на душу населення підвищувалися з 1,5 до 3,1% в середньорічному обчисленні. У 2011 - 2019 рр. вони знизилися в порівнянні з докризовими роками і залишалися в середньому в межах 2,5%.

2. На тлі загального світового зростання динаміка виробництва в розвинених країнах демонструвала стійку знижувальну тенденцію - середньорічні темпи приросту ВВП на душу населення знизилися з 2,5% в 1981 - 1990 рр. до 1,1% в 2011 - 2019 рр. За оцінками ІСЕМВ РАН, в 1991 - 2000, 2001 - 2010 і 2011 - 2013 вони становили відповідно 2,7, 1,7 і 1,4% [33].

Процес, що тривав понад двох десятиліть, привів до істотного структурного зрушення по проекту "Північ - Південь". Частка країн ОЕСР в світовому ВВП скоротилася з 61,7% у 1991 році до 49,1% в 2010 році і 44,8% в 2019 році (тобто більш ніж на чверть за 25 років). Частка США в ті ж роки становила відповідно 20,4, 16,8 і 15,4%, частка ЄС – 24,7, 18,9 і 16,9%.

З огляду на прогнози ООН і Світового банку по динаміці ВВП на перспективу, можна очікувати, що досягнутий щорічний приріст ВВП на душу населення в групі розвинених країн в найближчі роки збережеться в межах 0,9 – 1,1% [34, с. 4; 35, с. 163]. В рамках цієї тенденції знаковим структурним зрушенням слід вважати зміщення Китаєм США з позицій провідної торгової (2007 р., по експорту товарів), промислової (2010 р., за обсягом промислового виробництва) й економічної (2013 р. ВВП за ППС) держави світу.

3. У розглянутий період країни, що розвиваються, демонстрували вищі темпи економічного зростання в порівнянні з середньостроковим значенням (табл. 2.3). Особливо яскраво цей тренд проявився в передкризові роки. Навіть без урахування регіонів Східної, Південної та Південно- Східної Азії в 2001 - 2015 рр. темпи щорічного приросту ВВП на душу населення за рештою країнам, що розвиваються, істотно перевищували значення цього показника для розвинутих економік.

4. Разом з тим за середніми цифрами приховуються глибокі відмінності по окремих регіонах і групах країн. Випереджальна динаміка економік, що розвиваються, була обумовлена економічним зростанням лише невеликого числа держав Східної, Південної та Південно-Східної Азії, в першу чергу Китаю та Індії. Якщо ж виключити ці країни і регіони з розгляду, то виявиться, що залишилися держави світу, що розвиваються, які мали показники економічного розвитку значно нижчі, ніж середньосвітові. Розрив між країнами, що розвиваються, Азії, Африки і Латинської Америки і рештою світу не тільки не скоротився, але навіть збільшився.

5. Різниця країн "Півдня" в швидкості розвитку посилила їх диференціацію. Число найбільш бідних держав скорочується повільніше, ніж це передбачалося відповідно до Цілей сталого розвитку (Sustainable Development Goals) [36]. За 45 років, що минули з того моменту, коли ООН виділила в особливу категорію "найменш розвинені країни" (least developed countries, LDCs), лише чотирьом з них вдалося перейти на наступний, більш високий ступінь за рівнем економічного розвитку (Ботсвана, Кабо-Верде, Мальдівські острови і Самоа) [37, с. 5]. Всього ж в групу LDCs в 2017 р. входили 48 країн. Якщо процес так званого наздоганяючого розвитку і далі буде йти з такою ж швидкістю, то на ліквідацію бідності в світі буде потрібно, як неважко підрахувати, не менше 500 років.

Таблиця 2.3

Темпи приросту реального ВВП на душу населення в основних країнах та регіонах світу, % в середньому за період

Показники	1981-1990 рр.	1991-2000 рр.	2001-2010 рр.	2011-2015 рр.
Розвинуті країни, у тому числі США	2,5 2,6	2,1 2,4	1,2 0,9	1,1 1,4
Країни, що розвиваються, у тому числі Китай	2,1 6,5	3,2 6,2	5,8 11,1	4,0 7,2
Країни, що розвиваються, за виключенням Китаю, країн Східної, Південної, Південно-Східної Азії	1,1 -0,8	2,3 1,2	3,6 2,5	2,3 0,6
Світ загалом	1,5	1,7	3,1	2,5

За оцінкою ЮНКТАД, шанси на суттєве збільшення подушного доходу в країнах, що розвиваються, в ході глобалізації знизились в кілька разів у порівнянні з 1950 - 1980 рр. (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

Вірогідність переходу країн, що розвиваються у більш високі групи за рівнем доходів

Стартова позиція рівня доходів	1950-1980 рр.			1981-2019 рр.		
	Кінцева позиція рівня доходів					
	низький	середній	високий	низький	середній	високий
Низький	85	15	0	91	7	1
Середній	12	70	18	21	71	8
Високий	0	6	94	0	19	81

Сучасна глобальна промисловість - це 27% світового ВВП, в тому числі 17% - обробна промисловість (2019 р.), на неї приходить 76% світового експорту, 45 млн зайнятих тільки в обробних галузях розвинених країн і майже 80% всіх витрат на дослідження і розробки в приватному секторі економіки [38, 39; 40; 41].

У розвитку глобальної промисловості за останні 30 років можна виділити ряд тенденцій, що зумовили основні напрямки і глибину структурних зрушень у виробництві і його регіональному розміщенні:

- ослаблення протекціонізму, усунення зовнішньоторговельних бар'єрів;
- підвищення обсягу випуску на тлі скорочення числа підприємств;
- високі темпи зростання продуктивності праці;
- зниження чисельності зайнятих в розвинених країнах;
- зниження собівартості, скорочення трансакційних, логістичних та інших витрат;
- переміщення виробництва і капіталу з розвинених економік в країни, що розвиваються.

Ці тенденції формувалися під впливом цілого ряду виробничих факторів, в їх числі:

- масштабне використання ІКТ;
- автоматизація і роботизація;
- зниження цін на промислові товари як короткочасного, так і тривалого користування;
- випереджаюче зростання послуг.

У сукупності ці тенденції і фактори привели, по-перше, до деіндустріалізації розвинених країн і суттєвого (майже чверть) скорочення частки обробної промисловості в світовій економіці з 20,1% у 1990 році до 15,6% в 2019 р. (за доданою вартістю), а по-друге, до підвищення ролі і значення країн, що розвиваються, в промисловому розвитку.

До найбільш суттєвих структурних зрушень в світовому промисловому виробництві і його розміщенні в аналізованому періоді слід віднести наступне.

1. Поява нового статистично значущого і потужного за своїм загальноекономічним та соціальним впливом комплексу галузей ІКТ.

2. Перехід промислових підприємств як розвинутих країнах, так і країнах, що розвиваються, до нових технології, бізнес-моделей, систем організації виробництва і управління виробничими процесами на основі використання ІКТ, електронних керованих систем, логістики, автоматичних ліній, промислових роботів. Підвищення ефективності промисловості, значна економія в виробничому процесі людських і матеріальних ресурсів.

3. Зміна просторової структури розміщення центрів світового промислового виробництва і продуктивних сил. Деіндустріалізація розвинених економік. Ліквідація недостатньо конкурентоспроможних компаній. Переміщення з розвинених країн в країни, що розвиваються, частини важкої, капіталомісткої промисловості, а також легкої промисловості та наукоємних компаній.

4. Міжнародна фрагментація виробництва, аутсорсинг, формування глобальних ланцюгів створення вартості, широке включення в них країн, що розвиваються.

5. Втрата США, Японією і ЄС позицій світових лідерів в промисловому виробництві. Вихід Китаю на перше місце в світі по випуску продукції обробної промисловості і її експорту.

Частка участі країн, що розвиваються, і нових індустріальних країн (НІК) з Азії і Тихоокеанського регіону в створенні глобальної доданої вартості в обробній промисловості збільшилась з 10,8% в 1991 - 1995 рр. до 30,5% в 2011 - 2019 рр. Одночасно знижувалася частка Європи та Північної Америки - з 37,1 до 26,2 і з 21,9 до 18,1% відповідно. Внесок Латинської Америки також незначно зменшився, частка ж Африканського континенту в створенні доданої вартості коливалася в межах 1,8 – 2,0%.

За даними ЮНІДО, в 2019 р. в світовому виробництві продукції обробної промисловості частка основних регіонів становила (у %): країни, що розвиваються, і нові індустріальні країни (НІК) Азії і Тихоокеанського регіону – 33,9, Європа – 25,1, Північна Америка – 17,4, Латинська Америка – 6,2 (розраховано за: [42]). Випереджальний розвиток обробної промисловості характерний лише для досить нечисленної групи країн, що розвиваються, з неформованою індустріальною економікою. Приріст промислового виробництва в світі йде головним чином саме за їх рахунок. Якщо в 1991 - 1995 рр. в НІК вироблялося 20,3% світової продукції обробної промисловості, то в 2011 - 2019 рр. вже 37,6% [42].

Глобальна додана вартість, створена в обробній промисловості, досягла в 2019 р. 11,9 трлн дол. [43, с. 14]. Питома вага економічно розвинених країн в глобальній обробній промисловості скоротилася з 76% в 1991 - 1995 рр. до 56,4% в 2019 р. Присутність європейських економік в топ 15 світових промислових виробників постійно скорочується. Сьогодні в цьому списку Європа представлена лише чотирма країнами: Німеччиною, Великобританією, Францією й Італією.

У зовнішньоторговельній сфері співвідношення сил між розвиненими і країнами, що розвиваються, дещо інше (табл. 2.5). У 2019 р. розвинені країни вивезли за кордон в 2 рази більше промислової продукції, ніж нові індустріальні країни. Але при збереженні сформованих до цього часу трендів обсяг промислового експорту обох груп країн 2030 р. може зрівнятися.

Таблиця 2.5

Світовий експорт продукції обробної промисловості, млрд. дол.

	1996 р.	2000 р.	2005 р.	2010 р.	2015 р.
Економічно розвинуті країни	3277	4187	6208	7938	8395
Нові індустріальні країни	366	754	1715	3131	4025
Світ загалом	3648	5033	8125	11441	12854

Розраховано за: [42].

За індексом конкурентоспроможності промисловості (competitive industrial performance, СІР), що розраховується ЮНІДО, розвиненим країнам також вдається утримувати провідні позиції в світі. До групи топ 10 за цим індексом входять 9 країн з індустріальною економікою і Китай. Їх рейтинг за станом на 2019 р.: Німеччина, Японія, Китай, США, Республіка Корея, Швейцарія, Бельгія, Нідерланди, Сінгапур, Італія [30, с. 182].

Таким чином, перед розвиненими країнами стоять серйозні проблеми, пов'язані з необхідністю реіндустріалізації економік. Але вони не носять

критичного характеру. У порівнянні з розвиненими країнами, країни, що розвиваються, і, в першу чергу, нові індустріальні країни більш активно створюють власну виробничу базу, яка дозволяє їм успішно конкурувати на світових ринках продукції обробної промисловості. У перспективі, у міру зростання заробітної плати в НІК буде рости і чисельність середнього класу, який вже на внутрішньому ринку стане пред'являти високий попит на продукцію національної обробної промисловості, що додасть додатковий імпульс її розвитку. Але шлях цей довгий і важкий. Крім того, технології і капітал ці країни ще довго будуть отримувати з розвинених економік. За останні 50 років з числа великих країн, що розвиваються, модель наздоганяючого розвитку в повній мірі вдалося реалізувати лише Японії і Республіці Кореї. Сьогодні є шанси і у Китаю. А далі кандидатів на перехід в групу розвинутих країн поки не видно.

В експертному середовищі існує практично повна згода в тому, що світова економіка в мейнстрімі стає все більш інтегрованою, глобалізованою, а її основні суб'єкти - країни, влади, компанії і громадяни - взаємозалежні в економічному, політичному, соціокультурному вимірах. Зрушення в напрямку уніфікації та зближення трендів розвитку країн і народів відбуваються навіть на рівні таких фундаментальних соціальних і психологічних детермінант, які віками склалися на певних національних і етнічних територіях, як особистість, світогляд, цінності, етичні норми і правила, мотивація, поведінка індивідів.

Здавалося б, економіка найбільшою мірою піддається квантифікації, емпіричній оцінці та формалізації причинно-наслідкових зв'язків. Культурну ж або політичну інтеграцію в принципі важко виміряти, в той час як для економіки розроблено аналітичний, математичний і статистичний інструментарій розрахунку кількісних показників. Однак всупереч очікуванням економічний вимір глобалізації, в рівній мірі, як і що відбувається щодо структурних зрушень у виробництві, також важко формалізується, як і їх політична і соціокультурна складові. Експерти, фахівці, вчені, політики, прості громадяни - всі бачать і визнають наявність глибоких змін в економіці, виробництві і продуктивних силах. Але вимушені констатувати, що ці зміни не знаходять відповідного

відображення в існуючих економічних показниках і не дозволяють отримувати більш-менш точну кількісну картину масштабів і глибини відбуваються зрушень.

Деякі зарубіжні вчені бачать головну причину такого стану справ в тому, що статистика була «створена для інших цілей і в більш прості часи» [44]. З нашої точки зору, все набагато складніше. Справа не стільки в недоліках статистики, що, безумовно, має місце, скільки в недосконалості методичного забезпечення і формально-математичного апарату проведення економічних розрахунків, що оперують кількісними параметрами, в той час як зміни відбуваються на якісному, змістовному рівні.

Широко використовуються в економічному аналізі економіко-математичні залежності (за винятком спеціально побудованих вузькоспеціалізованих моделей) виявляються невідчутними до змістовних змін, до появи нових продуктів, які привносять із собою нову якість життя (наприклад, комп'ютер, мобільний телефон, Інтернет і т. д.).

Особливо наочно це проявляється в порівнянні США і Китаю. Китай - "фабрика світу", що виробляє 28% автомобілів, 41% морських суден, 80% комп'ютерів, 90% мобільних телефонів, 60% кольорових телевізорів, 50% холодильників, 80% кондиціонерів і т.д. [45, с. 2]. У той же час США мають хоча і не найбільшу в світі за виробничими показниками, але найбільш життєздатну, динамічну та гнучку соціально-економічну, фінансово-кредитну і організаційно-управлінську систему, яка спирається на активний, підприємливий і креативний бізнес. Соціально-економічна модель США відрізняється набагато більш високою, ніж в інших країнах ефективністю.

Китаю з опорою на західні технології і капітал вдалося реалізувати за три десятиліття грандіозний, світового масштабу і безпрецедентний проект перетворення аграрної, бідної країни в потужну, конкурентоспроможну індустріальну державу. Але подальший її розвиток буде відбуватися вже в принципово інших умовах. Заробітна плата китайців зростає, міжнародна конкурентоспроможність виробленої продукції знижується. Внутрішній попит

має серйозні перспективи підвищення, враховуючи чисельність населення країни і відносно низький рівень споживання. Але КНР може зіткнутися з серйозними обмеженнями. Зовнішня торгівля Китаю вже зараз виходить на стаціонарні траєкторії зростання з темпами, які приблизно відповідають світовим трендам.

Але одне безсумнівно - існує жорстка конкурентна боротьба двох світових держав за лідерство в самих різних областях, за домінування на світових ринках, а змагання між ними в економіці буде посилюватися і загострюватися.

2.3. Особливості нової фази глобалізації

Останнім часом серед експертів виникає питання: чи можна вважати глобалізацію завершеною? Частина з них вважає, що голосування Великобританії за вихід з ЄС як раз свідчить про це. Брекзїт розглядається як ознака реверсу тенденції до більшої глобальної інтеграції [46, 47, 48]. Але як же тоді сприймати такі факти? Починаючи з 2005 р. число фізичних осіб, які щорічно перетинають національні кордони, зросло наполовину і досягло 1,5 трлн людина. Число людей, що використовують інтернет, зросла з 900 млн до 3 млрд осіб. Кількість підключених цифрових пристроїв збільшилася в три рази, досягнувши 21 млрд одиниць. Компанія Uber проникла в 80 країн світу всього за шість років з моменту свого виникнення, а гра з розширеною реальністю Pokemon Go генерувала 1 млрд дол. всього за шість місяців після свого запуску і охопила вже 150 країн світу [49]. Проте домінуючим геополітичним порядком в ЗМІ, в правліннях корпорацій залишається зростання націоналізму, протекціонізму, втрата робочих місць і соціальні конфлікти, викликані зростаючою нерівністю в розподілі глобальних доходів.

Розглянемо нові тенденції розвитку глобальної економіки.

Брекзїт, безсумнівно, негативно вплинув на міжнародні ринки, обмінні курси і довіру споживачів. Однак модель глобалізації, яка розвивалася останні 200 років, стала демонструвати ознаки змін задовго до британського

референдуму. Наприклад, темпи зростання глобального ВВП знизилися з 6% в 1960-і роки до 3% в 2018 р. Незважаючи на зростання абсолютних значень прямих іноземних інвестицій, їх частка в сукупних капіталовкладеннях знижувалася. Найбільш вражають зміни в динаміці міжнародної торгівлі, яка завжди була головним драйвером глобалізації. Так, з 1960 по 2008 р. відношення обсягу торгівлі до ВВП зросло на 35 п.п., а за наступні п'ять років - всього на 0.2 п.п. [49].

Ряд експертів і представників приватного бізнесу, а також журналісти заговорили про кінець глобалізації. Вони вказують на зростання протекціонізму, підвищення трудових витрат в країнах, що розвиваються, що призводить до рещорінгу обробної промисловості [49]. Однак, на нашу думку, слід говорити не про кінець глобалізації, а про її нову модель, яка характеризується зміною всіх сформованих раніше пропорцій.

У той час як світ стає все більш децентралізованим політично і економічно, споживачі, послуги, технологічні процеси і бізнес продовжують цифрову інтеграцію. Одночасне зростання економічного націоналізму і цифровий інтеграції переформатують економічне, підприємницьке і політичне середовище, формуючи принципово нову модель глобалізації.

Стара модель відрізнялася існуванням "економічного полюса" з однієї або декількох країн (Великобританія і ряд інших країн в кінці XIX ст., США після Другої світової війни, Китай в 1990-х - початку 2000-х років). На такий полюс доводилося 20-25% зростання світового ВВП завдяки мультиплікаційному ефекту постійно зростаючої торгівлі. У такій моделі глобалізація відбувалася у формі міжнародних потоків товарів і капіталу в рамках глобальних ланцюжків постачань і вартості транснаціональних корпорацій. При цьому рівень інтеграції варіювався від галузі до галузі, досягаючи найвищих значень в автомобілебудуванні і електронній промисловості.

Стара політична модель глобалізації передбачала колективні для країн світу "правила гри", введені міжнародними інститутами, такими як Світова організація торгівлі та Міжнародний валютний фонд, що знаходяться під

панівним впливом розвинених країн. У такій моделі глобальне економічне зростання і свобода міжнародної торгівлі переважали над національною політикою, а мультилатералізм - над національними інтересами.

Ця модель ґрунтувалася на трьох постулатах: глобалізація - головний мотор економічного зростання і добробуту; технологічний прогрес збагачує наше життя; прибуток акціонерів відображає внесок бізнесу в соціальний прогрес суспільства. Хоча глобалізація збільшила загальний добробут і скоротила нерівність між країнами, на практиці вона створила для цих країн «виграші» і «програші». Зростаюча нерівність в доходах стала драйвером зростання недовіри між елітою і всім іншим співтовариством. Крім того, з'являється все більше побоювань, що нові технології можуть погіршити ситуацію, скорочуючи в великих масштабах робочі місця.

Масова підтримка глобалізації базувалася в основному на трьох передумовах: велика частина населення отримає від неї вигоду, багато хто зможе досягти успіху завдяки власним зусиллям, а система соціальної підтримки захистить неуспішних.

Історично роль держави як раз і полягала в тому, щоб забезпечувати рівні можливості (перш за все через систему освіти і ефективний соціальний захист), а також політичну, економічну і соціальну стабільність. Одночасно бізнес міг вільно концентруватися на генеруванні зростання, продуктивності, інноваціях та, в кінцевому підсумку, - підвищенні соціального добробуту. Такий підхід був ефективним до тих пір, поки економічна нерівність утримувалося в певних рамках. Нині зростаюча нерівність доходів у багатьох розвинених країнах і країнах, що розвиваються, свідчить, що ці рамки виявилися порушеними.

Те ж саме стосується технологій. Ентузіазм щодо нових можливостей, що відкриваються з використанням штучного інтелекту, багато в чому нівелюється побоюваннями з приводу продовження зростання нерівності і втрати робочих місць.

Нарешті, концентрація бізнесу на максимізації акціонерної вартості зіткнулася зі зниженням темпів зростання, загасанням міжнародної торгівлі,

непередбачуваними побічними екологічними і соціальними ефектами. Крім того, норма накопичення знижується, незважаючи на низькі процентні ставки і зростання готівки у компаній. Так, за 2008-2019 рр. обсяг грошових активів американських корпорацій виріс з 90 до 400 млрд дол., а норма накопичення знизилася з 15 до 13% [50].

В останні роки відбулися глибокі геополітичні зрушення, які поставили під сумнів старі уявлення про глобалізацію. По-перше, спостерігається зростання протекціонізму. Такі країни, як США, Китай, Індія, починаючи з 2009 р. ініціювали кожна понад 500 дискримінаційних заходів у торгівлі. За даними Global Trade Alert, тільки в одному 2016 році було введено 500 обмежувальних заходів в порівнянні з 300 ініціативами по її лібералізації. По-друге, здатність і можливості міжнародних інститутів встановлювати і реалізовувати спільні правила для всіх країн дещо слабшають. По-третє, домінуюча роль західних країн в міжнародних фінансових інститутах скорочується в міру виникнення нових інститутів, таких як підтримуваний Китаєм Азіатський банк розвитку інфраструктури або Новий банк розвитку БРІКС. Кожен з них має статутний капітал 100 млрд дол. і планує щорічно інвестувати близько 10-15 млрд дол., що можна порівняти з інвестиціями таких організацій, як Азіатський банк розвитку, Всесвітній банк і МВФ.

Нарешті, державний капіталізм перебуває на підйомі. Посилюється економічна роль державних підприємств і суверенних фондів добробуту, а також зростаюча державна підтримка національних галузей промисловості. Суверенні фонди в даний час керують активами загальним обсягом 7,3 трлн дол. в порівнянні з 4,2 трлн у закритих приватних фондів [49].

Не менш глибокими виявилися структурні зрушення в світовій економіці, пов'язані з її цифровізацією. Тут можна відзначити три тенденції. Індустрія 4.0 не тільки сприяла зростанню продуктивності на 30% в 2005-2019 рр. і скорочення трудових витрат, а й формуванню просунутих ефективних цифрових систем в обробній промисловості. Це змушує бізнес міняти свої глобальні виробничі моделі: використовувати менші за масштабами і більш гнучкі потужності,

розташовані ближче до споживачів замість концентрації виробництва на великих підприємствах в країнах з низькими трудовими витратами.

Цифрові платформи стали завойовувати все більшу популярність у бізнесу. І традиційні компанії, такі як General Electric з її Predix-платформою, і нові гравці, такі як Uber, Airbnb і індійська Flipkart отримали доступ до глобальних ринків за допомогою своїх інформаційних платформ і промислових екосистем локальних споживачів.

Прогрес в цифрових технологіях і платформах стимулював швидке зростання міжнародних цифрових послуг, таких як онлайн бронювання подорожей, відвідування місць розваг та послуг по ефективному управлінню активами. Нові послуги з високою доданою вартістю стали генератором зростання вартості і доходів традиційного бізнесу.

Всі перераховані геополітичні та цифрові зрушення було переформатовано економічні, підприємницькі і політичні моделі старої глобалізації, породивши принципово нові напрями. Світова економіка стає фрагментованою і багатополлярною.

У країнах, що розвиваються, відбувається диференціація моделей розвитку і головних чинників зростання, зокрема обробна промисловість, сфера послуг і споживання. Зниження темпів товарної торгівлі відображаються в уповільненні динаміки глобального ВВП, передусім в короткостроковому і середньостроковому періодах.

Оскільки динаміка торгівлі та транскордонних потоків капіталу знижується в результаті збільшення протекціонізму, зрушень в глобальних витратах і впливу технологій індустрії 4.0, компанії намагаються знайти нові драйвери зростання. Ці ж фактори викликають децентралізацію глобальних ланцюжків вартості, в той час як цифрові послуги та платформи інтегрують багато складових частин бізнесу і екосистем.

У міру падіння впливу найбільших світових економік національні політичні інтереси починають переважати над загальними економічними цілями.

Проте залишається можливість співпраці різних країн в таких сферах, як кібербезпека, протидія міжнародному тероризму і офшорам.

Радикально нова модель економічної, підприємницької та політичної децентралізації і цифровий інтеграції змінює умови глобальної конкуренції. Група з десяти найбільших країн, що розвиваються, до 2030 р., ймовірно, перевершить частку країн G7 в світовому ВВП. Однак моделі розвитку деяких з цих країн, таких як Бразилія, Китай, Індія, Нігерія, розрізняються внаслідок падіння цін на глобальні ресурси, особливостей в управлінні економікою і зрушень в структурі витрат обробної промисловості.

У той же час навіть в країнах з низькими темпами розвитку існують сегменти потенційного зростання товарів і послуг. Так, незважаючи на економічні проблеми Бразилії, американська аптечна мережа CVS розширює там свою присутність у відповідь на збільшення попиту в результаті модернізації системи охорони здоров'я. Незважаючи на зниження темпів розвитку китайської економіки, в країні розширюється попит на елітні сорти кави з боку стрімко зростаючого середнього класу, що стимулювало швидку експансію компанії Starbucks. Китайська Aliplay формує глобальний бізнес на основі динамічного числа туристів, що використовують мобільні платіжні платформи в якості альтернативи кредитними картками в торгових мережах більше 200 країн світу [49].

На багатьох ринках компаніям стало не вигідно продавати товари як через включення зростаючих одиничних витрат в ціни, як занадто високі для потенційних споживачів, так і внаслідок низького попиту, що не виправдовує великі капітальні вкладення в ланцюжок поставок. Перехід від продуктової моделі до сервісної знижує витрати на одиницю використовуваного товару, відкриваючи раніше неохоплені сегменти споживчів.

Наприклад, індійська компанія Trringo успішно вибудовує бізнес на оренді сільськогосподарського обладнання фермерам, які не можуть дозволити собі його придбання через високі ціни. Історично компанії домагалися конкурентних переваг, збільшуючи масштаби виробництва і знижуючи витрати шляхом

будівництва великих потужностей і інтегрованих ланцюжків поставок. Велика частина з них робила акцент на продажу матеріальних товарів на зарубіжних ринках і управляла глобальними операціями за допомогою багатонаціональних структур з однією штаб-квартирою, яка контролює закордонні операції і вартісні ланцюжки.

Поєднання зростаючого протекціонізму і падаючих витрат, використання ефективних обробних технологій провокують структурні зрушення в глобальній обробній промисловості. У старій глобалізаційній парадигмі було вигідно будувати одну або невелике число великомасштабних виробничих потужностей в країнах з низьким рівнем витрат і відправляти готові товари по всьому світу. Тепер все більше число компаній виробляють товари або будують заводи в локаціях, що знаходяться якомога ближче до споживачів. У той же час велика комунікативність і системи індустрії 4.0, поява 3D-принтерів, вдосконалених роботів і цифрових систем промислового управління зменшили ефект економії на масштабах виробництва і здешевили процес будівництва невеликих за обсягом потужностей, орієнтованих на місцеві смаки і звички споживачів. Саме тому компанія Adidas розширює локалізацію своїх виробничих майданчиків по світу після десятиліть концентрації виробництва на великих заводах в декількох країнах з низькими витратами.

Одним з ефективних з мінімальними витратами шляхів виходу на глобальні, пов'язані між собою цифровими технологіями ринки стало партнерство глобальних платформ інформаційних технологій з локальними компаніями. Так, китайський виробник смартфонів компанія Xiaomi добилася швидкого зростання продажів своїх пристроїв завдяки партнерству з компаніями електронної торгівлі Amazon і Flipkart.

Сучасна стадія глобалізації з більшою цифровий інтеграцією в поєднанні з економічним, підприємницьким і геополітичним розмаїттям надають глибокий вплив на структуру ТНК. По мірі того, як вони все більше надають послуги і підприємницькі рішення для різних товарів, відповідальність за прибутки та

збитки зсувається від продуктивних бізнес-одиниць до структур, які володіють відносинами з клієнтами.

У цих умовах ТНК змушені переглядати свій погляд на глобалізацію, використовувати інші показники і розробляти нові інструменти корпоративної стратегії. Як зазначає голова ради директорів GE Дж. Иммельт, "настав час різкої зміни стратегії перед обличчям протекціонізму. Необхідно локалізувати виробництво. В майбутньому стійке зростання вимагатиме розвитку локальних компетенцій в рамках глобальної присутності" [51].

Велику роль в глобалізаційних змінах зіграли нові технології.

У розвитку глобалізації можна виділити кілька етапів. Перший почався в 1800-х рр. з винаходом парової машини і подальшою електрифікацією Західної Європи. Він був перерваний Першою світовою війною. Наступний етап бере початок в 1950-і роки разом з впровадженням технологій масового обробного виробництва і вибудовування експортних ланцюжків поставок на нових ринках (головним чином американськими компаніями). Він закінчився до середини 1970-х років, коли вибухнула нафтова криза. В кінці 1980-х років настав третій етап глобалізації, коли використання Інтернету дозволило здійснювати аутсорсинг низьковитратних обробних виробництв і послуг, а також формування глобальних ланцюжків вартості. Він завершився з початком фінансової кризи в 2008 р.

Хоча кожна стадія глобалізації відрізнялася від іншої, всі вони базувалися на одній і тій же моделі, що складається з трьох елементів:

- нової технології, освоєної однією або декількома країнами з метою зростання обсягів виробництва і продуктивності;

- однієї або декількох країн, які виступають в якості економічного "полюса" (Західна Європа, США, Китай відповідно на кожній з цих стадій), які ставали локомотивом глобального розвитку і на які доводилося від 20 до 25% зростання ВВП і до 15% збільшення світової торгівлі, що в свою чергу живило економічну динаміку в країнах – торговельних партнерах;

- сприятливої системи глобального управління, що стимулювало транскордонні потоки капіталів і торгівлі, зростання ВВП завдяки стабільним правилами гри.

Разом перераховані елементи сформували своєрідне замкнене коло інтеграції, забезпечуючи перевагу глобальної економіки над національною політикою. В даний час світ, по всій ймовірності, знаходиться на порозі четвертого етапу глобалізації, коли на світову економіку будуть впливати нові чинники.

Розглянемо, як цифровізація трансформує міжнародну торгівлю.

Передова робототехніка, штучний розум і адитивні технології можуть кардинально знизити витрати виробництва в обробних галузях [52]. Функціональні можливості роботів і глибина їх програмування безперервно збільшується, дозволяючи робити з їх допомогою все більш складні продукти. Повністю автоматизуючи процес складання, де в даний час все ще домінує ручна праця, роботи зможуть в найближчому майбутньому забезпечити зворотний перенос складальних операцій з регіонів з дешевою робочою силою, викликавши тим самим глибокі зрушення, що підриває глобалізацію і елімінуючи багато переваг, що надаються довгими вартісними ланцюжками.

Прогрес адитивних технологій, відомих як 3D-друк, ще більш знизить ефективність глобалізації. Традиційні методи обробки вимагають використання окремих прес-форм для кожного виду продукту (викликаючи додаткові капітальні витрати). 3D-принтери дозволяють продукувати множинні проектні рішення на одному і тому ж обладнанні. В результаті економія на масштабах вже не грає колишньої ролі і не дає таких же переваг, як в традиційній обробній промисловості. У міру вдосконалення і більш широкого поширення 3D-друку може статися реверс спеціалізації і стандартизації існуючих ланцюжків постачання, які сформувалися в останні десятиліття, дозволяючи робити більше число деталей в меншій кількості географічних пунктів.

Стиснення вартісних ланцюжків як по протяжності, так і за кількістю виробничих вузлів (центрів) в свою чергу скорочує обсяги глобальної торгівлі,

оскільки все менше країн і підприємств залучається в один і той же виробничий процес. Зрозуміло, було б невірно не визнати існування певних перешкод на шляху нових технологій. Наприклад, 3D-друк досягне своїх максимальних потенційних можливостей, коли на одному обладнанні можна буде виробляти продукт з декількох різних матеріалів, для чого знадобиться кілька років. Більш того, друк металевих деталей залишається досить дорогим задоволенням. Щоб більш широко використовувати у виробництві роботів, потрібне розширення їх функціональних можливостей. Енергетичні витрати виробництва при використанні роботів також досить високі, а з огляду на відносно тривалий термін служби традиційного обладнання, його заміна роботами потребують тривалого часу і буде поступовою.

У міру розгортання нової промислової революції модель економічного зростання, що виникла разом з глобалізацією, надаватиме менше стимулів для розвитку. Хоча нові технології не підірвуть повністю переваги дешевої робочої сили, вони скоротять набір можливостей для індустріалізації, диверсифікації та економічного розвитку ряду країн. Торгівля буде набувати все більш регіональний характер у міру міграції виробництва в країни споживчого попиту. Держави з високим рівнем освіти і порівняно дешевою робочою силою, такі як Мексика, прийдуть на зміну своїм конкурентам з низькою заробітною платою в якості кластерів нової обробної промисловості. Подальше вдосконалення нових технологій може призвести до такого зниження витрат, що виявиться не вигідним возити товари з віддалених регіонів світу, а регіональні об'єднання типу НАФТА стануть справжньою альтернативою глобалізації.

Таким країнам середнього рівня доходів, як Мексика, регіоналізація торгівлі дасть відчутні переваги. Зате бідніші держави, які раніше очікували дивідендів від глобалізації, можуть зіткнутися з серйозними проблемами.

Країни Східної і Центральної Африки, а також Південно-Східної Азії, які мали намір замінити Китай в якості наступних дешевих виробничих кластерів, можуть зіткнутися з обмеженням, якщо не зі стагнацією економічного зростання. Розвинені держави, спираючись на нові технології, почнуть відмовлятися від

віддалених регіонів з дешевою робочою силою і організувати виробництво ближче до своїх ринків збуту. Країни, які ще не почали індустріалізацію, виявляться в найгіршому становищі.

Виграють на цьому етапі генератори нових технологій - США, Північна Європа, частина Азії (включаючи Японію і Південну Корею). Китай також, ймовірно, зможе скористатися їх перевагами. Його потужна інженерна база, сильний центральний уряд і політика стимулювання національного технологічного розвитку, не кажучи вже про агресивне придбання іноземних технологічних компаній, можуть висунути країну на передові рубежі нової індустріальної ери. Хоча Китай все ще перебуває на стадії переходу від низьковартісних до високовартісних галузей обробної промисловості, він здатний уникнути негативного впливу загасання глобалізації. Йому не загрожують ті ж проблеми, що і ряду розвинених країн з традиційними галузями обробної промисловості.

Цифрові технології впливають на глобальну торгівлю за трьома напрямками.

По-перше, вони змінюють продуктивність і конкурентоспроможність. За деякими розрахунками, використання цифрових технологій в обробній промисловості підвищує продуктивність на одного робітника на 30% і знижує трудові витрати також приблизно на третину в таких країнах, як Південна Корея, Німеччина, США і Китай. В результаті компанії змушені переглядати інвестиційні рішення, зроблені ними на третій стадії глобалізації щодо розміщення виробництва і формування ланцюжків поставок.

Так, компанія Adidas вже відреагувала на ці зміни, оголосивши, що переводить частину своїх операцій з Китаю назад в Німеччину, оскільки впровадження роботів дозволяє здійснити виробництво з меншими витратами. Компанія також планує побудувати заводи на базі цифрових технологій у всіх найважливіших регіонах збуту, забезпечуючи найбільш швидкі поставки продукції споживачеві. У міру розвитку цієї тенденції відбуваються кардинальні зрушення в глобальній торгівлі товарами - особливо між розвиненими країнами

і країнами, що розвиваються, що було характерною рисою третього етапу глобалізації.

У той час як торгівля товарами, яка рухала більш ранні стадії глобалізації, почала стагнувати, торгівля глобальними послугами (особливо цифровими), навпаки, зростає. У 2018 р. на них припадало 24% сукупного експорту країн ОЕСР в порівнянні з 18% в 1980 р. Цей зсув відображає зростання частки вартості послуг в продукції багатьох галузей промисловості, пов'язаний з ростом цифрових технологій, які стирають грань між товаром і послугою. В авіаційній промисловості, наприклад, тестування неполадок в авіадвигунах за допомогою віддалених цифрових сенсорів докорінно змінює процес ремонту літаків, дозволяючи відмовитися від розміщення великих груп механіків у всіх аеропортах прильоту.

Ще один напрямок пов'язано з інформаційними технологіями. Особлива роль цифрових технологій підкреслює той факт, що четверта фаза глобалізації буде істотно відрізнитися від попередніх. На цій стадії не буде домінуючого економічного полюса, оскільки цифрові технології не належать одній або кільком країнам, які можуть їх використовувати тільки в своїх інтересах. Цифровізація трансформує умови конкуренції, ланцюжки поставок компаній, а також вплине на такі галузі, як логістика та міжнародний банкінг, який збудував потужну систему фінансування міжнародної торгівлі.

Спостерігається децентралізація глобального управління.

Стабільний набір правил, встановлених і регульованих країнами G7, був наріжним каменем старої моделі глобалізації, що стимулювало транскордонний рух товарів і послуг. Тепер цінність відкритості береться під сумнів навіть серед країн "сімки". Створення в 1999 р. G20, що включає великі країни, що розвиваються, сигналізувало про докорінний зсув в структурі глобальної економічної влади. Ці нові члени знаходяться на іншому рівні економічного розвитку в порівнянні з G7 і мають різну економічну структуру (наприклад, державне домінування у фінансовому секторі і велика частка сімейного бізнесу), а також іншу філософію з акцентом на державне регулювання на протипагу

свободі ринкових сил. Це означає, що досягнення міжнародного консенсусу з питань економічної політики і правил, що регулюють фінансові та торговельні потоки, стає ще більш складним завданням.

Поряд зі зрушеннями в глобальному управлінні від G7 до G20 відбувається процес децентралізації фінансових і торгових інститутів, а також підриє загальних правил гри. Що стосується торгівлі, то режим вільної торгівлі, що регулюється СОТ, починає обмежуватися з розвитком регіональних і субрегіональних угод. Число діючих регіональних торгових угод зросла з 50 в 1995 році до 280 в даний час.

Більш того, підвищується вплив окремих країн і урядів на рух фінансових потоків і правила конкуренції в результаті прямої покупки приватних компаній, інвестицій в суверенні фонди, а також надання субсидій і позик з метою розвитку пріоритетних національних галузей. Сукупна вартість суверенних фондів з 2008 р., незважаючи на падіння нафтових цін, подвоїлася (з 3 до 7,2 трлн дол.). А в списку Fortune 500 частка держпідприємств, в яких держава виступає мажоритарним акціонером, зросла за 2005 - 2014 рр. з 9 до 23% [53].

Розглянемо, як змінилася роль ТНК в глобальній економіці.

Ще 25 років тому здавалося, що перспективи глобальної економіки безмежні. У 1987 р. компанія Kentucky Fried Chicken (KFC) відкрила свій перший ресторан на площі Тяньаньмень в Китаї. Тепер же ситуація докорінно змінилася. Зарубіжний прибуток компанії Yum, що володіє KFC, досягнувши піку в 2012 р., потім впав на 20, а у Mcdonald's - на 29% з 2013 р. З 2016 року Yum викинула білий прапор в Китаї і продала там свій бізнес. У січні 2017 р. Mcdonald's також продала мажоритарний пакет акцій своїх китайських операцій місцевій держкомпанії. Здається, що світ втрачає смак до глобального бізнесу.

Транснаціональні компанії, що здійснюють більше 30% продажів за кордоном, направляли потоки товарів, послуг і капіталу, які викликали глобалізацію. Хоча ТНК мають лише 2% всіх робочих місць в світі, вони володіють або контролюють вартісні ланцюжки, на які припадає половина міжнародної торгівлі. На них же припадає 40% вартості фондових ринків і велика

частина інтелектуальної власності [53]. З 2016 року транскордонні інвестиції міжнародних компаній скоротилися на 10-15%.

Питома вага торгівлі в рамках глобальних ланцюжків вартості з 2007 р. стагнує. Частка зарубіжних продажів західних компаній знизилася. Також падають прибутки ТНК, а обсяги прямих іноземних інвестицій по відношенню до глобального ВВП скорочуються. Для розуміння причин таких тенденцій необхідно розглянути положення трьох суб'єктів минулого глобалізаційного буму: інвесторів, країн перебування штаб-квартир ТНК і країн, що приймають транснаціональні інвестиції.

Інвестори побачили в глобалізації величезний потенціал економії на масштабах. З відкриттям Китаю, Індії та колишнього Радянського Союзу, а також з перетворенням ЄС в єдиний ринок компанії змогли продавати одні й ті ж товари більшій кількості споживачів. У міру заміни федеративної моделі на глобальну інтеграційну вони могли оптимізувати поставки сировини і матеріалів з будь-яких куточків світу за рахунок свого роду географічного арбітражу, що підвищує ефективність. З розвинених країн вони черпали методи управління, капітал, бренди і технології, а з країн, що розвиваються, - дешеву робочу силу і сировину, а також користувалися м'якими вимогами до забруднення навколишнього середовища.

Ці переваги змусили інвесторів повірити, що глобальні корпорації будуть швидко розвиватися і генерувати прибутки нескінченно. Однак виявилось, що це не так. Прибутки 700 ТНК, що базуються в розвинених країнах, впали за останні п'ять років на 25%. Прибутки ж національних компаній за той же період зросли на 2%.

Аналіз платіжних балансів іноземних компаній показує аналогічну тенденцію. Компанії зі штаб-квартирами в країнах ОЕСР показали падіння прибутку від іноземних інвестицій за п'ять років на 17%. Американські корпорації постраждали в меншій мірі - скороченням на 12%. Для неамериканських компаній цей показник склав 20% [53].

Динаміку прибутку необхідно зіставляти з динамікою капіталу. Середній дохід на одну акцію 700 ТНК впав за останні десять років з 18 до 11%. Дохід на закордонні операції всіх компаній, як свідчать їх платіжні баланси, також скоротився. Для трьох країн, де базуються найбільші ТНК - США, Нідерландів і Великобританії, показник рентабельності власного капіталу стосовно ПІІ (Return on Equity, ROE) знизився до 4-8%.

ТНК країн, що розвиваються, на частку яких припадає близько 7% світових компаній, показували аналогічні результати: їх ROE виявився на рівні 8%. Кілька національних "чемпіонів", таких як китайська Lenovo, яка купила частину комп'ютерного бізнесу IBM і частина Motorola, зазнали фінансове фіаско (прибуток скоротився з 0,82 млрд дол. в 2014 р до 0,53 млрд дол. в 2017 р .; в 2019 р. був зафіксований чистий збиток 0,15 млрд дол.) [54]. Найбільш великим китайським міжнародним придбанням була покупка канадської нафтової компанії Nexen в 2012 р.

З 2016 року покупець (державна корпорація CNOOC) був змушений частково позбутися від неї. Постраждали і корпорації, які обслуговують процес глобалізації. Наприклад, прибуток датської судноплавної компанії Maersk, японського торгового дому Mitsui скоротилися з пікових значень більш ніж наполовину. Більше половини великих ТНК зафіксували падіння прибутків за останні три роки. Близько 40% не змогли отримати ROE вище 10%. Навіть у таких гігантів, як Unilever, General Electric, PepsiCo і Procter & Gamble прибуток від зарубіжних операцій скоротилися на третину в порівнянні з піковими значеннями.

Єдиним винятком залишаються технологічні гіганти. Їх зарубіжні прибутки складають тепер 46% всіх зарубіжних доходів 50 провідних американських ТНК в порівнянні з 17% десять років тому. Apple отримала від зарубіжних операцій 46 млрд дол. - більше, ніж будь-яка інша компанія і в п'ять разів більше, ніж General Electric, яка часто розглядається як американський лідер. Ці цифри свідчать, що ТНК вже не можна вважати настільки ж економічно успішними, як раніше.

Журнал Economist провів дослідження діяльності 500 провідних корпорацій. У восьми з десяти секторів ТНК розширювали свої сукупні обсяги продажів повільніше, ніж їх національні конкуренти. У шести з дев'яти секторів вони показували більш низькі значення ROE (табл. 2.6).

Таблиця 2.6

ROE ТНК і компаній, що працюють на внутрішньому ринку, за секторами економіки у 2019 р., %

Галузі	Ті, що працюють виключно на внутрішньому ринку	ТНК
Технологічні	15	20
Споживацькі	20	11
Промислові	18	12
Комунальне господарство	6	11
Фінанси	10	7
Базові матеріали	8	4
Медійні і комунікаційні	15	3
Енергетика	2	-2
Диверсифіковані конгломерати	10	11
Усі сектори	10	10

Для американських компаній показники ROE на внутрішньому ринку тепер на 30% вище, ніж на глобальному. Деякі керівники в усьому звинувачують будь-які тимчасові чинники: рух обмінних курсів, депресію в Європі, колапс в Венесуелі, зниження темпів розвитку в Китаї і т.п. Однак є і більш глибокі причини. Глобальні фірми відрізняються високими накладними витратами. Складні вартісні ланцюжки пов'язують великий обсяг оборотного капіталу. Корпоративною структурою складніше управляти. Вільні потоки інформації

означають, що конкуренти можуть швидше, ніж раніше наздоганяти глобальні компанії в області технологій і ноу-хау.

Компанії, орієнтовані на внутрішній ринок, збільшують свою ринкову частку. У Бразилії два місцеві банки (Itau і Bradesco) практично витіснили іноземні. В Індії західний оператор мобільного зв'язку Vodafone і індійська ТНК Bharti Airtel втрачають клієнтів на користь національної компанії Reliance. У США шельфові компанії тіснять глобальних нафтових мейджорів. У Китаї місцеві бренди відвойовують продажі у глобальній KFC.

Друга група країн, де базуються штаб-квартири глобальних компаній, в 1990 - 2000 рр. прагнули перетворити своїх національних чемпіонів в глобальних гравців. За даними компанії McKinsey, у 2007 році на американські ТНК припадало 19% робочих місць приватного сектора, чверть фонду заробітної плати і прибутків, 48% експорту і 74% НДДКР всього приватного сектора США [55].

Настрої змінилися після фінансової кризи 2008 р. ТНК стали розглядатися як агенти економічної та соціальної нерівності. Вони створювали робочі місця за кордоном, а не в себе вдома. Між 2009 і 2013 рр. тільки 5% з 400 тис. нових робочих місць, створених в США, доводилося на американські ТНК. Політичне бажання допомагати їм знижувався. Республіканці в Конгресі США обговорюють можливість зміни податкового кодексу, щоб зменшити податкове навантаження для експортерів і компаній, які повертають прибуток в країну, і одночасно збільшити податкове навантаження на фірми, які виведуть виробництво з країни за кордон. У січні 2017 року компанія Ford погодилася закрити свій завод в Мексиці і більше інвестувати всередині країни.

У свою чергу Китай все активніше залучає іноземні компанії в генерацію внутрішніх інновацій, змушуючи їх не тільки відкривати заводи, відділення та філії, а передавати інтелектуальну власність місцевим китайським партнерам. Багато компаній розвинених країн побоюються, що і інші економіки, що розвиваються, візьмуть приклад Китаю, змушуючи ТНК більше інвестувати і створювати нові робочі місця.

Третій елемент глобалізації, традиційні приймаючі країни, можуть стати менш привабливими в міру зсуву активності до сфери послуг. У 50 американських ТНК 65% зарубіжного прибутку генерується галузями, пов'язаними з інтелектуальною власністю, такими як технології, фармацевтичні патенти і фінанси. Десять років тому показник становив 35%. Поступово зменшується число нових робочих місць і обсяги експорту, пов'язані з діяльністю ТНК. У 2000 р. на кожен мільярд доларів накопичених ПІІ припадало 7 тис. робочих місць і 600 млн дол. експорту. В даний час - лише 3 тис. робочих місць і 300 млн дол. експорту.

"Зірки" Силіконової Долини також стикаються з проблемами за кордоном. Так, компанія Uber в 2016 р. після тривалої боротьби продала свої китайські активи місцевому конкурентові. У грудні 2016 р. дві індійські корпорації, що діють в сферах мережевих транспортних послуг та інтернет-торгівлі, зажадали від уряду захистити їх від Uber і Amazon. Вони звинуватили американських конкурентів в прагненні створити на ринку олігополію і вивести прибутку за кордон.

Аналогічні труднощі транснаціональний бізнес відчував в період після Великої депресії 1930-х років. Між 1930 і 1970 рр. накопичені іноземні інвестиції по відношенню до глобального ВВП скоротилися на третину і відновилися лише до 1991 р. Деякі корпорації, щоб уникнути високих тарифів, стали будувати підприємства в країнах, які задіяли протекціоністські заходи. Багато хто реструктурували бізнес і надали повну автономію своїм дочірнім компаніям, щоб надати їм локальний характер.

Сьогодні ТНК теж змушені переосмислювати стратегію. Деякі з аргументів глобалізації застаріли. Велика частина ТНК не функціонує на внутрішньому ринку. Тільки третина обсягів їх виробництва купується дочірніми компаніями в рамках тієї ж групи, інше роблять зовнішні ланцюжки вартості. Відсутність переваг виявляється при аналізі динаміки прибутку від виробничої діяльності. Більше половини всіх накопичених іноземних інвестицій генерує дохід на одну

акцію нижче 10%. Ford і General Motors 80% своїх прибутків отримують в Північній Америці, що свідчить про низьку ефективність їх зарубіжних активів.

Багато галузей, які раніше намагалися глобалізуватися, виявилися більш ефективними на національному або регіональному рівнях. Компанії роздрібною торгівлі, такі як британська Tesco і французька Casino, згорнули закордонні операції. Те ж саме зробили американські телекомунікаційні гіганти AT & T і Verizon. Франко-швейцарський цементний гігант LafargeHolcim вже продав бізнес в Індії, Південній Кореї, Саудівській Аравії та В'єтнамі. Навіть успішні глобальні компанії сіли на дієту. Так, зарубіжні продажі P & G впали на третину з 2012 р. після того, як вона закрила або розпродала збиткові активи.

Мабуть, в майбутньому у глобального бізнесу буде три складових.

По-перше, це невелика група провідних ТНК, які будуть глибше занурюватися в економіку приймаючих країн, щоб заспокоїти національне громадську думку приймаючої країни. Так, General Electric локалізує своє виробництво, вартісні ланцюжки і управління. Конгломерат Emerson, що має близько 100 підприємств поза США, отримує комплектуючі з тих же країн, в яких продає свою кінцеву продукцію. Деякі іноземні компанії прагнуть більш активно інвестувати в економіку США. Німецький промисловий гігант Siemens вже має на території США 60 підприємств з чисельністю зайнятих понад 50 тис. чоловік.

Політики будуть все частіше наполягати, щоб іноземні компанії, які купують національні підприємства, зберігали їх національний характер, включаючи робочі місця, інноваційну активність і податкові платежі. Японська SoftBank, яка придбала в 2016 р. британську компанію з виробництва комп'ютерних чіпів ARM, погодилася виконувати такі зобов'язання. Так само вчинила китайська хімічна компанія Sinochem, яка купила свого швейцарського конкурента Syngenta.

Другим елементом стане досить тонкий шар глобальних цифрових і технологічних фірм, таких як Google і Netflix, а також фармацевтичних компаній і корпорацій, що використовують франчайзингові угоди з місцевими

виробниками. Приклад - готельний бізнес таких брендів, як Hilton і Intercontinental. Оскільки ці ТНК створюють мало нових робочих місць, часто формують олігополістичну структуру ринку і не піддаються регулюванню через протекціоністські заходи, спрямовані на матеріальні товари, то вони у все більшій мірі будуть піддаватися критиці в приймаючих країнах.

Нарешті, третю групу складе зростаюча когорта компаній, що використовують Інтернет для продажу і покупки товарів і послуг по всьому світу. Наприклад, обсяги обороту платіжної системи ростуть на 80 млрд дол. в рік. Дж. Ма, керівник китайської Alibaba, передрікає, що невеликі західні фірми, які постачають товари китайським споживачам, витіснять американські, які імпортували товари з Китаю протягом 20 останніх років, тобто товарні потоки в Китай заміняють потоки з Китаю.

У 1970-1980-і роки в аналітичних роботах, заснованих на неокласичній теорії, стверджувалося, що єдиною метою бізнесу можна вважати максимізацію його вартості для акціонерів. Якщо корпорація досягає цієї мети, відбувається і максимізація економічної ефективності, а також соціального добробуту. Така установка базувалася на припущенні, що капітал - найбільш дефіцитний ресурс економіки. Все це вело до концентрації уваги на вирішенні короткострокових проблем [56].

Зараз найважливішим ресурсом для вирішення суспільних проблем стали знання [57]. Підвищення акціонерної вартості, безумовно, важливо для посилення конкурентних позицій компанії. Але це не мета бізнесу, а необхідна, але недостатня умова. Як достатня кількість їжі вважається необхідною умовою життя, але мета життя ширше, ніж просто їжа. Деякі компанії вже намагаються діяти в такому напрямку. Так, Google визначає свою місію як "організацію глобальної інформації та забезпечення її загальної доступності та користі" [58].

У нових умовах змінюється і роль держави.

Вона покликана вибудовувати економіку, що дозволяє стимулювати економічну активність у вирішенні суспільних проблем і пригнічувати

активність, яка створює такі проблеми, забезпечуючи таким чином довіру і кооперацію в суспільстві.

Точні контури нової глобальної економіки ще належить визначити, оскільки світ знаходиться на самому початку її формування. Вона вимагає і нових показників вимірювання. Замість відстеження транскордонних потоків товарів, капіталів і робочої сили все більшого значення набуває вимір і оцінка рівня пов'язаності між собою споживачів, місцевих громад, пристроїв і обладнання, а також моніторинг потоків інформації та ідей.

Глава GE Дж. Іммельт так представив своє бачення нової глобалізації: "Глобалізація буде менш централізованою, більш диференційованою географічно, більш взаємозалежною з цифровими технологіями, з великою увагою до соціальних проблем і з акцентом на локальні можливості, а не на використання відмінностей в трудових витратах" [59].

Передові технології виробництва вже почали переформатовувати глобальні ланцюжки вартості, характерні для старої глобалізації, знижуючи значення фактору економії на масштабах, збільшуючи гнучкість і підштовхуючи розміщення виробництва ближче до кінцевих ринків збуту.

Висновки до розділу 2

Аналізуються основні тренди просторової трансформації промислового виробництва в умовах глобалізації. Представлені кількісні оцінки зрушень на рівні країн і регіонів. Особливу увагу приділено структурним змінам в напрямку "Північ-Південь". Проведено аналіз головного зсуву в світовій економіці - виходу Китаю на перше місце в світі за рядом макроекономічних показників. Показано, що незважаючи на домінування КНР і збільшення відставання по ВВП до 13% в 2019 р., Сполучені Штати залишаються провідною економікою світу за якісними показниками розвитку промисловості. Зроблено висновок про те, що в перспективі жорстка конкурентна боротьба двох світових держав за лідерство в різних областях буде посилюватися і загострюватися.

Епоха великих структурних зрушень залишилася позаду. У першій половині 1980-х років наклалися два довготривалих, доленосних процеси світового масштабу, що визначили на десятиліття вперед напрями структурних зрушень у виробництві: відкриття світом Китаю і комп'ютерна революція. Світова економічна система, що активно розвивалася в наступні роки, конфігурація світового економічного простору набула більш-менш закінчені обриси в першому десятилітті XXI ст.

Після Великої рецесії динаміка світового виробництва і його локомотивів - США і Китай - ослабла. Високі темпи розвитку залишилися в докризовому періоді, почався еволюційний поступальний рух обох економік при відносно низьких темпах зростання. Перспективи структурних зрушень, їх швидкість і глибина багато в чому будуть залежати від того, коли відбудеться новий прорив в науково-технічному розвитку, який можна порівняти за ступенем впливу на світове співтовариство з комп'ютерною революцією.

Країни, що розвиваються, що йдуть по шляху прискореної індустріалізації (Китай, Індія, Сінгапур, Індонезія, Бразилія, Мексика та ін.), виявилися цілком конкурентоспроможними в боротьбі на світових ринках. Вони в своєму економічному розвитку впевнено просуваються вперед, хоча в останні роки і не такими високими темпами, як раніше. Імпорт сучасних промислових технологій з розвинених країн, спільні з ТНК підприємства, навчання і підготовка національних кадрів для промисловості в попередні десятиліття створили науково-технічні заділи для національної промисловості, дозволили країнам, що розвиваються, вписатися в сучасні тренди індустріального розвитку. І навряд чи вони будуть легко віддавати розвиненим країнам завойовані позиції на світових ринках промислової продукції.

Формування світового виробничого ландшафту протягом останніх 10-15 років в значній мірі звелось до змагання між США і Китаєм. Американська модель сьогодні забезпечує лідерство за якісними показниками розвитку, китайська - за кількісними. Майбутнє покаже, яка з цих двох моделей виявиться більш життєздатною і перспективною.

РОЗДІЛ 3

СТРАТЕГІЧНІ ПРІОРИТЕТИ РОЗВИТКУ ГЛОБАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

3.1. Концепція "глобальних суспільних благ" в контексті сучасних питань глобального управління

В рамках даного дослідження нами розглядаються політико-академічні дискусії в західній літературі про концепцію "суспільних" і "глобальних суспільних благ" (public goods and global public goods) [60] і пов'язана з нею теорія "безбілетника" (free rider), які застосовано до міжнародних відносин. Категорія "безбілетника" активно використовується як в американському політичному та політико-академічному дискурсі, так і в роботах прихильників збереження гегемонії США, що робить актуальним аналіз аргументації, пов'язаних із застосуванням в міжнародних відносинах економічної теорії "суспільних благ". Не дивлячись на теоретичний характер, це зачіпає і ряд політично актуальних проблем глобального управління, однією з яких є питання "безбілетника", який не бере участі у створенні "глобальних суспільних благ". Розглянемо також серію кейсів, коли західними (переважно американськими) ученими висувалися звинувачення в стратегії "безбілетника", зокрема щодо європейських країн - членів НАТО, ряду союзників США в Тихому океані (Японії, Південної Кореї, Австралії, Нової Зеландії) і Китаю. Останній випадок в даний час найбільш показовий в контексті сучасних проблем глобального управління з точки зору американської "гегемонії" і перспектив її зміни. Більш того, дане питання особливо актуально, оскільки КНР не є союзником США.

У класичному розумінні суспільні блага - це товари або послуги, які виробляються одним суб'єктом і надаються іншим без додаткових витрат з їх боку [60, с. 22]. Їх основними властивостями є невиключеність в наданні (економічного агента неможливо виключити з числа споживачів блага) і

неконкурентність в споживанні (споживання блага одним економічним агентом не зменшує його споживання іншим).

Прикладом суспільного блага до 1970-х років вважалася теорія "маяка", який однаково світить всім кораблям незалежно від того, оплатили вони послуги або ні. Так як суспільні блага невиключені і неконкурентні, то вони не представляють ніякого інтересу для приватного сектора. З цього економічна наука робить висновок, що провайдером суспільних благ має бути держава - саме їй слід інвестувати в оборону, безпеку, енергетику, інфраструктуру і т.д.

У 1970-х роках економістам стало зрозуміло, що в чистому вигляді суспільних благ майже не існує. Однак дихотомія "приватні блага - суспільні блага" зберіглася як корисна теоретична абстракція, яка пояснює причину складності колективної дії. Справа в тому, що в ситуації, коли благо створюється в результаті колективної дії, для індивідуальних економічних агентів занадто велика спокуса вибрати стратегію "безбілетника", тобто отримати суспільні блага, створені колективно, і не платити за них. Одним з класичних прикладів даної стратегії можна вважати політичний абсентеїзм, коли громадянин не бере участі в політиці, але користується колективно створеними благами.

Стосовно до міжнародних відносин правомірно говорити в більшій мірі про глобальні суспільні блага, вигоди яких поширюються і на інші держави. Тут ми маємо справу з очевидним перенесенням суто економічної теорії на ґрунт теорії міжнародних відносин. До таких благ відносяться міжнародний світ і політична стабільність, нерозповсюдження зброї масового зниження (ядерного, хімічного, біологічного), протидія тероризму, боротьба з епідеміями, створення умов для розвитку міжнародного поділу праці та інновацій і т.п. Глобальні суспільні блага мають ті ж властивості, що і "внутрішньодержавні суспільні блага", - невиключні в наданні та неконкурентні в споживанні [60, 61]. Глобального "безбілетника", відповідно, в рамках теорії міжнародних відносин (ТМВ) можна визначити як державу або інший суб'єкт міжнародних відносин, який користується глобальними суспільними благами, але не вносить свій внесок в їх створення.

Складно сказати, коли саме концепція "суспільних благ" інтегрувалася в теорію міжнародних відносин. Але однією з перших робіт по цій темі було дослідження політолога і економіста Мансура Олсона, який спробував сконструювати "економічну теорію альянсів" [61]. У ній він зазначав, що в міжнародній системі, як і в рамках національної держави, можуть існувати "безбілетники", які будуть прагнути перекласти витрати, пов'язані з колективною безпекою, на інші держави. В принципі, питання колективної безпеки - один з найяскравіших прикладів прояви проблеми "безбілетника". Також слід зазначити дослідження Роберта Гілпіна, в якому автор пише про те, що світовий гегемон повинен створювати суспільні блага у вигляді колективної безпеки, стабільної резервної валюти, інститутів розвитку і т.д. [62]. Виграш гегемона від створення цих суспільних благ перевищує виграш інших держав, тому гегемон продукуватиме суспільні блага. Таким чином, в теорії міжнародних відносин категорії суспільних благ і гегемонії виявилися об'єднаними вже на ранніх етапах.

У політичній науці немає якогось чіткого, усталеного визначення "гегемона", але в цілому гегемонію визначають як міжнародну ситуацію, при якій "одна держава володіє достатньою силою, щоб регулювати міжнародні відносини, і готова взяти на себе цю функцію" [62]. Як історичні приклади гегемонії часто наводиться Афінський морський союз [63].

Можна відзначити, що до теперішнього часу в ТМВ склалися три ключові підходи до надання суспільних благ. "Загальним місцем" тут є ідея, що останні надаються державою-гегемоном, проте є відмінності в деталях.

Неоліберальний підхід робить наголос на економічній стабільності: держава-гегемон забезпечує підтримку "правил гри" (в даному випадку це і є суспільні блага), тим самим сприяючи розвитку світової економіки [64]. Чарльз Кіндлбергер стверджував, що всім країнам вигідна гегемонія США, так як вони забезпечує стабільність світової торгівлі.

Найбільш послідовно це питання розробив Роберт Кохейн [65, 66], який розглядав формування і становлення різних міжнародних режимів як результат

"попиту" глобальної економіки на стабільні "правила гри". Але без гегемона неможливо забезпечити функціонування цих режимів, тобто держава-гегемон, кажучи економічною мовою, знаходиться на стороні пропозиції (supply-side). Екстраполюючи викладки дослідника, можна припустити, що в ситуації, коли попит світової економіки на міжнародні режими не задовольняється, настає криза світової економіки, що має політичну природу. Таким чином, неоліберали прихильники ринкової філософії розглядали світовий ринок як безперервний механізм оптимального розподілу ресурсів.

Реалісти і неореалісти, такі як Роберт Гілпін [67, 68] і Стівен Д. Краснер [69], роблять упор на військовій силі гегемона, яка допомагає йому, з одного боку, забезпечувати стабільність світової економіки, з іншого - створювати колективну безпеку. Прикладом того, яким чином військова сила використовується для забезпечення економічної стабільності, може вважатися американська операція Earnest Will з конвоювання кувейтських танкерів в Перській затоці в ході війни між Іраном і Іраком. Але не менш важлива і політична функція гегемона - запобігання "війни всіх проти всіх" за допомогою переваги у військовій сфері. Витрати гегемона - по суті, його оборонні витрати, а витрати інших гравців носять політичний характер і виражаються в залежності від гегемона.

Світосистемний підхід в цілому є варіацією марксистського підходу до міжнародних відносин і ділить країни на Ядро, Полупериферію і Периферію [70]. І хоча в його рамках гегемон поводить себе "егоїстично" по відношенню до інших держав, можна відзначити, що він надає їм наукові і соціальні інновації [71]. Суть ідеї представлена в таблиці 3.1.

Слід зазначити, що якщо неоліберальний підхід являє собою досить "чисте" перенесення економічної теорії суспільних благ на ґрунт міжнародних відносин, то в неореалізмі і в світосистемному підході враховується дуже широкий неекономічний контекст.

Розглянемо застосування відповідних теорій в наукових дискусіях про світову політику. Так, концепцію "безбілетника" почали швидко

використовувати в зв'язку з військовими витратами НАТО. Зокрема, в 1980-х роках питання про розподілення цих витрат стало одним з ключових по обидва боки Атлантики [72].

Таблиця 3.1

Підходи до глобальних суспільних благ та витрат

Підхід	Ключові суспільні блага	Витрати гегемона	Витрати інших гравців
Неоліберальний	Економічна стабільність, міжнародні режими, «правила гри», оптимальне використання факторів виробництва у відповідності з теорією класичного розподілу міжнародного поділу праці в Адама Сміта	Спрямовуються до нуля в рамках нормальної роботи ринкової економіки	Спрямовуються до нуля, так як йде оптимальне використання відносних переваг
Реалізм і неореалізм	Політична й економічна безпека за рахунок військової переваги	Оборонні витрати гегемона	Військово-політична залежність від гегемона
Світосистемний	Поширення нових технологій, інновацій, включаючи і соціальні	Інвестиції в Полупериферію і Периферію, що пов'язані з поширенням нових технологій	Експлуатація Полупериферії і Периферії

Спочатку, коли в 1949 році була створена Організація Північноатлантичного договору, її учасникам здавалося само собою зрозумілим, що США будуть виступати основним провайдером колективної безпеки і економічної стабільності. Більш того, у Вашингтоні це розглядалося як довгострокова стратегія по з перетворення післявоєнної Європи в привабливі ринки для американських компаній. Зокрема, ця ідея була висловлена Ейзенхауером в промові про так званих падаючих доміно - в ній він мимохить згадував важливість "азіатських ринків" для США [73].

Однак з моменту відновлення європейських економік в США все частіше стала виникати проблема нерівної участі в оборонних витратах НАТО. Уже в 1970-ті роки в американському політичному дискурсі звучали звинувачення на

адресу європейців в стратегії "безбілетника". Схожа риторика все активніше застосовувалася і в контексті японо-американського економічного суперництва в 1980-і роки (зазначалося, що Японія обмежує військові витрати 1% ВВП і користується захистом США як "колективним благом"). У цей період проблема стала настільки болючою, що Сенат навіть намагався прийняти поправки, які б обмежували витрати Сполучених Штатів на колективну безпеку в інтересах союзників.

Політологи і економісти, які займалися міжнародною проблематикою, вже тоді вказували на те, що американські вимоги до членів альянсу витратити 2% ВВП на оборону абсолютно не враховують особливості кожної країни - розміри ВВП, купівельну спроможність валют, численність населення і т.д. [74]. Питання про купівельну спроможність валют перестало бути актуальним з переходом на євро, проте "поверховість" підходу в цих питаннях зберіглася. Наприклад, за даними за 2017 р. Норвегія витрачала на оборону 1,6% ВВП, але в перерахунку на душу населення це становило 11 тис. дол., а для США аналогічний показник був 15 тис. дол. [74]. Не враховується і кількість військового персоналу. Так, в Литві на 100 тис. населення припадає вісім військових, що є одним з найвищих показників по країнам НАТО. Однак з точки зору "вимог 2%" Литва дійсно не виконує свої зобов'язання.

Інший приклад питання про "безбілетників" в НАТО обговорювалося в політичній науці порівняно недавно - коли мова зайшла про участь держав Вишеградської групи в урегулюванні лівійського конфлікту [75]. Угорщина, Польща і Чехія відмовилися брати участь в цьому питанні як із-за досить тісних економічних зв'язків з режимом Каддафі, так і з-за електоральних побоювань. Населення цих країн не підтримувало ідею дорогих військових операцій за кордоном, хоча і визнавала необхідність вирішення лівійської кризи.

Особливо різко зазначена критика найближчих союзників звучала з боку США на протязі усього періоду перебування на посаді президента Дональда Трампа, який вимагав від європейців витратити на оборону не менше 2% ВВП .

Навіть короткий огляд дискусій про проблему "безбілетництва" і "суспільних благ" всередині західного світу може привести до трьох взаємопов'язаних висновків.

1. Сполучені Штати в даний час все менше готові забезпечувати "суспільні блага" навіть для своїх найближчих союзників. Причому ця ситуація, як відзначають критики [71], складається з об'єктивних економічних причин вже досить давно - з 1970-1980-х років. Відповідно, на думку прихильників світосистемної теорії [76], має місце довгострокова криза гегемонії США, яку вони намагаються компенсувати або спробою створити "клуб" або коаліцію держав, що підтримують "правила гри" (більш характерно для неореалістів), або шляхом перекладання частини відповідальності за підтримку "правил гри" на міжнародні інститути (більш характерно для неолібералістів). У теоретичному контексті можна відзначити, що ряд інтерпретацій, по суті, використовує поняття "клубних благ" (в рамках євроатлантичного співтовариства або співтовариства американських союзників) замість поняття "суспільних благ" (благ для всього світу).

2. На практиці може бути явне використання економічних теорій "гегемонії", "суспільних благ" і, нарешті, "безбілетника" в достатньо конкретних зовнішньополітичних цілях (в даному випадку в інтересах США), можливо, навіть не пов'язаних ні з якими "суспільними благами".

3. Очевидно, що якщо навіть відносини Вашингтону з найближчими союзниками виявилися серйозно ускладнені дискусіями про розподіл витрат за підтримку "суспільних благ", то питання про його стосунки з тими країнами, які до числа союзників не відносяться, становиться ще більш проблематичним.

Саме така ситуація в останні роки почала складатися в американо-китайських відносинах. Це відбувається на тлі загострення наукової полеміки про можливі конфігурації світового порядку в XXI ст. : залишаться США світовим гегемоном, чи займе це місце КНР, або світ буде поділений між двома гегемонами. Один з учасників дискусії, представник світосистемної теорії Джованні Аррігі, підкреслює, що якщо на місце гегемона вийде Китай, то це

приведе до зміни "культурної оболонки" глобалізації - замість "неоліберальної моделі" і "Вашингтонського консенсусу" Пекін запропонує щось інше [76].

Якщо дивитися на суперництво КНР і США з економічної точки зору, то можна зафіксувати, що останнім стає все важче "нести тягар" глобальної гегемонії. І хоча Китай як і раніше дуже сильно відстає від США за багатьма параметрами, в Вашингтоні давно відчують певну нервозність з приводу посилення китайського потенціалу. У зв'язку з цим, незважаючи на те що про Китай як міжнародного "безбілетника" почали говорити ще в 1990-х роках, політичний дискурс останнім часом помітно активізувався.

Одним з піонерів у цій галузі можна вважати Ендрю Кеннеді. Він підрахував, що за період з 2010 по 2013 рр. Китай згадувався в наукових роботах в якості "безбілетника" більше 70 разів щорічно [77]. Е. Кеннеді пропонує розділити "безбілетників" на два види - тих, хто дійсно намагається скористатися суспільними благами, створеними іншими, і тих, хто відмовляється активно вкладатися в створення суспільних благ через недовіру і страх, що його можуть використовувати. На думку фахівців, Китай відноситься до другого типу "безбілетників". На користь цієї позиції говорить існування терміну "стратегічна недовіра" [77], який вживається, коли мова заходить про китайсько-американські відносини. З точки зору викладених вище відмінностей між трьома типами теорій гегемонії Е.Кеннеді комбінує елементи неоліберальної і неореалістської теорії (оскільки розглядає в тому числі і військово-політичні аспекти проблеми).

Ідентифікувати, до якого типу "безбілетника" відноситься та чи інша держава, вважає Е. Кеннеді, можна за допомогою аналізу національного політичного дискурсу. У першому випадку політики будуть говорити про мінімізацію витрат, у другому - про недопущення використання їх країни іншими акторами. Більш того, у другому випадку лідери держав виступатимуть за створення механізмів контролю, які гарантували б їм виконання зобов'язань всіма сторонами.

Кеннеді розглядає два напрямки, коли дії Китаю часто інтерпретуються через призму проблеми "безбілетника": забезпечення безпеки морських шляхів

для танкерів і забезпечення стабільності нафтового ринку. При цьому він пропонує виділити два близьких за змістом поняття - фрірайдерство (free rider - "безбілетник") і чіпрайдерство (cheap rider - платить за квиток мінімальну суму), останні виражають, скоріше, у можливій мінімальній участі в створенні суспільних благ, але не повній відмові від участі. На думку дослідника, у питаннях безпеки морських шляхів Китай практикує стратегію "чіпрайдера", а в тому, що стосується забезпечення стабільності енергетичного ринку, він є повноцінним "безбілетником".

Розглянемо докладніше аргументи Е. Кеннеді. Згідно з отриманими ним на підставі інших робіт цифрам, США на початку 2010-х років витрачали на забезпечення безпеки маршрутів для танкерів понад 70 млрд дол. щорічно [77, с. 35]. У зв'язку з тим, що Китай імпортує нафту морськими шляхами і від цього залежить його економічне зростання, він, очевидно, виграє від цієї безпеки - споживання енергоресурсів в країні зростає з кожним роком і в 2019 р. перевищило 13 млн бар. в день [78]. У той же час значна частина нафти надходить в Китай через Ормузьку і Малаккську протоки. Погрози перекрити Ормузьку протоку давно з'являються в заявах політичного керівництва Ірану. Узбережжя Індійського океану - зона операцій сомалійських піратів.

Однак за даними, які наводить Е. Кеннеді, Пекін не докладает великих зусиль до забезпечення безпеки цих морських шляхів. Аналізуючи висловлювання китайських політологів і політиків, дослідник доводить, що такий підхід Китаю ґрунтується на побоюваннях можливого його використання Сполученими Штатами в своїх інтересах. Зокрема, американська ініціатива "флот - 1000 кораблів" була сприйнята Пекіном як прагнення США підтримувати своє панування на морі за допомогою флоту інших держав. Для підтвердження своїх висновків Е. Кеннеді наводить численні висловлювання китайських ключових фігур в People's Daily. При цьому він зазначає, що КНР активно розвиває свій морський флот і його пасивна позиція в питанні забезпечення безпеки морських шляхів не є наслідок відсутності можливостей цю безпеку забезпечувати [77, с. 40].

Більш того, Китай бере участь в таких ініціативах, як Угода про регіональне співробітництво по боротьбі з піратством і збройним розбоєм проти судів в Азії (Regional Cooperation Agreement on Combating Piracy and Armed Robbery against Ships in Asia, ReCAP). Це говорить про те, що Пекін, в принципі, стурбований питанням безпеки морських шляхів і танкерів. Згідно Е. Кеннеді, КНР не стільки прагне бути "безбілетником", скільки не хоче інтегруватися в міжнародні інститути, в яких головна роль належить США. Керівництво країни насторожено відноситься до американської присутності в регіоні і не хоче бути "на друге ро-лях". Саме тому Китай готовий брати участь в організації з протидії піратству зі штаб-квартирою в Сінгапурі, але вважає за краще не приймати навіть мінімальну участь в американських ініціативах. "Морська співпраця для забезпечення безпеки шляхів, - зазначає Е. Кеннеді, - є заходом з відкритим фіналом, і в керівництві КНР не дуже вірять, що вони можуть розраховувати на американську щирість в довгостроковій перспективі" [77, с. 41].

Інший приклад - кооперація КНР на міжнародному енергетичному ринку. На думку фахівців, в Пекіні не довіряють існуючій організації - Міжнародному енергетичному агентству (International Energy Agency, IEA) і розглядають вступ до неї як підпорядкування своїх національних інтересів інтересам США. Інший аспект, ймовірно, хвилюючий китайське керівництво, - екологічні зобов'язання, які підуть за вступом Китаю туди [77, с. 45]. Таким чином, користуючись благами, що створюються цією організацією, Пекін не прагне зробити свій внесок в колективну енергетичну безпеку. Це дозволяє Е. Кеннеді зробити висновок, що китайський вибір стратегії "безбілетника" заснований на недовірі західним державам і страху, що вони скористуються ресурсами країни з метою завдати їй шкоди. Але разом з тим Китай готовий інвестувати значні кошти в створення аналогічних за своїми цілями проекти. При цьому, в тому випадку, коли цілі КНР і США співпадають і не виникає проблеми стратегічного недовіри, Пекін більшою готовий до співпраці.

На наш погляд, причина, по якій до Китаю застосовується термін "заєць", криється в тому числі у використанні "подвійних стандартів", коли йдеться про

його ролі на міжнародній арені. Американські і західні критики постійно нагадують йому про відповідальність за рішення глобальних питань в проблемних азіатських країнах, наприклад в Афганістані, Північній Кореї, Ірані і Пакистані [79]. Однак, коли Китай хоче продемонструвати свою міць, США дають йому зрозуміти, що існують певні межі його участі в рамках вже сформованої системи світових "правил гри". У КНР як самостійної держави цілком можуть бути інші стратегічні розрахунки. Наприклад, бажання і можливість виробляти власну політику надання своїх благ іншим міжнародним суб'єктам.

Питання довіри є "порівняно новим" [81] для економічної науки і багато в чому впливає з антропологічних досліджень реципрокності [80] і навіть еволюційної психології. Ключовим поняттям стає концепт "дорогого сигналу", тобто сигналу, котрий дуже складно підробити, а значить, він сигналізує про щирість комунікатора. Наприклад, такими сигналами можуть бути обмін даними розвідок, інвестиції в економіку і т.п. Саме ця поведінкова категорія, поряд зі змінами потреб суспільства, впливає на тісну співпрацю Китаю в різних міжнародних альянсах.

В цілому слід зазначити, що якщо в 1990 - 2010-ті роки США робили спроби "позитивного залучення" Китаю в глобальні процеси на своїх умовах, то в роки перебування при владі Д. Трампа вони перейшли до більш жорсткої політики, в тому числі до прямого економічного тиску. Питання про те, чи зміниться ця позиція при новій адміністрації, поки залишається відкритим. Як зазначає політолог Кавасима Шин, Китай готовий виступити в якості глобального провайдера суспільних благ, що виражається в інвестиціях в міжнародну інфраструктуру. Однак при цьому він хоче надавати суспільні блага на своїх умовах. Яскравим підтвердженням цієї тези, на думку вченого, може служити ініціатива "Один пояс, один шлях" (яку глава КНР Сі Цзіньпін не випадково пов'язав зі своїм особистим авторитетом), що має як сухопутний, так і морський вимір. Китай готовий понести серйозні витрати для її реалізації - зокрема, в 2017 р. називалася цифра в 124 млрд дол. [81]. Як інтелектуальну

підставу для цієї ініціативи китайські економісти і політологи висунули концепцію "інклюзивної глобалізації" [82], яка включає в себе ідеї змішаної економіки, що поєднує вільний ринок і державний інтервенціонізм, облік історичного шляху кожної країни, взаємну вигідність проектів при невтручанні у внутрішні справи.

Проект Сі Цзіньпіна має чітке глобалізаційне звучання, проте КНР прагне просувати в рамках гегемонії США, що склалася, систему глобального управління (або систему надоння суспільних благ), вибудовуючи альтернативний світовий порядок. Саме це в умовах відсутності взаємної довіри викликає серйозні побоювання з боку західних дослідників.

3.2. Інноваційне лідерство як особливість сучасного етапу глобалізації

Зміна найважливіших тенденцій зростання світової економіки, зокрема підвищення ролі крупних країн, що розвиваються, в перші десятиліття ХХІ ст. пов'язано з процесами їх індустріалізації і модернізації, розвитку нових галузей економіки спочатку на основі припливу іноземних інвестицій і технологій, а потім освоєння інноваційного зростання за рахунок власних ресурсів. В даний час ряд галузей Китаю, Індії та інших країн переходить від наздоганяючого до випереджаючого розвитку, оскільки в них вже розвинена власна розгалужена база інтелектуальних ресурсів, створені патентні заділи, проводиться політика державного стимулювання національного хайтека, забезпечуються сприятливі умови для боротьби на зовнішніх ринках. Конкурують технології і країни, галузі і компанії, університети та стартапи, - і це нормальна основа для глобального інноваційного зростання.

Процес глобалізації породив цілий ряд істотних соціально-економічних і суспільно-політичних зрушень, структурних змін та дисбалансів у світовій економіці. Торгово-економічні протиріччя США і Китаю є одним із зовнішніх проявів загострення глобальної конкурентної боротьби на товарних і фінансових

ринках, в сфері цифрових технологій, в способах вирішення зростаючих глобальних проблем.

Головною відповіддю на проблеми, що виникають, стає боротьба за лідерство в сфері науки та інновацій, за вихід на передові рубежі четвертої промислової революції, за нові вирішення накопичених інституційних проблем і обмежень, а також врегулювання дилем глобалізації (пошук балансу національних і глобальних інноваційних стратегій в ситуації, коли відкритість інноваційних систем стає і умовою, і ризиком лідерства). У такій конкуренції істотні переваги поки мають США.

Головні з них – збалансованість, якв склалася в країні інститутів національної інноваційної системи, унікальні досягнення на широкому фронті фундаментальних і прикладних досліджень, висока корпоративна науково-технологічна культура, адекватна реакція фондового ринку на галузеві інновації. Разом з тим у наявності динамічне зростання і зміцнення конкурентів з ряду країн, що розвиваються, які активно освоюють високотехнологічне виробництво і глобальний маркетинг, створюють власні школи, базуючись на пріоритетних напрямках, залучають кращих фахівців, знаходять перспективні стартапи з інноваційним потенціалом, використовують державні стимули для створення фінансових та інституційних основ сталого довгострокового лідерства.

Наше завдання - показати особливості сучасного етапу глобалізації, що визначають особливе значення інноваційного лідерства, а також провести детальний аналіз реального співвідношення сил провідних країн і регіонів світу в науково-технічній сфері.

Які ж нові аспекти глобалізації? У 2000-і роки темпи зростання світової економіки прискорилися в порівнянні з попереднім десятиліттям, причому в основному за рахунок ривка великих країн, що розвиваються. Глобальна економічна криза 2008-2009 рр. висвітлила деякі протиріччя нової моделі динаміки світової економіки. Відповіді на виклики і дисбаланси (переважно фінансового плану) були знайдені досить швидко. Принциповий характер зростання світової економіки не змінився, хоча його темпи стали нижче. В

результаті швидкого прогресу зовнішньої торгівлі, прямих іноземних інвестицій, процесів передачі технологій, нарощування ресурсного забезпечення наукових досліджень сформувався новий потенціал модернізації та інноваційного розвитку глобальної економіки.

Про його масштаби свідчить формування нового центру сили, оцінити який можна за результатами спеціальних міжнародних зіставлень.

У 2015 р. були опубліковані підсумки восьмого етапу проекту зіставлень (International Comparison Program, ICP), найбільш повного за 40-річний період реалізації різних його стадій [83]. Проект, організований за підтримки Світового банку, охопив 199 країн. Таким чином, розрахунки з використанням паритетів купівельної спроможності валют (ПКС) стали по-справжньому глобальними, що істотно уточнило розуміння рушійних сил світової економіки і сформувало нове уявлення про розстановку сил в ній.

Головним результатом автори проекту вважають такі дані про найбільших розвинені і країни, що розвиваються, зокрема: Китай, Індія, Індонезія і Мексика, виробляють 32,3% глобального ВВП, а п'ять розвинених країн (США, Японія, Німеччина, Франція і Великобританія) – 32,9%, тобто вони приблизно рівні (для порівняння: в 1990 році частка розвинених країн у світовому ВВП становила 59,8%) [83].

Формування в світовій економіці групи країн, порівнянних за масштабами ВВП з традиційними лідерами, підвищує стійкість глобального розвитку, оскільки дозволяє компенсувати характерні економічні та фінансові дисбаланси одних країн при допомозі і підтримці інших. Відображенням цього факту стало створення "великої двадцятки" (G20), що взяла на себе головну роль в регулюванні світової економіки. Розширення взаємодії країн в рамках G20 для узгодження нових принципів регулювання торгівлі, фінансів та інвестицій в перспективі може стати дієвою альтернативою колишнім моделям глобального регулювання.

Важливо підкреслити, що крім чисто кількісних зрушень у світовій економіці відбувалися і глибокі якісні зміни. У період високої динаміки (до кризи

2008 р.) випереджаючими темпами розвивалися наукоємні, технічно передові галузі. Формування глобальних ланцюжків (доданої) вартості (ГЛВ) відбувалося в основному шляхом переміщення виробництв і експорту комплектуючих з розвинених в країни, що розвиваються, які поступово освоювали все стадії виробничого процесу - від збірки до повної локалізації виробництва.

Статистично це виразилося в тому, що найбільш технологічно складні галузі характеризувалися максимальними значеннями експорту своєї продукції (табл. 3.2). Наведені в таблиці показники, розраховані на основі нових даних міжгалузевих балансів світової економіки, для наукоємних галузей істотно вище, ніж для традиційних. У міру створення виробництв повного циклу на території великих країн, що розвиваються, перш за все в Китаї, потреба в імпорті товарів для виробничих потреб технічно складних галузей падає. До кризи світова інтенсивність торгівлі в галузях хайтека наростала, після кризи - відчутно знизилася.

Таблиця 3.2

Зміна інтенсивності торгівлі у наукоємних галузях світової економіки,
2000-2017 рр.

Галузі	Інтенсивність торгівлі, частка експорту у вартості продукції галузі, 2017 р.	Динаміка інтенсивності торгівлі	
		2000-2007 рр.	2008-2017 рр.
Хімічна	27,4	+7,8	-5,5
Транспортне обладнання	38,0	+11,0	-6,2
Автобудування	29,1	+8,9	-7,9
Електромашинобудування	27,9	+6,2	-8,3
Станки і обладнання	29,5	+7,3	-6,9
Комп'ютери та електроніка	43,8	+13,0	-12,4

Уповільнення темпів зростання торгівлі товарами, таким чином, відображає істотні зрушення в світовому розподілі праці. Воно означає поки не стільки падіння загальної глобальної економічної активності, скільки перехід її в іншу стадію - цифрову глобалізацію. Всі доступні дані говорять про

продовження транскордонної економічної активності в цифровому вигляді, появу нових видів бізнесу на основі цифрових технологій.

За даними Світового банку, в 2019 р. 45,8% населення і світу і більше 90% компаній використовували Інтернет (10 років тому цифри становили всього 20 і 50% відповідно) [84, с. 6]. Доступність, простота використання і низька вартість мобільних комунікацій привели до швидкого росту обсягів транскордонних потоків інформації, скорочення трансакційних витрат при використанні цифрових технологій. Це стимулює глобальні потоки послуг, що надаються за допомогою широкого спектру цифрових технологій і, в перспективі, може стати додатковим фактором зниження транскордонних товарних потоків. Розвиток Інтернету речей, тривимірного друку товарів з використанням робототехніки - це провісники нових принципів формування ГЛВ в умовах цифрової глобалізації.

Поки її стримують деякі технологічні обмеження і такі складності, як дії хакерів і кібертероризм, що підривають надійність фінансового супроводу нових видів міжнародного бізнесу. Впровадження безпечних бізнес-технологій на основі принципів блокчейна тільки починається і поки недоступно широким масам підприємців. В майбутньому можна очікувати проривів в цьому напрямку.

Цифрова глобалізація дає переваги країнам з високим рівнем розвитку традиційних і нових видів секторів послуг - освіти, охорони здоров'я, ділових і ІКТ-послуг, а також інженерної, дизайнерської та науково-експертної діяльності. Тут переваги розвинених країн очевидні. У той же час ринки країн, що розвиваються, мають значний потенціал для зростання попиту на послуги з високою інтелектуальною складовою. Дана обставина може стати важливим фактором посилення позицій цифрових компаній з розвинених країн. Разом з тим накопичений потенціал нових знань, системи власних досліджень і розробок, що сформувалися, в поєднанні з великим промисловим і фінансовим потенціалом дають країнам, що розвиваються, нові можливості для розвитку своїх ринків. Конкуренція буде наростати, а її перспективи будуть залежати не тільки від взаємодії ринкових сил, а й від якості державної політики в окремих країнах і

регіонах світу. Сучасне загострення відносин США і Китаю в зв'язку з діяльністю китайських компаній - виробників інформаційно-комунікаційного устаткування є лише одним із проявів переходу до нових форм глобалізації.

Зараз при збереженні безумовного лідерства США за якісними характеристиками економіки, перш за все по продуктивності праці, Китай вийшов в лідери по динамізму зростання, накопиченим фінансовим резервам, масштабам і швидкості структурних перетворень. І ці переваги Китай збереже. Більш спірними видаються його перспективи щодо інноваційного розвитку, можливостей вирішення ресурсних та екологічних проблем. Проривні, радикальні інновації в економіці і промисловості все ще в основному привносяться з-за кордону і не є продуктом національної інноваційної системи Китаю. У зв'язку з цим керівництво країни поставило завдання перевести на інноваційні рейки всю промисловість країни, а не тільки її окремі ланки та галузі, що домоглися явних успіхів. В програмі "Зроблено в Китаї 2025" поставлено завдання до 2021 р. довести частку китайських компонентів в кінцевому продукті вітчизняних виробництв до 40%, а до 2025 р. - до 70% [85, с. 1].

Інші більш амбітні плани керівництва КНР націлені на випереджальний розвиток мереж нового покоління 5G, створення нових систем космічної та військової техніки, реалізацію великих енергетичних і транспортних проєктів.

Розширення глобальної економічної активності в рамках ініціативи "Пояс і шлях" (Belt and Road Initiative, BRI) стало проєктом державної ваги, який вписаний в найважливіші документи партії та уряду Китаю. Ці плани Пекіна викликають заклопотаність у США. Саме ця ідея пояснює претензії Вашингтона до Пекіну з приводу заниженого курсу юаня і порушення прав інтелектуальної власності, одностороннє введення заборонних митних тарифів, а також санкції і обмеження щодо окремих китайських компаній, які нібито постачають в США продукцію, забезпечену шпигунськими пристроями. Америко-китайський конфлікт привертає увагу до проблеми взаємозв'язку між рівнем економічного і науково-технічного розвитку країн, що претендують на глобальне лідерство, і

можливістю їх впливу на формування нових принципів світопорядку і його регулювання.

Технологічні основи безпеки, економічної конкурентоспроможності, фінансового регулювання, професійної структури ринку праці, охорони здоров'я змінюються стрімко. Інтернет та інші цифрові технології, штучний інтелект і великі дані, біофармацевтика і розумна енергетика провокують "творче руйнування" окремих компаній і цілих галузей в різних країнах і регіонах світу. Важливо, що відбувається не тільки швидке зростання нових наукоємних галузей, а й глибока трансформація традиційних галузей - від транспорту і телебачення до роздрібною торгівлі і банків. У них впроваджуються технології, принципово змінюють організацію трудових процесів і бізнес-моделі, що народжують нових лідерів глобальних ринків. Одночасно виникають і посилюються нові ризики глобального розвитку - кліматичні, ресурсні, демографічні чинники, загрози неконтрольованого поширення нових видів озброєнь, технологічного тероризму і катастроф.

Особливість сучасної ситуації і в тому, що, на відміну від попередніх етапів, у світовій економіці вже немає однозначного лідера. Перша промислова революція відбулася в Великобританії, поширилася на інші країни Європи, потім лідерство перейшло до США. Ці держави контролювали технології і регулювали інноваційні процеси, спираючись на схожі моральні принципи, правові норми і судові системи. Зараз за багатьма лідерськими науково-технічними і економічними позиціям вперед виходять країни Азії. Компанії Японії і Південної Кореї створили стійко конкурентоспроможні, глобально значущі галузі машинобудування, електроніки, засобів зв'язку, роботобудівництва. Коли до цих проривів додався технологічний і економічний потенціал Китаю, розмір ВВП якого фактично зрівнявся з американським, в світі з'явився новий центр сили. Зрозуміло, що він прагне чинити більший вплив на основи і принципи глобального регулювання, що склалися в основному за підсумками Другої світової війни і відображають переважно англосаксонські / європейські, а не азійські цінності міжнародної взаємодії. Представники цих країн часто говорять

про те, що традиційні механізми глобального управління втрачають ефективність.

Заяви про зростаюче розуміння глобальної відповідальності Китаю і його нової ролі в формуванні світового порядку в 2016 р. вперше в новітній історії зробив голова КПК Сі Цзіньпін. У Пекіні вважають, що сучасна модель глобалізації занижує можливі вигоди від неї для великих країн, що розвиваються, а також найменш розвинених держав. Справедлива глобалізація повинна забезпечити більш повну участь усіх в економічному і політичному розвитку світу. У якості підходу і моделі створення нових форм глобалізації Китай висунув проект "Пояс і шлях", який передбачає інтеграцію завдань модернізації, економічного зростання та політичної стабільності. Ряд експертів, що протиставляють Вашингтонський консенсус (ринок і демократія) Пекінському (ринок і авторитаризм), вважає, що світ чекає наростання конфронтації і суперництва за глобальний вплив між англосаксонським капіталізмом і китайським соціалізмом.

Разом з тим очевидно, що форми і методи глобального управління поступово змінюються, еволюція йде в потрібному напрямку. Поява "великої двадцятки", нові проекти МВФ і Світового банку в країнах, що розвиваються, а також поступове реформування СОТ для врахування інтересів розвитку і поліпшення захисту прав інтелектуальної власності допоможуть забезпечити перенастроювання глобального регулювання в сучасній ситуації.

Важливість реалізації нових ідей глобального регулювання на нових принципах, з урахуванням процесів цифрової глобалізації, що була підкреслена на саміті АТЕС 10-11 листопада 2017 року в Дананге (В'єтнам). Там була схвалена Дорожня карта АТЕС з регулювання Інтернету і цифрової економіки, а також рамковий документ з транскордонної електронної комерції. Крім того, в Дананге 11 країн заявили про свій намір домогтися реалізації ідеї транстихоокеанського партнерства з метою розвитку нових форматів взаємодії країн регіону. Як відомо, по рішенням бувшого президента Д. Трампа США вийшли з цього проекту. Тепер він відновлюється без США як "Всеосяжне

прогресивне транстихоокеанське партнерство", яке охоплює не тільки торговельне співробітництво, а й інвестиційні потоки, захист інтелектуальної власності і т.д. Тим самим створюється новий формат глобального економічного регулювання.

Глобальна фінансова криза сприяла тому, що в кінці 2000-х років в стратегіях розвитку компаній, довгостроковому бюджетному плануванні, державних пріоритетах важливе місце зайняли наука, інновації, дослідження і розробки. У пошуках конкурентних переваг, ефективних технологічних рішень найбільші корпорації світу стали нарощувати вкладення в інтелектуальні розробки. Останні 10 років стали періодом вражаючих успіхів в науково-технічній сфері. Розроблено і виведений на світовий ринок цілий ряд проривних інновацій, в першу чергу, в області інформаційних технологій.

Успіх поширення нових форм комунікацій, поява цифрових ринків призвели до виділення нової помітної складової світового господарства - цифрової економіки. Головна роль в інноваційному ривку належить компаніям приватного сектора. При цьому як в розвинених, так і країнах, що розвиваються, використовуються різноманітні інструменти державного стимулювання та підтримки високотехнологічних компаній.

На поточному етапі розвиток світової економіки продовжує в значній мірі залежати від успіхів інтелектуальних розробок (ІР) і швидкості комерціалізації їх результатів. Визначальне значення мають як національні особливості організації ІР в тих чи інших країнах, так і фінансування інноваційної діяльності на національному та міжнародному рівнях. У період після світової фінансової кризи в провідних економіках світу спостерігається безперервне зростання витрат на ІР, в першу чергу, приватного підприємництва.

За підсумками 2019 р. глобальні витрати на ІР перевищили 2,3 трлн дол. [86, с. 3]. У число найбільших країн за обсягом витрат входять США, Китай, Японія, Німеччина та Індія. Азіатський регіон вже значно перевершує Європу і Північну Америку за сукупним обсягом витрат на ІР (табл. 3.3).

Таблиця 3.3

Частка основних регіонів у світових витратах на дослідження і розробки, %

Регіони світу	2017 р.	2018 р.	2019 р.
Північна Америка	27,72	27,29	27,07
Азія	42,67	43,53	44,24
Європа	20,98	20,64	20,31

Лідером залишаються США, в 2019 р. в ІР там було вкладено 565,8 млрд дол., тобто чверть загальносвітових витрат. Правда, 10 років тому частка США в світових витратах на ІР перебувала на рівні 34% - майже втричі більше, ніж КНР. За підсумками 2019 року частка Китаю перевищила 22% і цілком ймовірно, що в найближчі роки він перевершить США за витратами на ІР як щодо ВВП, так і в абсолютному вираженні [86, с. 3].

Розглянемо співвідношення провідних країн світу за витратами на ІР і загалу дослідників. Найбільша частка дослідників в загальному обсязі зайнятого населення - в країнах Північної Європи, Ізраїлі та Південній Кореї. Ядро країн, що направляють на ІР значну частину ВВП, складають США, держави ЄС, Японія. Важливим індикатором ресурсного забезпечення інноваційної діяльності є частка витрат на ІР в ВВП країн (інтенсивність ІР) (табл. 3.4).

У більшості країн ЄС за останні десять років вона підвищилася, хоча ЄС в цілому (2,07% ВВП) сильно відстає за цим показником від лідерів - Республіки Корея і Ізраїлю (більше 4% ВВП) і Японії (3,5%) [87, с. 2].

Загальносвітове зростання частки витрат на ІР приватних компаній, що розробляють і виводять на ринок інноваційні продукти, спостерігається вже понад два десятиліття. Приватний сектор міцно зайняв провідне місце в системі ІР більшості країн, особливо це помітно в США, найбільших країнах ЄС і Японії. Аналогічні процеси набирають хід і в Китаї, і в інших країнах Південно-Східної Азії. В середньому по країнах ОЕСР витрати бізнесу на ІР перевищують 60%.

Частка таких витрат за період 2007-2017 рр. істотно зросла в Китаї і Туреччині, тоді як в ПАР знизилася.

Таблиця 3.4

Частка сукупних витрат на НДДКР у ВВП країн, %

Країни	2007 р.	2017 р.
Південна Корея	3	4,3
Німеччина	2,45	3,02
США	2,63	2,83
Бельгія	1,84	2,58
Франція	2,02	2,25
Нідерланди	1,67	1,99
Італія	1,13	1,35

Характерною особливістю інноваційного процесу на поточному етапі є активне зростання різнопрофільних галузевих компаній в сфері ІКТ - основі цифрової економіки. ІКТ компанії активно взаємодіють з компаніями інших наукоємних секторів - автомобілебудування, фармацевтики, оборонної промисловості, і є локомотивами зростання витрат на ІР як в США, так і в усьому світі. Сучасні розробки в сфері ІКТ часто носять мультигалузевий і транстериторіальний характер. Найбільші ІКТ-компанії створюють дослідницькі центри по всьому світу, активно купують малі і середні фірми інших наукоємних галузей.

Саме конкуренція в сфері ІКТ і суміжних областях стає найважливішою складовою глобальних інноваційних процесів. На прикладі Китаю видно, як високотехнологічні компанії країни змогли послідовно запозичувати і копіювати технології, вийти з ними на світові ринки і нав'язати конкуренцію глобальних лідерів. Накопичення відбувалося ще до кризи 2008 р., цьому сприяло розміщення дослідницьких центрів і перенесення виробництва з розвинених країн на територію Китаю й Індії.

В результаті ті отримали значний приплив іноземних інвестицій в свої високотехнологічні сектора, компанії цих галузей поступово вдосконалювали продукцію, патентували новинки для більш впевненого виходу на світові ринки.

Статистика по тріадним патентним семействам показує, що за останні чверть століття роль країн, що не входять в основну трійку науково-технічного прогресу (США, ЄС, Японія), істотно зросла. Частка США в загальному обсязі тріадних патентів істотно скоротилася в 1990-і роки, а ЄС - в 2000-і.

Реєстрація винаходу в відомствах трьох найбільших розвинених ринків свідчить про високий рівень його інноваційності, можливості комерціалізації і вбудовування в існуючі глобальні науково-виробничі ланцюжки.

Китай поки що не досяг порівнянної з розвиненими країнами частки в тріадних патентних сімействах. Проте з середини 2000-х років країна стрімко збільшує її, причому головну роль в посиленні патентної активності в останні роки стали грати приватні компанії, переважно ІКТ-сектора.

Якщо розглянути загальну патентну статистику Всесвітньої організації інтелектуальної власності (ВОІВ), то за кількістю заявок Китай вже обійшов Японію і вийшов на друге місце в світі. Це єдина країна, число патентних заявок якої щорічно демонструє зростання більше 10%.

В рамках Договору про патентну кооперацію половина заявок подається країнами Азії, провідну роль відіграють Китай і Індія. Решту ділять між собою країни ЄС і США. Посилення патентної активності в країнах, що розвиваються, обумовлено істотним зростанням витрат на ІР, що спостерігалися в останні 15 років. Китаю за цей період в умовах значних темпів зростання економіки вдалося подвоїти частку витрат на ІР у ВВП.

Цікавим є розподіл витрат бізнесу на ІР в різних країнах і секторах економіки. В основу розрахунку лягли дані рейтингу інвестицій Industrial R&D Investment Scoreboard за 2019 р. у рейтинг включені 2500 провідних компаній з 46 країн світу за витратами на ІР.

Кожна компанія в 2019 р. затратила на ІР понад 25 млн дол., а в сумі вони всі витратили 834 млрд дол., тобто понад 90% всіх витрат бізнесу на ІР в світі. У

розрізі країн 37% компаній рейтингу - з США, 27 - з ЄС, 14 - з Японії, 10% - з Китаю.

У рейтингу знижується число компаній з США, зростає число компаній з країн, що розвиваються. Якщо в 2015 році було представлено 300 китайських компаній, то в 2019-му - 438. Загальна кількість країн, представлених в рейтингу, подвоїлася за три роки.

Особливе значення в інноваційному розвитку приватних компаній має фондовий ринок, який здійснює найбільш повноцінну фінансово-економічну оцінку як поточного стану, так і перспектив їхнього бізнесу. Найбільші компанії основних наукомістких секторів економіки (фармацевтика, ІКТ, енергетика, автомобілебудування, авіація і ВПК) витрачають на ІР мільярди доларів щорічно. У 2019 р. п'ять найбільших ІКТ-компаній направили на ІР 86,8 млрд дол. [86, с. 19]. Ринкова капіталізація кожної з них перевищила 700 млрд дол., що в кілька разів більше капіталізації компаній фармацевтичної галузі та автомобілебудування.

Акції провідних компаній обертаються переважно на біржах США, а в числі компаній, найбільших за витратами на ІР, поки практично не присутні компанії з Китаю та Індії. Така ситуація - результат недостатньої розвиненості фондових ринків цих країн і економік, що розвиваються, в цілому. Цим країнам належить зміцнити національні фондові ринки, щоб забезпечити надійний приплив капіталу у власні компанії. Поточне домінування в цій сфері США представляє виклик для економік, що розвиваються, і потенційно здатне стримати їх інноваційний розвиток. Проте по ряду напрямків (наприклад, в розробці телекомунікаційного обладнання) високотехнологічні компанії Китаю вже зайняли домінуючі позиції не тільки в інших країнах, що розвиваються, а й у всьому світі. Наприклад, у сфері мобільного зв'язку китайські компанії в останні п'ять років істотно потіснили традиційних лідерів з ЄС і США.

Багато в чому успіхи країн, що розвиваються, пояснюються масштабом і цілеспрямованістю державної інноваційної політики і підтримки інновацій. Якщо після фінансової кризи в розвинених країнах обсяги державних витрат на

ІР в постійних цінах стали знижуватися, то в країнах, що розвиваються (Індії, Китаї, Індонезії, Саудівській Аравії та ряді інших), підтримка інноваційних розробок зросла. Частково така розбіжність трендів пов'язана з прагненням розвинених країн в рамках заходів жорсткої економії знизити частку державного боргу у ВВП, тоді як в перерахованих країнах, що розвиваються, проблема не настільки гостра.

Державні заходи стимулювання науки й інновацій можна розділити на дві складові: безпосередньо урядові асигнування (включаючи підтримку ІР в приватних компаніях, НДІ та університетах), а також непрямі фінансові заходи, в першу чергу цільові податкові пільги і відрахування для приватних компаній.

В останні роки спостерігається активізація непрямих заходів на тлі стагнації або зниження прямого фінансування в постійних цінах. Пряме фінансування (гранти, субсидії) підприємницьких ІР з боку держави в більшості країн після 2009 р. значно скоротилося, але це багато в чому компенсовано розширенням непрямой підтримки. Перевагою цільових субсидій можна вважати можливість попередньої оцінки перспектив субсидованого проекту і його важливості для держави. Податкові пільги, будучи інструментом широкої дії, навпаки, не дають визначеності по очікуваному обсягу підтримки і не фокусують діяльність компанії, дозволяючи підприємцям самим вибирати напрямки досліджень.

Незважаючи на поширення інструментів широкої підтримки фактично будь-якої інноваційної діяльності, вирішення регуляторів в області підтримки науки та інновацій у всьому світі в останнє десятиліття все більше ґрунтуються на прагненні держав підтримати ті траєкторії розвитку, які представляються найбільш перспективними з соціально-економічної точки зору. Як результат, у багатьох країнах був вироблений набір часто повторюваних пріоритетних напрямків розвитку, стратегічних цілей і програм, відповідей на великі виклики, що носять переважно рекомендаційний характер як для державних, так і для приватних агентів національних інноваційних систем. В рамках такого підходу державні структури зближуються з приватним сектором, намагаючись виробити

ефективні для всіх механізми підтримки певних технологій і наукових напрямків.

До числа ключових технологій і напрямків, котрі приваблюють все більше приватного і державного фінансування, відносяться: ІКТ-технології з акцентом на обробку великих даних, машинне навчання і комп'ютерний погляд, хмарні обчислення, робототехніка, безпілотні автомобілі і літальні апарати, нові телекомунікаційні пристрої, промисловий Інтернет речей, біотехнології, кіберфізичні системи, енергетика. Технології обробки даних, які замикають на собі такі сектори економіки, як напівпровідникова промисловість і розробка програмного забезпечення, стали невід'ємним елементом розробки більшості сучасних інновацій.

Залежність інноваційних процесів в самих різних галузях від технологій обробки даних дозволяє говорити про зрушення в світовому НТП. По-перше, поширення ІКТ дозволило знизити вартість пошуку, обробки та відправки даних, що простимулювало трансфер знань і технологій, стало однією з важливих причин технологічного ривка ряду країн, що розвиваються. По-друге, поява великих масивів даних, в тому числі персональних, і їх обробка найбільшими наукомісткими компаніями створили умови глобальної конкуренції за дані і привели до появи відповідних регуляторних рішень, що стосуються як правил роботи ІКТ-компаній на зарубіжних ринках, так і законів про персональні дані (наприклад, недавно прийнятий закон про персональні дані в ЄС).

В результаті в останні п'ять років в більшості розвинених країн відбулося посилення вимог до збору і зберігання даних приватними компаніями. С одного боку, це може розглядатися як індикатор посилення глобальної конкуренції за технологію і доступ до даних, з іншого - погіршує умови для подальшого розвитку транснаціональних компаній, в тому числі з країн, що розвиваються, і гальмує багато можливостей для технологічно відсталих країн в спробі пройти прискорений шлях наздоганяючого розвитку за рахунок дешевого трансферу технологій.

Мінливі законодавчі норми у сфері високих технологій здатні створити нові виклики для розвитку наздоганяючих країн, і конкуренція буде тільки посилюватися.

3.3. Кібертехнології впливу на глобальну економіку

У центрі західного політичного дискурсу сьогодні - новий феномен, який експерти назвали *sharp power*. Ми поставили мету - дослідження на основі аналізу ряду зарубіжних джерел нової технології впливу в міжнародній політиці. *Sharp power* трактується фахівцями як сукупність інформаційних операцій впливу і методів інформаційного кібертероризму. Вона включає в себе маніпулювання даними, формування фальсифікованого контенту новинного і подієвого потоку, здійснення інформаційних операцій і проектів. У роботі розглянуто сутність і зміст *sharp power*, її мета, технології реалізації і якісні характеристики; описано сприйняття західною аудиторією особливостей *sharp power*. Сформульовані заходи та можливі шляхи вирішення поставлених проблем.

У листопаді 2017 року в журналі *Foreign Affairs* з'явилась стаття Крістофера Уокера і Джесіки Людвіг "Значення *Sharp Power*. Як авторитарні держави проектують свій вплив". У ній автори констатували появу нового феномена, який вони назвали *sharp power* [88].

Ще раніше Джозеф Най, видатний теоретик влади і впливу в сучасних міжнародних відносинах, першим сформулював поняття "м'якої сили" як здатності формувати симпатії, переваги інших, своєрідною "таємною хімією тяжіння, привабливості" [89, с . 5].

Згодом цей термін в політичній науці перетворився на якесь поняття, котре описує всі форми і види впливу країни в міжнародній політиці - все, крім відкритого застосування військової сили.

Подальший розвиток ідеї Дж. Ная отримали в його новій книзі "Майбутнє влади" [90], в якій він сформулював концепцію "розумної сили" і розробив її стратегію. Концепція "розумної сили" як балансу "твердої" і "м'якої" сил (а саме, "поєднання твердої сили для спонукання і покарання з м'якою силою у вигляді переконання") стала синтезом його ідей і важливим вказівником до дії для сучасних політиків і громадських діячів [90].

Пізніше була зроблена цікава спроба довести існування "розумної сили" і дослідити особливості формування її стратегії в політиці глобального лідерства в умовах ХХІ століття [90].

Можна стверджувати, що *sharp power* – це старий новий феномен.

Порівняно недавно західні аналітики, журналісти і політики звернули увагу, що ряд країн, які вони відносили до розряду "авторитарних держав" (в першу чергу це, на їхню думку, Китай, Росія, Іран), намагаються використовувати якісь нові методи і прийоми, щоб зміцнити свій вплив у світовій політиці. Такі спроби західні експерти звично класифікували як прояв "м'якої сили".

Однак з плином часу виявилось, що виявлені дії не вкладаються в звичні концептуальні рамки. Використовувані цими державами, причому вельми ефективно, технології впливу виявилися вкрай неочікуваними для апологетів політики "м'якої сили".

Останні, збиті з пантелику, довго не могли віднести виявлену активність ні до "м'якої", ні до "жорсткої" сили, використовуючи стандартну класифікацію. Зарубіжні експерти не бачили в тому, що відбувається, якогось балансу "жорстких" і "м'яких" методів впливу, що дозволило б визначити ці дії як "розумну силу".

Західні політологи зіткнулися з незвичайною ситуацією: вплив цих "авторитарних держав" ріс з невблаганною очевидністю, але назви у нового феномена довгий час не було. Всупереч сформованій традиції аналізу політики з точки зору поєднання "жорстких" та "м'яких" прийомів впливу, технології, що застосовуються Китаєм і Росією, не вкладалися у звичні рамки.

Оцінюючи дані технології впливу, експерти назвали їх прикметником sharp, що можна перевести за допомогою понять "різкий, гострий, кмітливий, проникливий, сильний, пронизливий, всепроникаючий, чіткий, точний, колючий, пильний, відточений, загострений". Визначення виявилось досить справедливим в тому сенсі, що така технологія буквально пронизує, "протикає", "прорізає", "залишає проломи" в політичній та інформаційній сфері країн-мішеней. В умовах жорстокої конкуренції глобальних лідерів за вплив технології sharp power завжди точні, ефективні і дають високий результат.

Що ж таке sharp power? Спочатку простіше визначити те, чим вона не являється.

По-перше, це не спроба створити атракцію або переконання; вона не має нічого спільного з привабливістю і тяжінням, складовими сутності "м'якої сили".

По-друге, це не "зваблива пропаганда", яку описав у своїй книзі Джошуа Курлантчик [91].

По-третє, ця методика впливу на світ не є спробою "поділитися альтернативними ідеями" або "розширити дискусію", як то спочатку розцінили експерти [88].

Дж. Най не міг не відгукнутися на публікацію К. Уокера і Д. Людвіг. У своїй статті, опублікованій в Foreign Affairs 24 січня 2018 р., він писав, що sharp power - це "новий термін, який описує стару загрозу". Він вважає, що мова фактично йде про інформаційну війну. Дж. Най дає наступне визначення: sharp power - це "використання фальсифікованої інформації у ворожих цілях" [92].

Сутність цієї технології полягає в відволіканні уваги аудиторії і маніпуляції свідомістю. Завдяки sharp power непривабливі по суті цінності, ідеї і фобії просуваються до зовнішнього світу, перетворюючи простодушних користувачів країни-мішені в жертву. Застосовуючи нову технологію, її суб'єкти не прагнуть "завоювати серця і уми", як це ставить собі за мету "м'яка сила", але вміло маніпулюють цільовою аудиторією шляхом перекручування фактів і формування фальсифікованого контенту інформаційних потоків.

З одного боку, sharp power передбачає участь країни в якомусь міжнародному "конкурсі" ідей і цінностей. З іншого боку, це є спроможність її суб'єкта проникати і підпорядковувати собі політичну та інформаційну сферу інших держав шляхом проведення відповідних операцій. Сьогодні проекти, що реалізуються в контексті політики sharp power, мають дійсно глобальний охоплення і здійснюються практично у всіх країнах на всіх континентах.

Єдності думок з приводу того, що являє собою сутність sharp power поки не досягнуто. Різні експерти визначають її по-різному. Так, до sharp power відносять:

- створення дешевих, але ефективних кіберспособів підриву безпеки країни-мішені;
- ворожі дії в кіберпросторі [93];
- поєднання технічних можливостей і ворожості до країни-мішені [94];
- загрозу руйнування інформаційних, теле-комунікаційних систем і баз зберігання даних [95];
- зміна (спотворення, підміна) бази даних в важливих для країни установах або інститутах влади (наприклад, у фінансовій структурі) [96].

Ми вважаємо, що sharp power - це сукупність інформаційних операцій впливу і методів інформаційного кібертероризму. Sharp power - це технологія впливу в епоху, коли інформація стає зброєю.

Серед суб'єктів, які мають найбільш ефективною sharp power, західні експерти називають ІГІЛ, "Аль-Каїду", Росію, Китай і Іран [93].

Незабаром sharp power включили в своїй арсенал політики та експерти західних країн, удосконалили її і навіть стали застосовувати "на випередження", хоча за звичкою продовжували зображати з себе жертв цієї технології впливу. Сьогодні феномен sharp power охопив весь світ і міцно утвердився в світовій практиці як найбільш ефективний, хоча і нелегітимний (оскільки не регламентується системою міжнародного права) засіб впливу.

Sharp power висуває всьому світу нові виклики, на які більшість країн-мішеней виявились не готові відповісти.

Яка ж мета і технології реалізації?

На відміну від "м'якої сили", метою sharp power не є поліпшення міжнародного іміджу держави, і її технології спрямовані на інше. Мета sharp power - втручання у внутрішні політичні процеси країни-мішені, порушення стабільності і створення загрози її національній безпеці. Дж. Най вважає, що справжнє призначення sharp power полягає в "формуванні суспільної свідомості і поведінки людей у всьому світі", а також "руйнування західних демократичних процесів і дискваліфікація бренду демократичних країн" [92].

Брюс МакКлінток розглядає sharp power набагато ширше і виділяє в ній три частини: кібершпіонаж, кібертероризм і інформаційні операції впливу (information influence operations або online information operations, як їх прийнято називати на Заході) [95]. Ми вважаємо, що головні складові в даному випадку - саме інформаційні операції впливу.

Технології реалізації sharp power, на думку західних експертів, досить різноманітні: від злому особистої електронної пошти і крадіжки електронного листування [97]; фальсифікації інформаційного потоку, впровадження шкідливих програм, псування веб-сайтів, руйнування мережевих сервісів і отримання повного контролю над системами противника [93]; до знищення основних комп'ютерних мереж [95].

Найчастіше технології sharp power пов'язані з дезінформацією і підробленими - "фейковими" (fake) новинами, а також маніпулюванням інформацією, щоб, як пише Дж. Най, "знизити привабливість демократії". У соціальних мережах легко фабрикувати віртуальних "друзів", які потім будуть просувати псевдоновини, створювані на замовлення оплаченими "тролями" і машино-роботами (bots) [92].

На відміну від прямолінійної дії "жорсткої сили" sharp power діє непомітно і приховано. Її активісти використовують переваги інформаційної відкритості кіберпростору і практично невразливі, їх важко виявити, так само як і виявити механізм їх дії. Вони отримують переваги і досягають більшого ефекту за рахунок тимчасового лага, коли, не будучи поміченими, безперешкодно

досягають цільової аудиторії і успішно працюють з нею, реалізуючи свої завдання.

Технології sharp power дозволяють державам-суб'єктам і власникам цієї "сили" буквально "розпорювати" інформаційне та смислове поле країни-мішені, провокувати, розпалювати і посилювати існуючі в ньому розбіжності, вміло експлуатувати розколи всередині суспільства, просуваючи свої думки, точку зору і закріплюючи їх в розумах людей.

Ефективність даних технологій і міжнародний вплив їх суб'єктів в значній мірі засновані на камуфляжі і маскуванні мети й державному управлінні цими інформаційними проектами і операціями. Найчастіше подібні дії маскуються під діяльність приватних компаній і різних громадських асоціацій, або ж в якості провідників пропаганди і впливу використовуються громадяни країни-мішені.

Які ж якісні характеристики sharp power? Швидкість, з якою може поширюватися дезінформація, і низька вартість її просування - характерні риси sharp power. "Це дешевше, швидше, безпечніше і надійніше, ніж шпигунство", - пише Дж. Най [92].

Сьогодні більшість інформаційних операцій проводяться з високою швидкістю під уважним державним контролем і з участю спеціалізованих органів у розробці їх стратегії і тактики. Цей фактор, а також зростаючі технічні можливості визначають їх якісні характеристики і дозволяють зробити такі операції синхронними, стратегічно прорахованими і тактично ефективними.

Їх специфічними рисами також є гнучкість, маневреність і оперативність. У практику став входити так званий цифровий вогнений шторм, який здатний пошкодити основні комп'ютерні мережі, задіяні в органах управління країною і її інфраструктурою. Б. МакКлінток, характеризуючи якісну сторону цих операцій, вживає терміни "стрімкість", "спритність" (agility), "нахабство" (brazenness) і "витонченість" (growing sophistication) [95].

Нехтування західних скептиків властивостями країн, які вони зараховують до "з авторитарним режимом" (згадані Китай, Росія і Іран), поширювати свій вплив призвело до небезпечного самозаспокоєння. Це дозволило названим

державам методом проб і помилок за короткий термін вдосконалити свої технології і розвинути потужний арсенал власних засобів впливу. Ці технології, дійсно, не можна віднести до класичних зразків ні "м'якої", ні "жорсткої сили". Тому зарубіжні оглядачі остаточно закріпили за ними термін *sharp power*.

Розглянемо особливості *sharp power* Китаю.

Відомий автор Дж. Курлантчик в своїй книзі «*Charm Offensive: How China's Soft Power Is Transforming the World*» назвав цей феномен "захоплення симпатій", що можна також перевести як "пропагандистський наступ", "зваблива пропаганда", "атакуюча чарівність" і т. д. [91]. А. Фоміних в своїй рецензії на цей труд перевів його назву як «Наступ з посмішкою: як "м'який вплив" Китаю перетворює світ» [97, сс. 175-178].

За останнє десятиліття Китай витратив десятки мільярдів доларів на формування суспільної думки і поліпшення свого іміджу за кордоном. При цьому він використовував різноманітний інструментарій, що включає в себе: народну дипломатію; широкомасштабні культурні заходи; розвиток мас-медіа, які ведуть мовлення на іноземну аудиторію; проведення медійних компаній з глобальним охопленням і освітні програми. Найбільш помітною з них та такою, що постійно розширюється, стала мережа інститутів Конфуція, які працюють майже в усіх західних країнах і розташовуються, як правило, на території університетських кампусів. Їх цілі не завжди зрозумілі для західних обивателів, але, як підозрюють багато аналітиків, вони діють як агенти впливу уряду КНР, а не просто послів китайської культури [88].

Китай, розширюючи свої освітні та культурні програми, супроводжує ці заходи спробами монополізувати власний ідеологічний вплив на їх учасників і заблокувати інші, альтернативні (наприклад, ліберально-демократичні).

Інститут Конфуція претендує на те, щоб стати якоюсь подобою знаменитого німецького Інституту імені Гете (*Goethe-Institut*) або французького Альянс Франсез (*Alliance Francaise*), але при цьому його діяльність планується і координується китайським урядом. Розгалужена мережа по всьому світу, присутність за кордоном майже в кожному університетському кампусі вже

викликають тривогу у багатьох людей, які вбачають тут загрозу демократичним свободам. Китайців звинувачують в різних фінансових махінаціях, тиску на свободу слова і самовираження, спробах введення цензури, навмисному ігноруванні незручних запитань про проблеми КНР (таких як Тибет, Тайвань або Сінцзян-Уйгурський автономний район) або, навпаки, нав'язуванні власної, упередженого думки про них. Такий політичний тиск і лобіювання національних інтересів з боку центрів культури поступово наростає. Тотальна пропаганда ідей китайського керівництва, настирливе акцентування того, що "товариш Сі Цзіньпін сказав" або "товариш Сі Цзіньпін вказав" недвозначно вказує на наміри КНР не тільки впливати на суспільну думку за кордоном, але і формувати її [88].

У Китаї склалася складна і унікальна система онлайн-маніпуляцій, що включає в себе багаторівневу цензуру і моніторинг потоку контенту, якими займаються в урядових установах і приватних компаніях. Пекін успішно реалізує свої інформаційні проекти і операції як на Заході, так і в країнах Третього світу. На китайський державний апарат працюють численні інтернет-компанії, реалізуючи поставлені їм цілі, регулюючи мережевий контент і визначаючи кордони дозволеного політичного діалогу і дискусій [97].

Визначимо особливості *sharp power* Ірану.

Сьогодні Іран - один з володарів ефективної *sharp power*. Його політичні і військові лідери розуміють, що в плані збройного протистояння вони не становлять серйозної конкуренції для США, і звичайні бойові дії малоефективні проти союзника Сполучених Штатів - Ізраїлю. Іран також визнає переваги над собою в ряді сфер свого регіонального суперника - Саудівської Аравії. Відставання він прагне компенсувати шляхом ворожих дій в кіберпросторі.

Незважаючи на припинення ядерної програми, Тегеран намагається подолати існуючий військовий відрив від конкурентів шляхом переформатування і накопичення ресурсів для розвитку власного кібернетичного потенціалу. Кваліфікація іранських "хакерів" просунулася далеко за межі псування веб-сайтів і порушення роботи мережевих сервісів. В даний час вони можуть розробляти і використовувати складне програмне

забезпечення для виявлення вразливості чужих серверів, впровадження шкідливих програм і отримання контролю над системами противника [98]. Іранці націлені на створення способів кіберконтролю в державному і приватному секторах, включаючи диспетчерський нагляд і збір даних (SCADA) в сервісах, які керують комунальними службами і промисловими автоматизованими системами.

Сьогодні система міжнародного права не визначає правила поведінки офіційних або приватних осіб в глобальному кіберпросторі і не здатна врегулювати конфлікти, що виникають.

У міру зростання агресивності дій в інформаційній сфері та удосконалення методів і інструментів *sharp power* міжнародне співтовариство проявляє все більше занепокоєння в зв'язку з проблемою власної вразливості. У найширших колах обговорюються заходи, які країни, що стали об'єктом *sharp power*, можуть зробити для підтримки безпеки в сфері ІКТ.

Експерти, зокрема, вважають, що державам-мішеням варто зменшити свою військову й економічну залежність від кіберпростору, що, відповідно, знизить рівень їх уразливості [93]. Однак такий крок, ймовірно, буде чреватий величезними економічними витратами і втратами для бізнесу і військової промисловості. Подібний варіант ще менш прийнятний на тлі тих відносних вигод, котрі напевно отримають їх конкуренти, збільшуючи свої інвестиції в ІКТ.

Мірою країни-мішені можуть стати дії, які змусили б конкурентів збільшити свої витрати на реалізацію кібератак. Наприклад, розробка чіткої політики реагування на особливо шкідливі акції шляхом комбінації відповідних інформаційно-технологічних заходів з дипломатичними і економічними санкціями. Але цей варіант також погано реалізується, оскільки достовірно встановити походження, особистість хакера і навіть країну, з якої була проведена атака, практично неможливо. Складність доказу в даному випадку робить нереальним проведення заходів у відповідь: занадто легко тут помилитися адресатом.

Третій варіант вирішення проблеми фахівці бачать в тому, щоб всі держави, які сьогодні є потенційними жертвами sharp power, продовжили і розширили міжнародне співробітництво в кіберпросторі, спільними зусиллями вдосконалили свої технології і здатність ідентифікувати і виявляти джерела атак, а також - в посиленні контролю за розробкою та впровадженням нових інтернет-технологій. Ці заходи, звичайно, не стануть панацеєю, однак, як вважають автори, вони допоможуть міжнародного співтовариства збалансувати інвестиції в ІКТ з супутніми їм ризиками [93].

Дійсно, найбільш важливим завданням в даний час є розробка міжнародних законів і правил поведінки в кіберпросторі, в підготовці яких повинні брати участь всі зацікавлені сторони. Встановлення міжнародно визнаних норм і легітимності інформаційних операцій може в значній мірі сприяти зменшенню ризиків, пов'язаних з sharp power і методами ведення кібервійни, які сьогодні не обмежені.

Інша актуальна проблема - розробка методів швидкого і точного визначення джерела кібератак і формування тісного технологічного міжнародного партнерства для вирішення цього завдання. Виявлення та викриття суб'єктів, що беруть участь в подібних акціях, могло б допомогти країнам, що стали жертвами таких дій, компенсувати економічні втрати і підвищити ступінь кібербезпеки [99].

Необхідно продовжувати розробку правил взаємодії та вдосконалення партнерських відносин між державами в сфері посилення нагляду і регулювання кібертехнологій [93].

Дослідження сутності sharp power, її технологій, чинників, що сприяють ефективності цього явища, і розробка заходів з їх нейтралізації також складають важливу задачу для експертів і аналітиків, в рішенні якої зацікавлене все світове співтовариство.

Будь-якій державі необхідні способи контролю створення і впровадження нового програмного забезпечення і технологій. Комп'ютерні мережі та багато їх компонентів за своєю суттю все більш небезпечні. Їх уразливість посилюється

стрімким впровадженням нових прикладних програм і технологій, в яких швидкість розвитку і зручність користування найчастіше мають пріоритет перед захистом від потенційних ризиків. Не випадково Д. Най зазначає, що "інформаційні технології дають можливість більш широкої участі в глобальних засобах комунікації" і називає Інтернет поряд з морями і космосом "глобальним суспільним благом" (commons) [90, с. 234]. Так, Б. МакКлінток пропонує створити спільний міжнародний Центр по кібербезпеці [95].

Висновки до розділу 3

Застосування в західному, точніше, в американському, політико-академічному дискурсі взаємопов'язаних теорій "суспільних благ", "безбілетника" і гегемонії демонструє цілий ряд очевидних недоліків по відношенню до союзників США в Європі і на Тихому океані, особливо чітко вони вимальовуються у питаннях, що стосуються КНР. Тут виникають, зокрема, проблеми, пов'язані з урахуванням історико-культурної своєрідності, а також взаємної довіри, що явно потребує модифікації застосування розглянутих нами економічних категорій, використовуваних в західних теоріях міжнародних відносин.

Головні результати розвитку світової економіки в перші 20 років XXI ст. - формування групи великих країн, що розвиваються, порівнянних за загальним масштабом з "великою сімкою", посилення вектора їх інноваційної модернізації, загострення глобальної конкуренції в торговельній, фінансовій, науково-виробничій та інноваційній сферах.

Співвідношення сил в ресурсному забезпеченні та в деяких якісних показниках науково-технічної сфери змінилося на користь країн, що розвиваються. Поширення інноваційних технологій протягом десятиліть носило глобальний характер і дозволило цілому ряду країн, що розвиваються, створити власні технологічні заділи, залучити інвестиції, розширити дослідницьку та виробничу базу.

В останні 20 років спостерігається інтенсивне зростання витрат на ІР в країнах, що розвиваються, локомотивом є Китай. На тлі цього відзначається зниження частки розвинених країн - традиційних лідерів інновацій - в загальному обсязі світових витрат на ІР, в патентних родинах. Розширюється присутність високотехнологічних компаній з Китаю та інших азіатських країн на міжнародних ринках.

Самозаспокоєність і "благодушність" демократичних країн щодо розвитку і зростання згубного впливу sharp power засновані на їх непорушній вірі в ефективність парадигми власної "м'якої сили". Однак концепти, які ще недавно були популярні і визнавалися базовими для зовнішньої політики і системи міжнародних відносин (наприклад, той же концепт "м'якої сили"), виявилися неефективними в нових умовах глобальної нестабільності і турбулентності.

Sharp power - це інструмент і набір технологій, які можуть як наносити шкоду, так і приносити користь. Сьогодні це - передові досягнення технічного прогресу в цифровому глобальному просторі, і спільними зусиллями їх можна повернути на подальший розвиток і процвітання всього міжнародного співтовариства.

ВИСНОВКИ

Глобалізація світової економіки суттєво впливає на розвиток світового господарства та визначає рівновагу як на міжнародному, так і на національному рівнях у зв'язку з відсутністю в національному господарстві всієї сукупності засобів і предметів праці, які мають забезпечувати безперервність розширення процесу виробництва. В майже класичному стилі економічну глобалізацію трактує Європейська комісія – як “процес, за допомогою якого ринки і виробництво в різних країнах світу стають усе більше взаємозалежними завдяки рушійним силам торгівлі товарами і послугами і потоків капітал і технологій”. Саме це трактування глобалізації можна вважати класичним, оскільки глобалізація тут розглядається не як новий феномен, а як продовження обставин, які одержали розвиток впродовж тривалого часу.

Історія складних, суперечливих взаємин глобалізації та національних держав налічує кілька століть. Це стрижень світової історії Нового і Новітнього часу. За останні два століття були сформовані дві моделі глобального світу, які змінили одна одну: ліберально-колоніальна і неоліберальна. Крах ліберально-колоніальної моделі породив світові катаклізми, став причиною величезних матеріальних руйнувань і втрати багатьох мільйонів людських життів. В активі неоліберальної моделі цілий ряд історичних досягнень, але з часом вона стала все більш ясно виявляти свої численні вади. У 2010-і роки економічна, соціальна і політична практика неолібералізму вступила в кризову смугу, своєрідною кульмінацією якої стала пандемія COVID-19. Те, яким вийде світ з неї, багато в чому залежить від позицій національних і глобальних еліт.

У кваліфікаційній роботі була зроблена спроба виявити і проаналізувати деякі ключові моменти, що лежать в основі суперечливої природи глобалізації. Розглянувши її найбільш значущі наслідки з точки зору єднання сучасного світу, ми концентрувалися на природі основних системних і структурних складових тих процесів, результатом яких стала тенденція, спрямована на підрив цієї єдності. Парадокс глобалізації бачиться в тому, що в силу комплексу чинників

вона створила умови для локалізації, ренаціоналізації, фрагментації і деконструкції сучасного світу.

Аналізуються основні тренди просторової трансформації промислового виробництва в умовах глобалізації. Представлені кількісні оцінки зрушень на рівні країн і регіонів. Особливу увагу приділено структурним змінам в напрямку "Північ-Південь". Проведено аналіз головного зсуву в світовій економіці - виходу Китаю на перше місце в світі за рядом макроекономічних показників. Показано, що незважаючи на домінування КНР і збільшення відставання по ВВП до 13% в 2019 р., Сполучені Штати залишаються провідною економікою світу за якісними показниками розвитку промисловості. Зроблено висновок про те, що в перспективі жорстка конкурентна боротьба двох світових держав за лідерство в різних областях буде посилюватися і загострюватися.

Останні 200 років під глобалізацією розумілася зростаюча інтеграція решти світу з провідними західними країнами за допомогою потоків грошей, товарів, послуг і робочої сили. Подвійна дія цифровізації і децентралізації підірвали таку парадигму глобалізації. Модель одного економічного полюса, домінуючої технології і однієї системи управління замінюється багатополярним диверсифікованим світом. Компанії змушені мати справу з безліччю економік, організаціями управління, правилами і технологіями.

У новій моделі економічний розвиток в меншій мірі буде визначатися глобальною торгівлею. Для країн, що розвиваються, він буде в більшій мірі залежати не від експорту, а від внутрішніх структурних реформ, спрямованих на стимулювання внутрішнього попиту і розширення індустріальної бази, що буде особливо актуально для країн - виробників товарів.

Це вже відбувається в Індії, де спостерігаються високі темпи економічного зростання при одночасному падінні експорту. У розвинених країнах і Китаї зростання буде пов'язане з підвищенням продуктивності за рахунок нових технологій і інновацій.

Оптимізовані глобальні вартісні ланцюжки як характерна риса третьої стадії глобалізації будуть поступатися місцем вартісним ланцюжкам, що

поєднують цифрові технології зі старими низькозатратними технологіями. Це дозволить більш повно інтегрувати товари і послуги і стимулювати появу і розвиток незалежних глобальних платформ в обмін на товари і послуги. Нарешті, виникнення децентралізованої системи управління призведе до підвищення ступеня складності і мінливості локальних і регіональних правил гри, що потребують знаходження нового балансу між національними політичними інтересами і глобальною економічною логікою.

Виявлені тенденції дозволяють говорити про перспективи подальшого посилення ролі економік, що розвиваються, в глобальних інноваційних процесах. Разом з тим найбільші високотехнологічні компанії світу, лідери інноваційних процесів, продовжують базуватися в розвинених країнах, їх акції обертаються переважно на біржах США. В умовах посилення міжнародної конкуренції за технологію, інвестиційний капітал, висококваліфіковані трудові ресурси для країн, що розвиваються, багато що буде залежати від їх здатності забезпечити подальший приплив нових знань і інвестицій в свої швидкозростаючі хайтек-галузі.

Сьогодні технології sharp power представляють реальну загрозу безпеці не тільки окремої країни, а й усього світу. Тільки спільними зусиллями можна поставити існуючі технологічні можливості на службу зближенню, інтеграції та взаємного процвітання світової спільноти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Глобальна економіка XXI століття: людський вимір: монографія / Д.Г. Лук'яненко, А. М. Поручник, А. М. Колот та ін. – К.: КНЕУ, 2014. – 358 с.
2. Міжнародний валютний фонд [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.imf.org/>
3. Європейська комісія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ec.europa.eu/info/index_en
4. Самофалов В. Глобальний виклик транснаціональних корпорацій [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dt.ua/ECONOMICS/globalniy_viklik_transnatsionalnih_korporatsiy-34711.html.
5. Berstein S., Milza P., eds. Histoire du XXe siècle. En trois volumes. Paris, Hatier, 1993. 1248 p.
6. Hobsbaum E. The Age of Extremes. New York, Vintage Books, 1996. 627 p.
7. Howard M. E., Louis W. R., eds. The Oxford History of the Twentieth Century. Oxford, Oxford University Press, 2000. 456 p.
8. Di Nolfo E. Storia delle relazioni internazionali. Bari, Laterza, 2009. 1503 p.
9. Brown A. The Human Factor. Oxford, Oxford University Press, 2020. 512 p.
10. Held D., McGrew A., Goldblatt D., Perraton J. Global Transformations: Politics, Economics and Culture. Cambridge- Oxford, Polity, 2004. 515 p.
11. Scholte J. A. Globalization: A Critical Introduction. New York, Palgrave Macmillan, 2005. 520 p.
12. Ellwood W. The No-Nonsense Guide to Globalization. Oxford, New Internationalist, 2010. 144 p.
13. Dadusch U., Schaw W. Juggernaut. How Emerging Markets Are Reshaping Globalization. Washington, Carnegie Endowment, 2011. 274 p.
14. Stiglitz J. E. Making Globalization Work. New York, W. W. Norton & Company, 2006. 374 p.

15. Cerny Ph.G., Prichard A. The new anarchy: Globalization and fragmentation in world politics. First Published June 20, 2017. Available at: <https://doi.org/10.1177/1755088217713765>.
16. Bauman Z. Glokalizacja czyli komu globalizacja, a komu lokalizacja. *Studia socjologiczne*, Warszawa, 1997, no. 3, pp. 53-69.
17. Rosenau J. N. Globalization and Governance: Bleak Prospects for Sustainability. *Internationale Politik und Gesellschaft*, 2003, no. 3. Available at: <https://library.fes.de/pdf-files/ipg/ipg-2003-3/artrosenau.pdf>
18. Berlin I. Four Essays on Liberty. London, New York, Oxford University Press, 1969. 152 p.
19. Rodrigues-Rata A. Los muros de Europa. *La Vanguardia*, 06.03.2017. Available at: <https://www.lavanguardia.com/internacional/20170306/42515691933/>
20. Rachman G. Angela Merkel's blunder. Donald Tramp and the end of the West. *Financial Times*. 29.05.2017. Available at: <https://www.ft.com/content/dc911cb8-4449-11e7-8519-9f94ee97d996>.
21. World Economic Outlook Database, April 2014: Spillovers and Cycles in the Global Economy. Available at: <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2016/12/31/>
22. World Economic Outlook Database, October 2015: Traditions and Tensions. Available at: <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2016/12/31/>
23. World Economic Outlook Database, April 2017: Gaining Momentum. Available at: <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2017/04/04/>
24. Mallaby S. Globalization Resets. *The Finance and Development Magazine*, Washington, IMF, December 2016. Available at: www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2016/12
25. BIS Quarterly Review. International Banking and Financial Market Developments. Statistical Annex. Basle, Bank for International Settlements.

26. World Investment Report 2019. Investments and the Digital Economy. Key Messages and Overview. Available at: https://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2020_overview_en.pdf
27. Muhleisen M. The Long and the Short of the Digital Revolution. The Finance and Development Magazine. Washington, IMF, June 2018. Available at: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2018/06/impact-of-digital-technology-on-economic-growth/muhleisen.htm>
28. Obstfeld M. Get on Track with Trade. The Finance and Development Magazine. Washington, IMF, December 2016. Available at: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2016/12/obstfeld.htm>
29. Lipton D. Two-Way Street. The Finance and Development Magazine. Washington, IMF, December 2016. Available at: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2016/12/straight.htm>
30. Industrial Development Report 2018. Demand for Manufacturing: Driving Inclusive and Sustainable Industrial Development. Vienna, UNIDO, 2017. 245 p. Available at: https://unido.org/sites/default/files/files/2017-11/IDR2018_FULL%20REPORT.pdf.
31. World Trade Statistical Review 2017. Geneva, WTO, 2017. 177 p. Available at: https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/wts2017_e/wts2017_e.pdf.
32. Trade and Development Report 2016. Structural Transformation for Inclusive and Sustained Growth. New York – Geneva, UNCTAD, 2016. 215 p. Available at: http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/tdr2016_en.pdf.
33. Burrows M., Dynkin A., eds. Joint Study by the Atlantic Council's Strategic Foresight Initiative and the Russian Primakov Institute of World Economy and International Relations: Report: Global System on the Brink: Pathways toward a New Normal. Washington, Atlantic Council, January 2016. 97 p. Available at: http://www.atlanticcouncil.org/images/publications/Global_System_on_the_Brink
34. Global Economic Prospects, January 2018: Broad-Based Upturn, but for How Long? Advance edition. Washington, World Bank, 2018. 241 p. Available at: <http://www.worldbank.org/en/publication/global-economic-prospects>

35. World Economic Situation and Prospects 2017. New York, United Nations, 2017. 201 p. Available at: https://www.un.org/development/desa/dpad/wp-content/uploads/sites/45/publication/2017wesp_full_en.pdf
36. Transforming Our World: the 2030 Agenda for Sustainable Development. New York, United Nations, 2015. 35 p. Available at: http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/70/1&Lang=E
37. The Least Developed Countries Report 2016: The Path to Graduation and Beyond – Making the Most of the Process. New York – Geneva. UNCTAD, 2017. 189 p. Available at: http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/ldc2016_en.pdf
38. World Development Indicators. The World Bank. Available at: <http://wdi.worldbank.org/table/4.2>
39. International Trade Statistics 2015. Geneva, WTO, 2016. 166 p. Available at: https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/its2015_e/its2015_e.pdf
40. Manufacturing the Future: the Next Era of Global Growth and Innovation. New York, McKinsey, 2012. 170 p. Available at: http://www.mckinsey.com/insights/manufacturing/the_future_of_manufacturing
41. Science and Engineering Indicators 2014. Appendix table 4–31. Available at: <http://www.nsf.gov/statistics/seind14/index.cfm/etc/pdf.htm>
42. Selected Database: MVA 2017. Available at: <https://stat.unido.org/database/MVA%202018,%20Manufacturing>
43. Statistical Indicators of Inclusive and Sustainable Industrialization. Available at: <https://open.unido.org/api/documents/5264222/download/UNIDO-Publication-2017-5264222>
44. Sturgeon, T. Global Value Chains and Economic Globalization. Towards a New Measurement Framework. Cambridge, MIT, 2013. 62 p. Available at: <http://ec.europa.eu/eurostat/documents/54610/4463793/Sturgeon-report-Eurostat>
45. European Chamber's View on China Manufacturing 2025. Beijing, European Union Chamber of Commerce in China, 2017. 64 p. Available at: http://www.iberchina.org/files/2017/china_industry_2025.pdf

46. Does Brexit Mean the End of Globalization? *Newsweek*, 07.05.2016. Available at: <http://www.newsweek.com/doesbrexit-mean-end-globalization-477715>
47. Brexit: The End of Globalization as We Know It? Economic Policy Institute, 28.06.2016. Available at: <http://www.epi.org/blog/brexit-the-end-of-globalization-as-we-know-it/>
48. Goodbye Globalization. *Money*, 14.11.2016. Available at: <https://news.vice.com/story/heres-what-the-end-of-globalization-looks-like>
49. The New Globalization. Going Beyond the Rhetoric. Available at: <https://www.bcg.com/publications/2017/new-globalizationgoing-beyond-rhetoric>
50. Federal Reserve Bulletin, vol. 103, no. 1, February 2017. Available at: <https://www.questia.com/read/1G1-495538450/bnc-bancorp>
51. What You Need to Know about Globalization's Radical New Phase. BCG Perspectives. Boston, The Boston Consulting Group, 2016. 6 p.
52. The Rise of Manufacturing Marks the Fall of Globalization. *Geopolitical Weekly*, June 7, 2016, pp. 1-3.
53. The Retreat of the Global Economy. *The Economist*, 28.01.2017. Available at: <https://www.economist.com/news/leaders/21715660-global-firms-are-surprisingly-vulnerable-attack-multinational-company-trouble>
54. Lenovo Group Limited. Annual Report 2016/17. Available at: http://static.lenovo.com/ww/lenovo/pdf/report/E_099220170605a.pdf
55. Growth and Competition in the United States: The Role of Its Multinational Companies. New York, McKinsey Global Institute, June 2010. 11 p.
56. Barton D., Wiseman M. Focusing Capital on the Long-run. *Harvard Business Review*. January-February 2014. Available at: <https://hbr.org/2014/01/focusing-capital-on-the-long-term>
57. Cristensen C., Bever D. The Capitalist Dilemma. *Harvard Business Review*, June 2014. Available at: <https://hbr.org/2014/06/the-capitalists-dilemma>
58. Redefining Capitalism, *McKinsey Quarterly*, September 2014. Available at: <https://www.mckinsey.com/global-themes/long-term-capitalism/>

59. An Agenda for the Future of Global Business, 30.03.2017. Available at: <https://www.bcg.com/publications/2017/strategyagenda-for-future-global-business>
60. Olson M. The logic of collective action: Public goods and the theory of groups. Cambridge, Harvard University Press, 1965. 165 p.
61. Olson M. The Rise and Decline of Nations: Economic Growth, Stagflation, and Social Rigidities. New Haven, Yale University Press, 1982. 276 p.
62. Gilpin R. The Political Economy of International Relations. Princeton, Princeton University Press, 1987. 472 p.
63. Keohane R. O., Nye J. S. Jr. Power and interdependence: world politics in transition. Boston, Little-Brown, 1989. 273 p.
64. Kindleberger Ch. P. Hierarchy versus Inertial Cooperation. International Organization, 1986, vol. 40, no. 4, pp. 841-847.
65. Keohane R. O. After Hegemony: Cooperation and Discord in World Political Economy. Princeton, Princeton University Press, 1984. 312 p.
66. Keohane R. O. The Demand for International Regimes. International Organization, 1982, vol. 36, no. 2, pp. 325-355.
67. Gilpin R. G. No one loves political realist. Security Studies, 1996, vol. 5, no. 3, pp. 3-26.
68. Gilpin R. G. The Theory of Hegemonic War. The Journal of Interdisciplinary History, 1988, vol. 18, no. 4, pp. 591-613. DOI: 10.2307/204816
69. Webb M. C., Krasner S. D. Hegemonic stability theory: an empirical assessment. Review of International Studies, 1989, vol. 15, no. 2, pp. 193-198.
70. Hopkins T. K. World-Systems Analysis: Theory and Methodology (Explorations in the World Economy). Thousand Oaks, SAGE Publications, 1982. 200p.
71. Arrighi G. The long twentieth century: money, power, and the origins of our times. London, Verso, 1994. 416 p.
72. Sullivan L. J. A New Approach to Burden Sharing. Foreign Policy, 1985, no. 60, pp. 91-110.

73. President Eisenhower delivers Cold War “domino theory” speech. History, 1954, 7 April. Available at: <https://www.history.com/this-day-in-history/eisenhower-gives-famous-domino-theory-speech>
74. Schoen J. W. Are NATO allies really getting a “free ride”? Here’s what the numbers say. *CNBC*, 2017, 6 July. Available at: <https://www.cnbc.com/2017/07/06/nato-allies-military-spending-trump.html>
75. Bell J. P., Hendrickson R. C. NATO’s Visegrad allies and the bombing of Qaddafi: The Consequence of alliance free-riders. *The Journal of Slavic Military Studies*, Routledge, 2012, vol. 25, no. 2, pp. 149-161.
76. Arrighi G. Adam Smith in Beijing: Lineages of the Twenty-First Century. *New Political Economy*, 2009, vol. 14, no. 1, pp. 149-153. Available at: doi.org/10.1080/13563460802673390
77. Kennedy A. China and the Free-Rider Problem: Exploring the Case of Energy Security. *Political Science Quarterly*, 2015, vol. 130, no. 1, pp. 27-50.
78. Chinese Oil Demand Is Almost Back to Pre-Virus Crisis Levels. *Bloomberg Green*, 18.05.2020. Available at: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2020-05-18/chinese-oil-demand-is-almost-back-to-pre-virus-crisis-levels>
79. Kleine-Ahlbrandt S. T. Beijing, Global Free-Rider. *Foreign Policy*, November 12, 2009. Available at: <https://foreignpolicy.com/2009/11/12/beijing-global-free-rider/>
80. Mauss M. *Essai sur le don. Forme et raison de l’échange dans les sociétés archaïques*. Paris, *L’Année Sociologique*, 1925. 248 p.
81. Goh B., Chen Y. China pledges \$124 billion for new Silk Road as champion of globalization. *Reuters*, 14.05.2017. Available at: <https://www.reuters.com/article/us-china-silkroad-africa-idUSKBN18A02I>
82. Liu Weidong, Dunford M. Inclusive Globalization: Unpacking China’s Belt and Road Initiative. *Area Development and Policy*, 2016, vol. 1, no. 3, pp. 1-18.

83. Purchasing Power Parities and the Real Size of World Economies. A Comprehensive Report of the 2011 International Comparison Program. Washington, World Bank Group, 2015. 328 p.
84. World Development Report 2016: Digital Dividends. International Bank for Reconstruction and Development. World Bank. 2016. Available at: <http://documents.worldbank.org/curated/en/961621467994698644/pdf/102724>
85. Kennedy S. Made in China 2025. Centre for Strategic & International Studies, June 1, 2015. Available at: <http://csis.org/publication/made-china-2025>.
86. 2018 Global R&D Funding Forecast. A supplement to R&D Magazine, Winter 2019. Available at: https://digital.rdmag.com/researchanddevelopment/2018_global_r_d_funding_forecast?pg=1#pg1.
87. First Estimates of Research & Development Expenditure. Eurostat, January 2019. Available at: <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/>
88. Walker Ch., Ludwig J. The Meaning of Sharp Power. How Authoritarian States Project Influence. Foreign Affairs, 2017, November 16. Available at: https://www.foreignaffairs.com/articles/china/2017-11-16/meaning-sharp-power?cid=nlc-fa_fatoday-20171221
89. Nye J. S., Jr. Soft Power. The Means to Success in World Politics. New York, Public Affairs, 2004. 192 p.
90. Nye J. S., Jr. The Future of Power. New York, Public Affairs, 2011. 320 p.
91. Kurlantzick J. Charm Offensive: How China's Soft Power Is Transforming the World. Yale University Press, 2007. 306 p.
92. Nye J. S. Jr. How Sharp Power Threatens Soft Power. The Right and Wrong Ways to Respond to Authoritarian Influence. Foreign Affairs, 2018, January 24, Available at: https://www.foreignaffairs.com/articles/china/2018-01-24/how-sharp-power-threatens-soft-power?cid=nlc-fa_fatoday-20180124
93. Serena C. C., Clarke C. P. America's Cyber Security Dilemma – and a Way Out (2016). Available at: <https://www.rand.org/blog/2016/12/americas-cyber-security-dilemma-and-a-way-out.html>

94. Libicki M. C. Checklist for a U.S. – Russia Cyberwar (2016). Available at: <https://www.rand.org/blog/2016/10/checklist-for-a-us-russia-cyberwar.html>
95. McClintock B. Russian Information Warfare: A Reality That Needs a Response (2017). Available at: <https://www.rand.org/blog/2017/07/russian-information-warfare-a-reality-that-needs-a.html>
96. Wiener M., Wiener C. Cybersecurity Threats: How Vulnerable Is the United States? Annual Lecture on Science and Technology (2017). Available at: <https://www.cfr.org/event/cybersecurity-threats-how-vulnerable-united-states>
97. Kania E. B. Artificial Intelligence and Chinese Power. Beijing's Push for a Smart Military and How to Respond. Foreign Affairs, 2017, December 5. Available at: <https://www.foreignaffairs.com/articles/china/2017-12-05/artificial-intelligence-and-chinese-power>
98. Knake R. K. Iran: Keep Your Finger Off the Cyber Button. Available at: <https://www.cfr.org/blog/iran-keep-your-finger-cyber-button>
99. Davis II J.S., Boudreaux B. A., Welburn J. W., Aguirre J., Ogletree C., McGovern G., Chase M. S., eds. Stateless Attribution. Toward International Accountability in Cyberspace. Santa Monica, Calif. Published by the RAND Corporation, 2017. 57 p.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

ABSTRACT

Pustovit S. V. Modern challenges and strategic priorities of the development of the global economy. Qualification work for master's qualification in specialty 292 "International Economic Relations". Yury Kondratyuk Poltava Polytechnic National University, Poltava, 2021.

The qualification work contains 140 pages, 10 tables, 1 figure, a bibliography of 99 titles, 1 appendix.

Keywords: globalization, global economy, innovative leadership, global transformations.

The object of research of the qualification work is the functioning of the global economy in modern conditions.

The subject of the study is the theoretical and practical aspects of the formation, functioning and development of the global economy in the conditions of modern challenges.

The purpose of the qualification work is to study the theoretical aspects of the globalization of the world economy, summarize the modern contradictions and challenges of the functioning of the global economy, and determine the future strategic perspectives and directions of its development. Objectives of the study:

describe the essence, prerequisites and driving forces of economic globalization;
to consider the evolution and current state of the understanding of the relationship between "globalization and the national state", as well as to outline the challenges for the future;

identify contradictions and consequences of globalization;

to analyze the main trends in the development of the globalization of the world economy;

analyze structural shifts in global production;

determine the features of the new phase of globalization;

characterize the concept of "global public goods" in the context of improving global governance;

to determine the advantages of the innovative leadership of countries at the current stage of the development of globalization;

to consider the impact of cyber technologies in the global world.

The globalization of the world economy significantly affects the development of the world economy and determines the balance both at the international and national levels due to the absence in the national economy of the entire set of means and objects of work that should ensure the continuity of the expansion of the production process. The European Commission interprets economic globalization as a process by which markets and production in different countries of the world become increasingly interdependent thanks to the driving forces of trade in goods and services and flows of capital and technology. It is this interpretation of globalization that can be considered classical, since globalization is considered here not as a new phenomenon, but as a continuation of circumstances that have developed over a long period of time.

In the qualifying work, an attempt was made to identify and analyze some key points underlying the contradictory nature of globalization. Having considered its most significant consequences from the point of view of the unity of the modern world, we concentrated on the nature of the main systemic and structural components of those processes, the result of which was a tendency aimed at undermining this unity. The paradox of globalization can be seen in the fact that due to a complex of factors, it created conditions for localization, renationalization, fragmentation and deconstruction of the modern world.

For the past 200 years, globalization has been understood as the growing integration of the rest of the world with the leading Western countries through the flow of money, goods, services, and labor. The dual effect of digitization and decentralization undermined this paradigm of globalization. The model of one economic pole, dominant technology and one management system is being replaced by a multipolar diversified world. Companies are forced to deal with multiple economies, governance organizations, regulations and technologies.

In the new model, economic development will be determined to a lesser extent by global trade. For developing countries, it will depend to a greater extent not on

exports, but on internal structural reforms aimed at stimulating domestic demand and expanding the industrial base, which will be especially relevant for commodity-producing countries. This is already happening in India, where high rates of economic growth are being observed at the same time as exports are falling. In developed countries and China, growth will be associated with increased productivity due to new technologies and innovations.

Optimized global value chains as a characteristic feature of the third stage of globalization will give way to value chains that combine digital technologies with old low-cost technologies. This will enable more complete integration of goods and services and stimulate the emergence and development of independent global platforms in exchange for goods and services. Finally, the emergence of a decentralized management system will lead to an increase in the degree of complexity and variability of local and regional rules of the game, which will require finding a new balance between national political interests and global economic logic.

The revealed trends allow us to talk about the prospects of further strengthening the role of developing economies in global innovation processes. At the same time, the world's largest high-tech companies, leaders of innovation processes, continue to be based in developed countries, their shares are traded mainly on the US stock exchanges. In the conditions of increased international competition for technology, investment capital, and highly qualified labor resources for developing countries, much will depend on their ability to ensure a further influx of new knowledge and investments into their rapidly growing high-tech industries.

Today, sharp power technologies represent a real threat to the security of not only a single country, but also the entire world. Only by joint efforts can existing technological capabilities be put to the service of rapprochement, integration and mutual prosperity of the world community.